

“Ja takk, begge deler”

- en analyse av Nasjonal Samlings ideologiske utvikling 1933-1937

Robin Sande

Masteroppgave

Institutt for statsvitenskap

UNIVERSITETET I OSLO

12. desember 2008

Forord

Arbeidet med denne oppgaven tok til i mars 2008. Ideen fikk jeg imidlertid under et utvekslingsopphold i Berlin vinteren 2007/08. Fagene ”*Politische Theorie und Geschichte am Beispiel der Weimarer Republik*” og ”*Politische Philosophien im Kontext des Nationalsozialismus*” gjorde meg oppmerksom på at Nasjonal Samling må ha vært noe mer enn bare vertskap for tyske invasjonsstyrker. Hans Fredrik Dahls eminente biografi om Quisling: *En fører blir til*, vekket interessen ytterligere.

Oppgaven kunne selvfølgelig vært mye mer omfattende. Det foreligger uendelige mengder litteratur både om liberalistisk elitisme og spesielt fascisme. Nasjonal Samlings historie kunne også vært behandlet mye mer inngående dersom jeg hadde hatt tid til et mer omfattende kildesøk. Dette gjelder også persongalleriet i Nasjonal Samling som absolutt hadde fortjent både mer tid og plass. Fremtredende personer som Johan B.Hjorth, Halldis Neegård Østbye, Gulbrand Lunde og Hans S.Jacobsen kunne hver for seg utgjort en masteravhandling alene.

En videre diskusjon av de dominerende ideologiske tendensene i Nasjonal Samling kunne også vært meget interessant. Hvordan fortsatte den ideologiske utviklingen etter 1937 og frem til krigen, og hvordan fremsto Nasjonal Samling ideologisk etter den tyske invasjonen? Desverre er dette spørsmål som jeg, eller noen andre, må ha til gode. For å levere oppgaven på normert tid har det vært nødvendig å begrense omfanget av oppgaven. Mye interessant materiale og viktige spørsmål har dessverre måttet underordne seg ”frøken ur”.

En stor takk rettes til min veileder Trond Nordby (vår/høst 2008) for gode råd, konstruktiv kritikk og ikke minst stor velvillighet. Tusen takk også til Mamma og Pappa, hvis hjelp har vært helt uvurderlig. Uten dere hadde studietiden vært særdeles fattigslig. Min samboer, Anette, skal også takkes for å ha holdt ut med meg dette året. Tross frustrasjon og sure miner har hun støttet meg på beste vis. Takk også til Anders Jupskås og Anders Kjøstvedt for konstruktive tilbakemeldinger.

Innholdsfortegnelse:

Kapittel 1: Innledning

- 1.0 Innledning
- 1.1 Problemstilling
- 1.2 Avgrensning
- 1.3 Metode og kilder
- 1.4 Var Nasjonal Samling et ideologisk parti?

Kapittel 2: Liberalistisk elitisme og europeisk fascisme

- 2.0 Begrepsavklaring
- 2.1 Liberalistisk elitetro, ideologi og funksjonalitet
- 2.2 Europeisk fascisme, myten og gjenfødselen

Kapittel 3: Nasjonal Samlings historiske utvikling frem til 1937

- 3.0 Forløpere
- 3.1 Dannelsen
- 3.2 Programutforming
- 3.3 Blokkforhandlinger
- 3.4 Radikalisering
- 3.5 Partikrise

Kapittel 4: Drøfting

- 4.0 Ulikhetene trer frem
- 4.1 Europeiske fascister mot liberalistiske elitister

Kapittel 5: Konklusjon

Kapittel 6: Kilder og litteratur

- 6.0 Litteratur
- 6.1 Trykte kilder
- 6.2 Arkiv
- 6.3 Noter og referanser

Kapittel 1

1.0 Innledning

Nasjonal Samling ble aldri et stort parti. Levetiden til partiet var heller ikke lang. Allikevel er Nasjonal Samling på mange måter unikt blant norske partier. Få, om noen, andre partier har gått inn for en så radikal omveltning av det norske politiske samfunn. Nasjonal Samlings fascistiske trekk er helt spesielle blant norske partier, samtidig som partiet også var bærer av norske politiske tradisjoner. Det er derfor mulig å se Nasjonal Samling både som en refleks av internasjonale forhold og som et resultat av desperate nasjonale utviklingstendenser (Torgersen 2005:41). På bakgrunn av Nasjonal Samlings nasjonale politiske historie og tilknytninger til europeisk fascisme har denne oppgaven som formål å belyse de indre ideologiske spenningene som fant sted i partiet fra 1933-37 og hvordan dette kan ha påvirket konfliktene som etterhvert utviklet seg.

Den 13. mai 1933, bare et halvt år før stortingsvalget, ble Nasjonal Samling offisielt stiftet. På denne dagen ble det besluttet å offentliggjøre en partikallelse, en ”oppfordring til Nasjonal Samling” i Aftenposten, Nationen og Tidens Tegn dagen før nasjonaldagen (Dahl 1991:261). I partikallelsen, som imidlertid bare kom på trykk i sin helhet i Tidens Tegn¹, ble det tydelig gjort rede for at partivesenet hadde utspilt sin rolle: *”Med det nuværende partivesen er imidlertid utelukket å oppnå den kursendring i politikken som er en nødvendig forutsetning for den økonomiske og sociale gjenreisning og nyordning som må komme”*.

Mot valget måtte nå alt settes inn for å erobre de plassene som var nødvendig for å oppnå et sikkert samfunnsbevarende flertall til støtte for en positiv nasjonal politikk. Den nye bevegelsen skulle ikke være et parti i samme betydning som de partipolitiske partier, men en bevegelse utenom partiene. Med andre ord en organisert reisning hvor bonde, arbeider og borger kunne finne hverandre og bli enige om løsningen av de felles nasjonale oppgaver. Bevegelsen skulle allikevel stille egne kandidater til valget og var også forberedt til å gå i listeforbund med Bondepartiet, Frisinnede Folkeparti,

---

¹ Quisling:Nasjonal Samling, Tidens Tegn 16.05.33.

Høyre og det Radikale Folkeparti for å sikre et samfunnsbevarende og nasjonalt innstilt flertall på Stortinget. Vel og merke uten på forhånd å ha forsikret seg om de nevnte partiers samarbeidsvillighet. Av de mest fremtredende sakene i oppfordringen var en sterk reduksjon av skattene, sikring av personlige tiltak og eiendomsrett, innføring av et nasjonalt riksstyre og opphør av klassekamp.

På bakgrunn av oppfordringen var det bare naturlig at mange var forvirret over hva som egentlig var Nasjonal Samlings formål og intensjoner. Nasjonal Samling hadde både ønsker om å samle alle samfunnslag på tvers av partiene, samtidig som et samarbeid med de borgerlige partiene for å danne en nasjonal regjering heller ikke ble utelukket. I oppfordringen fremsto også Nasjonal Samling med sin penge- og finanspolitikk som et svært næringslivsvennlig parti, hvor skatter og avgifter skulle ned for å øke næringslivets konkurransedyktighet både hjemme og i utlandet. Allikevel ble det ytret ønske om planlegging og samarbeid i næringslivet, uten at dette ble utdypet noe nærmere.

Som andre ferske partier hadde Nasjonal Samling en lite utviklet organisasjon og manglet også en bærende partiavis. Fedrelandslagetets leder, Joakim Lehmkuhl, var blant dem som advarte Nasjonal Samling mot å stille til valg med en så lite utviklet partiorganisasjon². Størst var nok allikevel frykten for at Nasjonal Samling ville splitte de borgerlige partiene ytterligere. Valget i oktober 1933 kom da også som forventet altfor fort og partiet fikk bare 2,2% av stemmene og ingen mandater på Stortinget³. Det skal allikevel føyes til at Nasjonal Samling, i antall stemmer på landsbasis, gjorde det bedre enn det nylig stiftede partiet Kristelig Folkeparti og andre etablerte partier som Frisinnede Folkeparti og NKP⁴. Ved neste stortingsvalg i 1936 hadde partiet derimot god tid til å forberede seg. I forkant av valget uttalte Quisling at Nasjonal Samling med sikkerhet ville vinne minst ti stortingsmandater, muligens inntil tyve (Høidal 2002:183). Valget skulle allikevel vise seg å bli nok en stor fiasko. Ingen

---

2 Joakim Lehmkuhl: Et folkets diktatur, ABC 24.05.33.

3 Statistisk Sentralbyrå(2008, november 27) [online]. - URL:<http://www.ssb.no/histstat/tabeller/25-25-3t.txt>.

4 Høidal 2002:128.

mandater og bare 1,8% av stemmene⁵. Det som var enda mer kritisk for Nasjonal Samling var at partiet opplevde store medlemsutmeldelser både før og etter valget i 1936.

Da Nasjonal Samling ble stiftet hadde partiet heller ikke noe partiprogram. Først i februar 1934 ble et partiprogram vedtatt⁶. Denne mangelen på et partiprogram kan ha medført at partiet fikk medlemmer med nokså motstridende politiske interesser og ulike oppfatninger av partiets ideologi (Bruknapp 1976:10). På mange måter var det et aldri så lite paradoks at Nasjonal Samlings autoritære og totalitære tendenser åpnet for et mangfold av ideologiske tolkninger. Når partiets fører Vidkun Quisling ofte uttalte seg uklart og i store linjer kan dette ha ført til at mange medlemmer tolket utspillene til sin egen politiske fordel. For å belyse de ideologiske motsetningene i Nasjonal Samling i perioden 1933-37 ønsker jeg å ta i bruk to teorier, europeisk fascisme og liberalistisk elitisme.

1.1 Problemstilling

Hvordan utspilte de ideologiske motsetningene mellom europeisk fascisme og liberalistisk elitisme seg innenfor Nasjonal Samling i perioden 1933 til 1937?

Med basis i problemstillingen forutsetter jeg at Nasjonal Samling bestod av to dominerende ideologiske retninger. Formålet med oppgaven blir dermed å drøfte og analysere hvordan europeisk fascisme og liberalistisk elitisme påvirket partiets ideologiske utvikling fra 1933 til 1937. Ved å gå gjennom avis- og partikilder som involverer de mest fremtredende medlemmene i Nasjonal Samling vil jeg muligens, i lys av de to teoriene, finne indikasjoner på indre spenninger og ideologiske uklarheter som bidro til at mange etterhvert meldte seg ut av Nasjonal Samling og at de store medlemsmassene derfor lot seg vente på. De to teoriene har i utgangspunktet flere fellestrekk og overlapper hverandre på flere viktige områder. Det er allikevel viktig å presisere at de også skiller seg fra hverandre på viktige områder. Nettopp her kan det

---

⁵ Statistisk Sentralbyrå(2008, november 27) [online]. - URL <http://www.ssb.no/histstat/tabeller/25-25-3t.txt>.

⁶ Program for Nasjonal Samling. 15.03.34. RA.

også være mulig å finne kimer til konflikter og utmeldelser i Nasjonal Samling. I oppgaven har det derfor vært naturlig å lete etter såkalte ”ideologiske knekkpunkter”, hvor liberalistiske elitister ikke lenger følte seg komfortabel med fascismen og omvendt.

1.2 Avgrensning

Oppgaven har som hovedformål å ta for seg perioden fra Nasjonal Samling ble stiftet i mai 1933 og frem til riksmøtet 2-4. juli 1937. I dette tidsrommet stilte partiet som nevnt til to stortingsvalg, begge gangene uten å få noen mandater på Stortinget. Allikevel var Nasjonal Samling, senest våren 1934, nær ved å utvikle seg til et stabilt parti på den borgerlige side da det ble ført seriøse samtaler om å danne en nasjonal blokk rundt Quisling (Høidal 2002:139). Når dette ikke skjedde, er det allikevel interessant å se hvilke ideologiske tendenser som var med på å prege partiet i årene 1933-1937, og hvilke oppfatninger av både samfunnet og partiet fremtredende medlemmer i Nasjonal Samling hadde.

Formålet med oppgaven er altså ikke å drøfte hva personer utenfor partiet mente om Nasjonal Samling. Mer interessant er det å drøfte hvordan de to ideologiske retningene påvirket Nasjonal Samling i lys av fremtredende medlemmers egen oppfatning av partiets utvikling. Jeg forutsetter at det er medlemmene selv som best kan gi svar på hvorfor det oppsto motsetninger innad i partiet. Kildetilfanget vil dermed kun være konsentrert rundt Nasjonal Samlings medlemmer, selv om bekreftende kilder utenfor partiet kunne gitt et mer nyansert og sannferdig bilde av partiet. Ved å la medlemmene selv komme til orde og la deres virkelighetsbeskrivelse danne grunnlaget for konseptualiseringen er det også mulig å unngå etablerte teoretiske og moralske forestillinger og kategorier (Andersen 1997:64). Bakgrunnen for at jeg kun tar for meg fremtredende medlemmer, er at det ville være nærmest en umulighet å finne kilder for mer passive medlemmer som ikke tok del i den ideologiske debatten. Siden dette er en oppgave som i stor grad tar for seg partiets ideologiske orienteringer vil jeg også i liten grad begi meg inn på en nærmere diskusjon knyttet til Nasjonal Samlings partiorganisasjon.

Spesielt perioden fra sommeren 1935 og frem til sommeren 1936 blir regnet som en kritisk periode i Nasjonal Samlings historie. Nesten en tredjedel av medlemmene forlot Nasjonal Samling, samtidig som partiet måtte ta vanskelige standpunkter til den fascistiske utviklingen i Europa. Det kom nye medlemmer til, men det var likevel stor uro i partiet (Dahl 2004:129). Etter valget i 1936 ble rundt 50 medlemmer enten ekskludert, eller meldte seg demonstrativt ut. I seg selv er ikke dette et urovekkende tall, men mange av dem var tillitsmenn som var særlig aktive. Utover våren 1937 fortsatte utmeldelsene i tusentall. Lokallag ble oppløst, kretspartier forsvant og hele fylkesorganisasjoner ble nedlagt (Dahl 2004:152). Konsekvensen av dette ble at NS bare greide å stille lister i 20 kommuner ved kommunevalget i 1937.

Etter 1937 er det vanskelig å anse Nasjonal Samling for å være en velfungerende partiorganisasjon, eller en partiorganisasjon i det hele. Jeg velger derfor å avslutte oppgaven etter riksmøtet hvor opposisjonen i partiet møtte sitt endelige nederlag. Nasjonal Samling kan etter dette karakteriseres som en trofast sekt samlet rundt personen Quisling (Brevig 1979:10). Figueiredo (1994:42-43) argumenterer også for at partiet i denne perioden kuttet de siste båndene til det tradisjonelle partisystemet og det alminnelige politiske liv og videre ryddet opp i uenigheter i egne rekker. På denne måten plasserte partiet seg selv i en ”privilegert”outsiderposisjon hvor medlemmene som en relativt homogen gruppe kunne kommentere og kritisere samfunnet uten egentlig selv å delta i det. Splittelsen førte med andre ord til en ideologisk befrielse for Nasjonal Samling som gjør at denne perioden ikke er interessant i forhold til min problemstilling.

Selv om årene 1933-37 blir hovedtyngden i oppgaven ønsker jeg også å ta for meg noen viktige hendelser mellom 1930-33. Artikkelen ”*Politiske tanker ved Fridtjof Nansens død*”⁷, dannelsen av Nordiske Folkereisning og oppropet i 1932 er hendelser som er meget viktige for å forstå de senere konfliktlinjene i Nasjonal Samling. Denne perioden er imidlertid ikke utførlig beskrevet og er bare ment å skulle gi

---

⁷ Vidkun Quisling: Politiske tanker ved Fridtjof Nansens død. Tidens Tegn 24.05.30.

grunnleggende innsikt i fundamentet for Nasjonal Samling. Det må for øvrig presiseres at dette ikke skal være en oppgave om personen Quisling. Det er imidlertid vanskelig å unngå at store deler av oppgaven blir knyttet til mannen som var partiets ”ubestridte” fører. Av andre viktige personer i partiet det refereres mye til, er det naturlig å trekke frem Johan B.Hjorth som innehadde en rekke viktige verv i Nasjonal Samling, i tillegg til at han på mange måter var partiets organisatoriske motor.

1.3 Metode og kilder

Oppgavens historiske kapittel er i hovedsak basert på primærkilder hentet fra parti- og organisasjonsarkiv, samt partiaviser. En av hovedutfordringene har vært å finne tilstrekkelige og gode kilder til å kunne besvare problemstillingen på en tilfredsstillende måte. Siden det finnes få eller ingen sentrale medlemmer som fortsatt er i live har det vært umulig å bruke dem som primærkilder. Samtidig er det viktig å huske at Nasjonal Samling var et såkalt harmonisk og autoritært parti. I og med at Nasjonal Samling ønsket et solidarisk samfunn ville det tatt seg dårlig ut dersom partiet ikke engang oppnådde enighet innenfor egne rekker.

Spesielt i de offentlige partiavisene ”Nasjonal Samling”⁸ og Vestlandets Avis har det vært vanskelig å finne kilder som peker mot en konkret personlig eller ideologisk konflikt, da partiet utdøvde stor redaksjonell kontroll. Allikevel kan avisene brukes til å danne et ideologisk bakgrunnsteppe ved enkeltpersoner som forklarer deres holdninger til spesielle saker som opptok dem. Det er med andre ord ingen grunn til å tro at medlemmer ytret seg i avisene på grunn av tvang. Medlemmenes bidrag kan altså være med på å gi et bilde av deres ideologiske orienteringer, samtidig som avisens redaksjonelle propaganda gir verdifull innsikt i partiets ideologiske utvikling og holdning til samfunnet.

I løpet av de tre første årene laget Nasjonal Samling hele tolv aviser og ett tidsskrift. I søket etter kilder har jeg av tidsmessige årsaker valgt å ta systematisk for

---

⁸ For å skille mellom partiet Nasjonal Samling og avisen ”Nasjonal Samling”, bruker jeg hermetegn når jeg henviser til avisen.

meg ”Nasjonal Samling” og Vestlandets Avis som var de desidert viktigste partiavisene. ”Nasjonal Samling” utkom sporadisk fra 29. august 1933 som et rent valgkampskrift før den endelig ble etablert som ukentlig partiorgan i mars 1934. Fra 26. mars 1936 skiftet ”Nasjonal Samling” navn til Fritt Folk og gikk samtidig over til å bli en dagsavis. Fritt Folk eksisterte som dagsavis frem til oktober 1936 da den ble innstilt på grunn av dårlig økonomi⁹. I januar 1937 ble det igjen funnet midler til å utgi Fritt Folk, men da som ukesavis. Vestlandets Avis begynte å komme ut som dagsavis i Stavanger i 1934, og bar lenge preg av å være en mer moderat avis enn det ”Nasjonal Samling” var. I 1936 måtte også denne avisen legges ned grunnet dårlig økonomi. Når det gjelder avisene Tidens Tegn og Nationen var de aldri direkte knyttet til Nasjonal Samling. Avisene er allikevel en viktig kilde til tiden før dannelsen av Nasjonal Samling da de på flere områder stod Quisling nær. Både Rolf Thomessen og Thorvald Aadahl, henholdsvis redaktører i Tidens Tegn og Nationen, var store beundrere av Quisling tidlig på 30- tallet. Det viktigste kildegrunnlaget har imidlertid vært Nasjonal Samlings parti- og organisasjonsarkiv, samt Quislings privatarkiv. Arkivene inneholder store mengder korrespondanse og gir et unikt, men kanskje noe skjevt innsyn i partiets ideologiske utvikling.

For å forstå de indre stridighetene i Nasjonal Samling er det viktig å ha klart for seg at selve avgjørelsesprosessen i et førerparti er vesensforskjellig fra et demokratisk parti (Brevig 1979:79). I arkivene til Nasjonal Samling kommer det tydelig frem at ledelsen i partiet sjelden eller aldri besvarte brev som var kritiske til partiet. De klagene det ble tatt stilling til ble ofte besvart på høyst useriøst og finurlig vis. I konflikten mellom Hjorth og Quisling valgte for eksempel Quisling ofte ikke å svare på hans brev, da han i vanskelige situasjoner ganske enkelt lot politiske problemer ligge (Brevig 1979:78). I en oppgave om Nasjonal Samling er det med andre ord alltid viktig å se etter selvmotsigelser, inkonsekvenser og påstander om kausalt uforenlige enkeltheter. Troverdigheten i kildene må vurderes nøye i sammenheng med kildens opphavsmann, hans verdiengasjement og intensjoner (Dahl 2002:72). Dette gjelder

---

⁹ NSP. RA.

spesielt bruken av emosjonelt ladede ord, moralske verdiutsagn og bruk av sympatier og antipatier.

I utformingen av teoriene, og også i enkelte tilfeller den historiske gjennomgangen, har jeg av tidshensyn tatt i bruk eksisterende faglitteratur. Jeg har da særlig benyttet meg av Hans Fredrik Dahls første bind i biografien om Vidkun Quisling; *"En fører blir til"*, Bodil Stenseths; *"En norsk elite"*, Roger Griffins; *"The nature of fascism"*, samt flere stensiler av Ulf Torgersen. Teoriene er utformet som idealtyper, konstruert på grunnlag av eksisterende litteratur på et relativt høyt generaliseringsnivå. Jeg har derfor med basis i kildene forsøkt å vurdere hvordan motsetningene mellom teoriene gjorde seg gjeldende. Formålet har da vært å forsøke å identifisere både fremtredende medlemmer og Nasjonal Samling generelt i lys av de to teoriene.

Det skal imidlertid huskes på at teoriene er idealtyper som er ment å ha en heuristisk og generaliserende funksjon. Derfor er det viktig å ha klart for seg at hele virkeligheten ikke blir fanget inn i teoriene (Hernes 1977:81). Viktige ideologiske momenter ved Nasjonal Samling kan altså risikere å bli utelatt eller behandlet på et for generelt nivå. Det skal også huskes på at det er usannsynlig at fremtredende medlemmer eller Nasjonal Samling som helhet passer perfekt inn i en av teoriene. Individens handlinger lar seg sjelden, eller aldri, beskrive som en kjede av intensjonale handlinger. Gjennom kildesøket er det nærmest en umulighet å avdekke medlemmenes innerste tanker, samtidig som det må antas at de heller ikke hadde full kontroll over konsekvensene av sine handlinger (Hernes 1977:84). Dette kommer spesielt frem i drøftingsdelen hvor Johan B.Hjorths medlemskap i Nasjonal Samling blir diskutert nærmere. Det er altså viktig å forsøke å tolke konsekvensene av medlemmenes handlinger i lys av hva som kan ha vært deres intensjon.

Den historiske og ideologiske utviklingen til Nasjonal Samling som blir presentert i kapittel fire er ikke ment å skulle gi en fullstendig oversikt over partiets utvikling. Kildesøket har vært begrenset til det som kan benyttes i forhold til problemstillingen. Flere viktige momenter ved Nasjonal Samlings historie har dermed blitt utelatt, eller

bare blitt sporadisk behandlet. Jeg har imidlertid forsøkt å gi en så samlende beskrivelse som mulig slik at generelle utviklingstrekk i partiets historie blir synliggjort. I kapittel fire har jeg lagt opp til en drøftingsdel hvor kildene blir diskutert opp mot teoriene. Formålet er å belyse såkalte ideologiske knekkpunkter blant fremtredende medlemmer, hvor deres ideologiske preferanser ikke lenger virker sammenfallende med partiets utvikling og dermed åpner for diskusjon, konflikt og i siste instans utmeldelse.

1.4 Var Nasjonal Samling et ideologisk parti?

Siden denne oppgaven har som formål å gi en ideologisk forklaring på den vanskelige utviklingen i Nasjonal Samling fra 1933-1937, er det nødvendig å forklare hva jeg legger i begrepet ideologi. I og med at jeg søker etter en ideologisk forklaring vil dette si at jeg leter etter medlemmenes psykologiske orienteringer, sosiale posisjoner og økonomiske og religiøse behov. Dette er en orientering som både vil bli rettet mot selve gruppen generelt, men også individene i gruppen (Ringer 1964:4). Oppgaven min tar derfor for seg ideologiene i en generell form, hvor jeg går utifra at ideologiene er uttrykk for medlemmenes preferanser. Den logiske konsistensen av ideene en ideologi representerer trenger imidlertid ikke være like sterk som i en utviklet teori. En utviklet teori setter som tidligere nevnt sterke krav til intern konsistens og bærer preg av å være en ideell modell. Et medlems ideologiske preferanser er derimot tendenser som kan passe mer eller mindre inn i en heuristisk eller generell teori. Dette kommer som tidligere nevnt av at det i individers handlinger alltid følger en rekke uintenderte konsekvenser som man ikke greier å fange opp, noe som er svært viktig å ha i bakhodet når kildene blir vurdert opp mot teoriene.

Et spørsmål som er viktig å avklare i denne sammenheng, er hvorvidt Nasjonal Samling i det hele hadde en ideologisk profil og hvor systematisk og konsekvent den da var. Noen vil hevde at Nasjonal Samlings medlemmer var for naive og virkelighetsfjerne til at det i det hele kan argumenteres for at de hadde ideologiske visjoner for det politiske Norge på 1930-tallet (Figueiredo 1994:45). Ifølge Øyvind Østerud(2002:168) kan ideologi defineres som: ”*en forholdsvis systematisk oppfatning*

om hvordan verden er, hvordan den bør være og hvordan målene eventuelt kan virkeliggjøres". En ideologi representeres samtidig av en mer eller mindre ekstensiv gruppe(Dahl 1999:11). Dersom det nå er slik at medlemmene i Nasjonal Samling hadde relativt usystematiske ideologiske preferanser som spriktet i minst to retninger kan dette også forklare noe av bakgrunnen for de indre stridighetene. For øvrig er det betegnende for mange tankesystemer at de kan forvrengte virkeligheten og gi et forfalsket bilde som uttrykk for ideologiens ønsker, behov og vrangforestillinger (Østerud 2002:168). Ideologier er dermed ikke nødvendigvis et speilbilde av virkeligheten. Snarere vil mange tankesystemer gjøre mer eller mindre bevisste forsøk på å forvrengte virkeligheten i sitt utopiske bilde.

Kapittel 2: Liberalistisk elitisme og europeisk fascisme

2.0 Begrepsavklaring

Utgangspunktet for denne delen er å forklare og avgrense teoriene slik at de kan nyttiggjøres som heuristiske og generelle modeller i analyseprosessen. Teoriene er som tidligere nevnt idealtyper som er konstruert på grunnlag av eksisterende litteratur. Det er allikevel vanskelig å gi teoriene en enkel eller enhetlig forklaring uten samtidig å måtte utelate viktige elementer. Det blir for eksempel fortsatt diskutert hvorvidt man i det hele kan snakke om en allmenn form for europeisk fascisme (Payne 1995:4).

Teoriene har videre som formål å gi en generell beskrivelse av medlemmenes preferanser, hvordan bevegelsene trykket på det politiske systemet, og hvordan de ville opptrådt i en eventuell maktposisjon (Dahl 1974:58). Som tidligere nevnt overlapper de to teoriene hverandre på flere områder, men skiller seg også fra hverandre på viktige områder. Det er derfor meget viktig å klargjøre de områdene hvor uenigheter gjør seg gjeldende, samtidig som det heller ikke mistes av syne hva som i utgangspunktet gjorde at individene trekte sammen i en felles bevegelse.

Bakgrunnen for at jeg velger å bruke terminologien liberalistisk elitetro, er at de to ordene oppsummerer viktige aspekter ved teorien. De som representerte denne retningen hadde liberalistiske interesser først og fremst innenfor økonomi og næringsliv samtidig som de fremmet et anti-egalitært og nasjonalistisk samfunnssyn. De vendte seg med andre ord mot den ekspanderende og sosialradikale trenden i norsk politikk etter århundreskiftet (Nerbøvik 1969:67). Det elitære elementet kommer dermed som en følge av at de følte sin posisjon i samfunnet truet av en stat som i økende grad ble tatt i bruk for å fremme lavere samfunnslags interesser (Torgersen 1963:14). Spesielt hatet mot partipolitikken må forstås på bakgrunn av at partiene og det parlamentariske systemet var arbeiderklassens fremste våpen på veien mot makten. Arnestedene for de liberalistisk elitære finner vi i lysakermiljøet, partiet Frisinnede Venstre og Fedrelandslaget, hvor både Christian Michelsen og Fridjof Nansene var sentrale personligheter. I fremstillingen er det imidlertid viktig å huske at begrepet

bare er en samlebetegnelse som langtifra har som formål å fange opp alle elementene eller divergensene. Det viktigste er å finne sammenhenger eller tendenser som kan danne en generell teori basert på eksisterende litteratur.

Definisjonen av europeiske fascisme vil i stor grad bygge på en nyere trend innenfor fascismeforskningen som går under betegnelsen "New Consensus" (Griffin 1998). I denne retningen, hvor blant annet Roger Griffin og Stanley Payne er sentrale foregangsmenn, er formålet å konstruere en klar og begrenset minimumsdefinisjon eller ideatype. Gjennom konstruksjonen av en slik definisjon er det mulig se forskjellige nasjonalistiske grupperinger som ulike manifestasjoner av europeisk fascisme. Det ligger dermed en internasjonal og europeiske forståelse av Nasjonal Samlings utvikling, hvor Nasjonal Samling kan plasseres inn i en generell politisk tankestrømning som preget Europa i mellomkrigstiden. På denne måten skilles ikke den tyske nasjonalsosialismen fra andre fascistiske bevegelser slik det tidligere har blitt gjort. Historiske, kulturelle og sosiologiske faktorer vil imidlertid bli holdt utenfor for lettere å finne ideologiske komponenter som kan virke samlende i en minimumsdefinisjon. Denne måten å definere fascismen på er imidlertid ikke helt ukontroversiell. Blant forskere diskuteres det fortsatt hvorvidt det er mulig å gi en samlende definisjon på de ulike nasjonale bevegelsene i mellomkrigstiden (Payne 1995:4).

2.1 Liberalistisk elitetro, ideologi og funksjonalitet

Når det gjelder liberalistisk elitetro hadde retningen, ifølge Ulf Torgersen (1966:21), aldri noe sosialt grunnlag for å gjøre det spesielt godt ved valgene eller bli en massebevegelse. Innenfor denne retningen ble det isteden arbeidet for å demme opp for den moderne utviklingen og massedemokratiet uten å inkludere eller forsøke å vinne massene. Representantene ønsket derimot å skru klokken tilbake og kan karakteriseres som en reaksjonær, konservativ og idealistisk bevegelse, som hadde få interesser i folkelige bevegelser. Vi kan med andre ord snakke om en motstrømsbevegelse til den generelle samfunnsutviklingen i tiden etter århundreskiftet i Norge.

Fridtjof Nansen var i flere år et naturlig samlingspunkt i en sosial klikk som fikk betegnelsen ”Lysakerkretsen” (Stenseth 1993:10). Denne kretsen hadde sitt opphav i et nyromantisk kunstnermiljø på Lysaker i årene rundt 1890 og var i sin mest aktive periode frem til 1910. Politisk stod kretsen for en kombinasjon av liberalisme og nasjonalisme. Denne formen for liberalisme er det imidlertid viktig å skille fra den urbane liberalismen, altså bohemradikalismen, samt den rurale liberalismen som var en motkulturell og anti-moderne ungdomsbevegelse (Torgersen 1994: 136). Den rurale ungdomsbevegelsen representerte et frilynt livssyn og betraktet bonden og legmannen som nasjonens fremste kulturfaktor samtidig som den representerte en moderne form for kristendom som bekjempet pietisme og dogmatikk (Stenseth 1993:135).

Tradisjonene de liberalistiske elitære ønsket å forsvare var temmelig begrenset i forhold til det rike register av tradisjoner som Norge hadde å by på. Bondekultur, avholdsbevegelsen og den kristne legmannsbevegelsen stod den liberalistiske elitismen fjernt. De mente allikevel at den kristne tro skulle forsvares, dog bare i generelle vendinger uten noen form for fordypning på området (Torgersen 1994:43).

Lysakermiljøet, som var et arnested for liberalistisk elitisme, må forstås på bakgrunn av Venstres oppsplitting etter 1884. Flere i lysakermiljøet bevegde seg på slutten av 1800-tallet bort fra kulturradikalismen og dreide mot nasjonalromantikk og borgerlig nasjonalisme. Kretsen stod for liberale og tolerante holdninger samtidig som de fremmet en nasjonal samlingsideologi (Stenseth 1993:33-34). Personene i lysakerkretsen var i så måte nasjonsbyggere, da de forsøkte å forene nasjonale verdier og skape et begrep om nasjonen som var tilbakeskuende og samtidsorientert hvor både gammelt og nytt kunne kombineres (Stenseth 1993:34). I spissen for nasjonen skulle en statsbærende elite og en samlende personlighet stå. Legitimiteten til de styrende skulle ikke hentes fra demokratiske prosesser, men fra historiske og nasjonale verdier knyttet til faglige og personlige kvalifikasjoner (Stenseth 1993:48). Kongstanken i den liberalistiske elitære bevegelsen var lenge å revitalisere 1905 og det nasjonale samholdet som den gang ble skapt. Etter det suksessfulle bruddet med Sverige oppstod

det en tro på at det ikke lenger fantes noen konfliktlinjer og at en eliminering av partikonfliktene stod for døren (Torgersen 1966:30).

Spesielt hos personer som Nansen, Erik Werenskiold og Gerhard Munthe var kravet om en stat basert på fagstyre viktig (Torgersen 1994:138). Ved stiftelsen av Frisinnede Venstre i februar 1909 uttalte Nansen at det i politikken gjaldt å få frem de uavhengige menn, folk som tenkte selv, ikke programlagere og regnemestere (Greve 1974:234). Nansen mente at nasjonen trengte en sterk regjeringen, sakkunnskap og en fører på toppen med forsyn og overblikk (Nerbøvik 1969:98). Bakgrunnen for dette var Nansens motstand mot politiske kompromisser og strid om småting som han mente førte til politisk trangsyn. Troen på personlige og faglige kvaliteter kan altså tolkes som en form for anti-parlamentarisme, begrunnet i frykten for en nedvurdering av egne verdier og posisjoner i samfunnet dersom de nye massebevegelsene kom til makten. En styrket regjering, frigjort fra demokratiske spilleregler, ville hindre de store massene i å ta makten. Det er imidlertid viktig å presisere at Nansen og de fleste andre liberalistiske elitister aldri krevde store omveltende politiske reformer og var mest opptatt av å tilbakeføre regjeringens posisjon slik den fremstod før 1884.

Karl Mannheim (1955:156) argumenterte for at det moderne borgerskapet kan deles i to leire. På den ene side eierne av kapital og på den andre de som bare hadde kapital i form av utdanning. De liberalistiske elitistene var i stor grad en utdanningselite som dyrket evnene og dyktigheten fremfor det middelmådige. Alle skulle ha like muligheter, men bare de med særegne talenter kunne nå helt til toppen. Fokuset var altså ikke på kapital eller medfødte posisjoner i samfunnet. Vi kan dermed skille mellom en liberalistisk elitær overklasse som ble skapt av moderniseringen, og en elitistisk illiberal overklasse som knyttet bånd til tradisjonell elitisme og nedarvede privilegier (Torgersen 1966:20). Kravet til eliteposisjoner i samfunnet tok med andre ord utgangspunkt i unike personlige kvaliteter som igjen var nærmest et geip mot etablert autoritet og alle oppnådde autoritetsroller (Torgersen 1966:13). Tendensene til sosial-darwinisme, hvor sosiale ordninger bare var til hinder for det frie individ, var

altså fullt tilstede. Allikevel var det langt fra et aristokratisk og statisk samfunn de liberalistiske elitistene argumenterte for.

Hos de liberalistisk elitistene utviklet det seg en generell misnøye med den egalitære og sosialradikale retningen som Venstre tok på begynnelsen av 1900- tallet (Torgersen 1966:21). Venstre var på denne tiden en bred og lite homogen allianse av ulike interesser, særlig på det økonomiske området (Furre 1971:40). Ifølge G.Th. Mejdell, som var en sentral personlighet innenfor liberalistisk elitisme og tidligere hadde representert en høyretendens i Venstre, hadde Venstre etterhvert blitt ”*opphavet for alt som kunne kalles splitting og regjereri*” (Nerbøvik 1969:39). Mejdell mente at politiske partier var splittingsfaktorer som hindret samling mot arbeiderklassens politiske krav og felles kamp mot den statlige intervensjonen (Nerbøvik 1969:36). Ifølge de liberalistisk elitære var det altså, naturlig nok, parlamentarismen og partisystemet med sin pluralisme og legmannsfokus som hadde skylden for den ”elendige” situasjonen som Norge befant seg i.

Etter at et flertall bestående av 52 eller 53 medlemmer innen Stortingets Venstreforening i januar 1908 vedtok å oppløse foreningen, gikk det samme flertallet inn for å danne en ny forening. Etter konsolideringen ble det vedtatt en ny politisk plattform hvor Venstre definert seg som et parti som ønsket å kontrollere industrireisningen, kapitaldannelsene og konsentrasjon av eiendom. Partiet gikk dermed i bresjen for overgangen fra den liberalistiske stat til den moderne intervensjonsstaten (Nordby 1984:126). Samtidig tok Venstre et endelig oppgjør med fraksjonen i partiet som hadde støttet et nasjonalt samlingsparti. Det var de 24 utstøtte i 1908 som sterkest hadde ivret for å trekke Venstre med i et nasjonalt samlingsparti og som hadde gått langt i å støtte Michelsens samlingsregjering. Denne lille grupperingen kan betegnes som en øvre elitær klasse av liberalister som var lite intressert i sosial likhet, men som var særlig opptatt av kulturell og økonomisk liberalisme (Torgersen 1966:16). Flere av de utstøtte skulle etterhvert finne seg bedre tilrette i Frisinnede Venstre som ble et smeltepunkt for nasjonalister og næringslivsmenn.

Da Frisinnede Venstre ble dannet i 1909, var det med et ønske om å kjempe imot den pengekrevene politikken som sosialistene og det nykonsoliderte Venstre gikk inn for. Samtidig ble det holdt fast ved ønsket om en nasjonal samlingspolitikk som kunne føre til utvisking av de splittende parti- og konfliktlinjer (Torgersen 1966:26). Ønsket var å danne en sterk nasjonal regjering som kunne stå over partienes innflytelse, hvor fagpolitikerne og partitraverne ble fjernet til fordel for ”de beste menn” (Wyller 1975:50). Det var derfor viktig å finne den fremragende eneren eller autoriteten som kunne lede og samle nasjonen. Denne personen trengte ikke nødvendigvis ha altfor mange funksjoner, og skulle primært fungere som en apolitisk og samlende landsfader (Torgersen 1994:48). Det var med andre ord ikke en diktatorisk eller totalitær fører de så for seg. Både Christian Michelsen og Fridtjof Nansen ble forsøkt lansert som statsminister av kretsen rundt Frisinnede Venstre og Fedrelandslaget, henholdsvis i 1918 og i 1926 (Furre 1991:168).

Grovt sett kan Frisinnede Venstres historie deles i to perioder (Torgersen 1966:23). Den første perioden går fra stiftelsesåret 1909 og frem til 1920. Denne perioden er preget av samarbeid og løse koalisjoner med Høyre. Ved valget i 1909 oppnådde felleslisten mellom Frisinnede Venstre og Høyre 64 mandater og rent flertall¹⁰. De dannet dermed regjering sammen i februar 1910 med Wollert Konow(SB) fra Frisinnede Venstre som statsminister. I forkant av valget uttalte Konow at Venstre hadde forfusket flertallsstyret og var i ferd med å undergrave eiendomsretten (Nerbøvik 1969:76). I sin periode som regjeringssjef som varte frem til februar 1912, arbeidet Konow for at administrasjonen skulle avpolitiseres og for at Stortinget i minst mulig grad skulle blande seg inn i detaljforvaltningen. Stortinget skulle, ifølge Konow, først og fremst drøfte hovedlinjene i regjeringens politikk (Borgen 1999:167). Samlingstanken, eiendomsretten, styrkingen av regjeringen og fagkunnskap var alle prinsipper Konow arbeidet for. Han mente manglende historisk kunnskap og forståelse preget sosialradikalernes politikk som for øvrig var i strid med grunnloven og norske tradisjoner (Nerbøvik 1969:77). I perioden mellom 1905 og 1920 gikk Høyre gradvis

---

¹⁰ Statistisk Sentralbyrå(2008, november 27) [online]. - URL <http://www.ssb.no/histstat/tabeller/25-25-3t.txt>.

fra å være imot partisystemet til å akseptere det. Dette indikerte etterhvert slutten på det nære samarbeidet med Frisinnede Venstre (Torgersen 1966:28). Samtidig blir det enda synligere i perioden etter 1921 at forskjellen mellom ideal og virkelighet ble større og større i takt med samfunnsutviklingen. Desperasjonen tok etterhvert overhånd og hver eneste ny manifestasjon av sekterisk misnøye ble hilst som en mulig vei til nasjonal samling (Torgersen 1994:47).

I perioden rundt århundreskiftet hvor det tradisjonelle samfunnet ble modernisert, fikk altså egalitarisme og elitisme ny betydning. Ulf Torgersen (1966:7) argumenterer for at et samfunn som beveger seg mot modernisering bærer med seg to trender; kulturell liberalisme og sosial likhet. Den kulturelle liberalismen var sterkt knyttet til urbane universitets- og handelsmiljøer, mens likhetstanken var knyttet til endringer i politiske og økonomiske maktstrukturer. Sosiale og økonomiske spørsmål ble altså stadig viktigere utover 1900-tallet i takt med moderniseringsbølgen. Ved at nye samfunnsklasser begynte å stille politiske krav ble også nye indrepolitiske konflikter skapt. Partikonsolideringene som oppstod i årene rundt 1908-09 gikk på tvers av den nasjonale konsolideringen og partisystemet ble definitivt etablert (Nerbøvik 1969:13). Michelsens store samlingsdrøm ble på denne måten knust av de motstridende reaksjonene på moderniseringen (Nordby 1984:134).

Nettopp dette sammenstøtet mellom den egalitære, men illiberale og den anti-egalitære, men liberale retningen gir en avgjørende nøkkel i forståelsen av anti-parlamentariske holdninger (Nerbøvik 1969:57). Det er ved å se bevegelsens kollisjon med de dominerende tendensene innenfor samfunnsutviklingen og den politiske utviklingen at man får den skarpeste innsikten i denne tendensen (Torgersen 1963:2). Anti-parlamentarisme og anti-egalitære holdninger må altså forstås som en frykt for politisk deklassering på grunn av arbeiderklassens tallmessige overlegenhet. Holdningene var så og si samfunnselitens svar på massenes stadig stigende krav i samfunnet og uttrykte en frykt for deres verdier og posisjoner i samfunnet. Det parlamentariske demokratiet er jo nettopp massenes fremste våpen i kampen om makten.

Mejdell vendte seg for eksempel med et fanatisk hat mot de egalitære retningene i politikken og kjempet aktivt for det frie og pulserende næringsliv (Torgersen 1963:21). Individet, mente han, skulle være fullstendig fritt og ikke bli hindret av ekspansive statlige tendenser. I perioden etter århundreskiftet dukket det imidlertid opp en rekke diskusjoner, blant annet konsesjonslovgivningen i 1905, hvor hovedinnholdet dreide seg om hvor langt den statlige intervensjonen skulle gå (Nerbøvik 1969:10). Blant jurister fra venstresiden oppstod det i mellomkrigstiden tanker om at det var en nær sammenheng mellom reguleringspolitikk og samfunnsetikk. Hensynet til samfunnssolidariteten gjorde at det på visse områder var politisk nødvendig og rettsfilosofisk forsvarlig å innskrenke den individuelle friheten (Njølstad 2008:38). Den individuelle friheten måtte altså underordne seg samfunnshensynet, noe som var stikk i strid med de liberalistiske elitistenes syn.

Thomas Chr. Wyller (1959:323) argumenterer for at det fra 1914 til 1918 går en klar linje som best kan karakteriseres som ”stadig mere stat”. I den første panikken som oppstod rundt 1. verdenskrig kom det et økende krav til staten om å løse problemene. Utfallet ble flere statlige reguleringer og i noen tilfeller ren statsdrift. På dette tidspunktet var også staten for alvor begynt å gripe inn i det sosialpolitiske området. Krisetiltakene som ble gjort under krigen fikk varige virkninger og store deler av fullmaktslovgivningene ble stående ved makt i lang tid etter. Det prinsipielle synet på statens virksomhetsområde overlevde altså krisetiden, noe som gjør at årene 1914-1918 kan anses som det endelige bruddet med de gamle liberalistiske holdningene (Wyller 1975:37).

Da Fedrelandslaget i 1925 ble stiftet av den unge ingeniøren Joakim Lehmkuhl, var dette på mange måter en videreføring av tankene og ideene fra det gamle liberalistiske venstre (Nerbøvik 1969:68). Hovedformålet var å skape samarbeid mellom de borgerlige partiene for å demme opp for Arbeiderpartiet. For å unngå å skape ytterligere splittelse på den borgerlige side måtte dette initiativet komme utenfor de etablerte partiene. Frustrasjonen lå nettopp i at de borgerlige partiene var i klart flertall gjennom hele mellomkrigstiden og kunne dermed gjennom samarbeid hindret den nye

venstresiden i å høste frukter av sin vekst (Seip 1980:15). Den første tiden samlet Fedrelandslaget stor oppslutning og gjorde seg spesielt bemerket foran stortingsvalget i 1930 (Sørensen 1991:48). Etter valgkampen var imidlertid skuffelsen stor, da det viste seg at de borgerlige partiene ikke ønsket å bruke valgseieren til et bredere regjeringssamarbeid (Norland 1973:73).

Utover 30 -tallet fikk Fedrelandslaget etterhvert mindre politisk innflytelse samtidig som kampen mot arbeidsløsheten ble sentral. Fedrelandslaget var erklært samfunnsbevarende og så derfor nødvendigheten av å beholde et privatkapitalistisk produksjonsapparat som ivaretok eiendommen og det private initiativ. Allikevel ønsket Lehmkuhl en ”nasjonal planøkonomi”. Det private initiativet kunne eksistere, men det måtte ikke gis anledning til å føre til planløshet og rot (Sørensen 1991:50). Sammenblandingen av privatkapitalisme og planøkonomi var altså slående likt det Nasjonal Samling etterhvert skulle stå for. Tanken var at en sterk og inngripende statsmakt skulle regulere og kontrollere økonomien, næringslivet og arbeidslivet, løse arbeidsløshetsproblemer og skape sosial trygghet (Sørensen 1991:64). Vi ser altså at Fedrelandslaget på dette tidspunktet hadde begynt å gi slipp på den liberalistiske økonomi til fordel for en mer fascistisk inspirert økonomistyring.

Lehmkuhl og Fedrelandslaget var skeptisk til det parlamentariske systemet og ønsket et systemskifte hvor regjeringsmakten måtte styrkes på bekostning av Stortinget. Lehmkuhl fremholdt embetsstaten før 1884 som en mer rasjonell statsform, samtidig som han også lekte med tanker om et ”fagting” (Sørensen 1991:52). Fedrelandslaget beholdt allikevel en bevisst distanse til andre diktaturer og fastslo at italienske og tyske statsformer ikke passet i Norge (Sørensen 1991:13). Spesielt Joakim Lehmkuhl uttrykte sterk skepsis mot å finne utenlandske universale metoder på nasjonale problemer (Ebbestad Hansen 1998:564). Det skal allikevel føyes til at Fedrelandslaget inntok en mye mer radikal holdning utover 1930 -tallet enn det som var intensjonen i 1925 og mange medlemmer av Fedrelandslaget meldte seg etterhvert inn i Nasjonal Samling. Overgangen til Nasjonal Samling kan best karakteriseres som en høyrradikal avskalling fra Fedrelandslaget (Brevig 1979:13).

2.2 Europeisk fascisme, myten og gjenfødselen

Gjennom marxistisk teori har fascisme ofte blitt forklart som en voldelig og diktatorisk agent for borgerlig kapitalisme. Fascismen blir dermed definert som et borgerlig instrumentet for å undertrykke arbeiderklassen (Dahl 1999:16). Dette gir imidlertid få eller ingen muligheter til å gi en analytisk minimumsdefinisjon av fascismen som en dypereliggende europeisk tankestrømning. Samtidig sier det lite om fascismens funksjonelle aspekter i en eventuell maktposisjon, og skiller heller ikke fascismen fra andre former for høyreautoritære regimer. Jeg tar derfor utgangspunkt i at det er fremveksten av det liberale demokratiske systemet, modernisering, industrialisering og urbanisering som er grunnlaget for europeiske fascistiske tankestrømninger (Tingsten 1992:10). Fascismens inkonsistente natur gjør det imidlertid vanskelig å gi en helhetlig definisjon av ideologien. Muligens er fascisme mer en ideatype av et samfunn, noe som gjør en absolutt definisjon svært vanskelig. Fascismen kan dermed ikke antas å være en komplett doktrine, men mer en mulighet som aldri ble totalt gjennomført hverken i Italia eller Tyskland (Nolte 1969:52). De nevnte landene blir dermed ikke brukt som prototyper på fascistisk styreform slik det tidligere ofte har blitt gjort.

Ved en redegjørelse for alle de ulike distinksjonene og særegenhetene ved fascismen i alle de europeiske land hvor den oppstod i ulike størrelser, ville begrepet blitt meget omfattende og uoversiktlig. Den europeiske fascismen må derfor ikke forstås som en bevegelse hvor det kun kan regnes med slektskap dersom bevegelsene fremstår som tro kopier av hverandre. Det må heller søkes etter generelle eller allmenne likhetstrekk mellom de nasjonale bevegelsene uten å ekskludere viktige elementer. Jeg forsøker derfor å se bort fra nasjonale særegenheter ved bevegelsene og dermed knytte bevegelsene sammen gjennom en generell minimumsdefinisjon.

Formålet er å danne et tentativt konseptuelt rammeverk for hva europeisk fascisme er. Definisjonen av fascisme blir dermed gitt som en allmenn teori, eller ideatype, som langt fra er en absolutt definisjon, men mer en minimumsdefinisjon eller et konseptuelt verktøy som kan nyttes i en heuristisk analyse for å belyse viktige empiriske fenomener (Payne 1995:4). Målet med definisjonen er at den skal kunne omfatte både

den tyske og italienske varianten, samt de mange gruppene og partiene som aldri klarte å oppnå politisk innflytelse i sine hjemland. Dette åpner for muligheten til å plassere Nasjonal Samling inn i en fascistisk europeisk tankeretning i mellomkrigstiden. Det er derfor viktig å kunne danne en definisjon som identifiserer felles mål og ideologi, fascismens negasjoner og også fellestrekk innenfor stil og organisering (Payne 1995:5), samtidig som det skilles mellom fascismen og andre høyreautoritære bevegelser.

Fascistpartienes utgangspunkt ligger i Sentral-Europa, og da først og fremst Italia. Den samfunnsmessige kontekst som mellomkrigstiden skapte la grunnlaget for nye politiske former og radikalisme, noe som førte til at det oppstod en rekke nasjonalpatriotiske organisasjoner i denne perioden (Dahl 1974:30). Et av premissene for å definere fascismen er en forståelse av at en ny type revolusjonær politikk ble til i moderne europeisk historie gjennom etableringen av fascismen i Italia (Griffin 1993:12). I den italienske fascismen kan det med andre ord argumenteres for at det lå en dominerende revolusjonær trend som søkte mot en radikal og total forandring av samfunn og kultur (Dahl 1999:143).

Den nasjonale gjenfødelse ble etterhvert et spesifikt og sentralt element i fascismens myte og et ideologisk premiss for å mobilisere aktivister og tilhengere til en massebevegelse. Det er nettopp her vi kan finne kjernen i den fascistiske ideologien, skapt gjennom myten om den nasjonale gjenfødelse¹¹ i kombinasjon med populistisk ultra-nasjonalisme. Griffins forslag til en leksikonsdefinisjon av fascisme kan dermed gjengis med tre ord: gjenfødelse, populisme og ultra-nasjonalisme (Griffin 1998:13). Dette indikerer at fascismen var en politisk ideologi som bar på et ønske eller en myte om å gjennomføre en nasjonal gjenfødelse, hvor den nasjonale ånd, kultur og samfunn igjen skulle reise seg til gammel storhet (Payne 1995:5). Gammelmodighet, middelmodighet og nasjonal svakhet skulle erstattes med ungdom, heroisme og nasjonal stolthet (Griffin 1993:39), hvor det nye fascistiske mennesket hver dag var klar til å ofre seg for nasjonen. Nasjonalsosialismen kan dermed også defineres som en

---

¹¹ Jeg velger utover i oppgaven, av språkmessige grunner å bruke en direkte oversettelse av den engelske terminologien "palingenetic". Palingenetic, som Griffin først tar i bruk, er sammensatt av ordene "palin" som betyr new, og "genesis" som betyr fødsel. Direkte oversatt til norsk blir dette "gjenfødsel".

del av fascismen ettersom vi tar utgangspunkt i myten om den nasjonale gjenfødelse. Det er altså gjennom denne myten vi kan finne de allmenne trekkene ved fascismen som skiller den fra andre former for autoritær konservatisme og kapitalisme. Fascismen ønsket å mobilisere hele det nasjonale fellesskapet, til forskjell fra andre høyre-radikale bevegelser som ønsket å innføre demokratiske begrensninger ovenfra uten en genuin sosial revolusjon (Griffin 1998:14). Myten om nasjonens gjenfødelse var ment å endre negativitet til manisk optimisme, hvor det fascistiske partiet kunne bruke myten som et populistisk verktøy og dermed trekke til seg massene (Griffin 1993:39).

Myten om gjenfødselen ga ellers en rekke indikasjoner på det irrasjonelle i alle moderne ideologier som baserte seg på rasjonalitet og sunn fornuft (Griffin 1993:27). Den nasjonale gjenfødselen indikerte en ny begynnelse for nasjonen etter en periode med dekadanse og ødeleggelse. Det var derfor nødvendig å gjenopprette det virkelige i individene og den menneskelige natur, i opposisjon til det moderne, materialistiske og egoistiske menneskesynet som fascismen mente stammet fra opplysningen og den franske revolusjon (Payne 1995:8). Det moderne og dekadente samfunnet kunne bare overvinnes gjennom en ny revolusjonær elite som erstattet den gamle liberalistiske og konservative eliten. De fleste fascistiske grupperinger var imidlertid temmelig vage i beskrivelsen av deres ultimate utopiske samfunn. Dette betydde at dynamikken i fascismen produserte en form for ”permanent revolusjon”, uten en enkel eller endelig form (Payne 1995:9). Det uklare ved revolusjonen gjorde fascismen avhengig av et effektivt lederskap som kunne holde bevegelsen sammen i en enhetlig retning (Griffin 1993:39) og gjennom sin karisma skjule uklarhetene i ideologien.

Her kommer vi også til et mye diskutert område av fascismen. Fascismen var i sin natur både revolusjonær og tilbakeskuende på samme tid, noe som gir et komplekst bilde av bevegelsen. For å skape myten om den nasjonale gjenfødelse var det nødvendig for fascismen å spille på nasjonal nostalgi og gjenfødelse av tidligere storhet (Griffin 1993:35). Dette har imidlertid åpnet for mye diskusjon om hvorvidt fascismen virkelig var anti-moderne og reaksjonær. Med anti-moderne holdninger

menes det her ulike aversjoner mot industrialisering, urbanisering, sekularisering og rasjonalisering (Payne 1995:472). De forskjellige partiprogrammene til fascistene varierte mye i forholdet til modernisering og flere fascistiske bevegelser så også store samfunnsmessige behov ved for eksempel økonomisk modernisering. David Schoenbaum (1966) argumenterer blant annet for at det i Tyskland ble gjennomført en sosial revolusjon som brøt med tradisjonelle barrierer og var flere skritt i retning av modernisering, samtidig som industrialisering og urbanisering også akselererte.

Det er dermed mulig å gå utifra at fascismen bare angrep det de selv anså som dekadente deler av moderniteten. Det mest nærliggende svaret på problemet er derfor å tolke myten den nasjonale gjenfødelse som et lineært historisk konsept og på denne måten underordne det reaksjonære til fordel for det revolusjonære (Griffin 1993:36). Fascismen fokuserte altså først og fremst på den nasjonale gjenfødelse, mens de konservative elementene bare var en inspiratorisk del av myten om den nasjonale gjenfødelse (Griffin 1995:4). Fokuset på tidligere nasjonal storhet var altså mer et verktøy for å minne folket om nasjonens virkelige natur og fascismens store nasjonale intensjoner.

Selv om den fascistiske revolusjonen ble karakterisert som nasjonal, var formålet like mye en sosial revolusjon som skulle indikere både sosial og økonomisk likhet innad i nasjonen. Enheten og solidariteten skulle altså uttrykkes og organiseres gjennom staten. I Italia stilte fascistene for eksempel krav om både lovfestet åttetimersdag, minimumslønn, arbeiderdeltakelse i ledelsen av bedriftene og forbedring av de sosiale trygdeordningene (Sørensen 1991:20). Det er allikevel vanskelig å finne noe allmennt i de økonomiske og sosiale strukturene hos fascistene. Det korporative systemet som ble etablert i Italia, ble for eksempel neglisjert i Tyskland på grunn av den pluralistiske strukturen. Allikevel kan det argumenteres for at de fleste bevegelsene var enige om grunntanken i den økonomiske strukturen, som indikerte et nytt funksjonelt samarbeid mellom det sosiale og økonomiske systemet (Payne 1995:10). Formålet var å gjøre slutt på autonomien til store kapitalistiske selskaper, endre innholdet i sosial status, samt ekstensiv statlig kontroll og regulering. Målet var altså ikke et fullstendig

egalitært samfunn, men et organisk fellesskap hvor rigide klasseinteresser var underordnet den kollektive og nasjonale interesse (Dahl 1999:59). De egalitære momentene var med andre ord uunnværlige dersom formålet var å skape en populistisk massebevegelse.

Kompromisser eller inkrementelle forandringer var i fascismens øyne umulig dersom den nasjonale gjenfødelse skulle kunne gjennomføres. Dette ledes igjen over til fornektelsen av det liberale demokratiet og parlamentarismen, nettopp fordi makt er et mye mer effektivt virkemiddel enn rasjonelle argumenter. Fascismen satte direkte handling foran rasjonell argumentasjon, samtidig som det ble kjempet for et absolutt og gitt verdisystem. Tvang og vold ble derfor sett på som nødvendige og legitime midler for å gjennomføre gjenfødselen. Bruken av vold skiller imidlertid ikke fascismen fra andre autoritære bevegelser. Den teoretiske holdningen til vold som en positiv og terapeutisk verdi i seg selv, eller som en ekstrem form for sosial darwinisme, er imidlertid mer unikt for fascismen (Payne 1995:11). Siden sannsynligvis bare en minoritet av befolkningen spontant ville konvertert til fascismen etter gjenfødselen, åpnet dette for bruk av groteske virkemidler som propaganda og terror for å oppnå fullstendig støtte (Griffin 1993:43).

I den italienske doktrinen ble handling foran teori et av kardinalpunktene (Nolte 1969:126). *Mein Kampf* tilbakela heller ingen tvil om at også Hitler tilhørte de aktive og handlende (Schoenbaum 1967:20) hvor gjenfødselen hadde en sentral plass. Relasjonen mellom handling og doktrine var imidlertid ofte svært kompleks, noe som kan knyttes til vagheten i myten om den utopiske nasjonale gjenfødelse. Det er derfor vanskelig å se klare distinksjoner mellom konsekvens, premiss og opportunistisk tilpasning i fascismen. En måte å tolke dette på, er å se fascismen som et knippe av heterogene ideer som ble bundet sammen gjennom myten om nasjonens gjenfødelse (Griffin 1995:8). Fokuset var med andre ord lite på enkeltsaker og mer innstilt på nasjonen som helhet og endring av status quo, noe som bekrefter fascismens innebygde ønske om å bevege massene gjennom populisme og ultra-nasjonalisme. Med populistisk ultranasjonalisme menes det her å forsøke å legitimere sitt styre med

basis i folkets makt (Griffin 1993:37). Reformene etter maktovertakelsen i Tyskland i 1933 var for eksempel langt ifra systematiske og i stor grad preget av ad-hoc avgjørelser samtidig som partiprogrammet aldri fungerte som en guide etter maktovertakelsen (Schoenbaum 1967:209). På bakgrunn av dette er ”handling” et nøkkelord i studiet av fascisme og kan trekkes frem som underbyggende for de fleste fascistiske bevegelser.

Førerprinsippet var selve legemliggjøringen av fascismens totale avvisning av demokratiets praksis og institusjoner. I førerprinsippet lå det store forventninger til å lede samtidig som en viss grad av karisma var nødvendig for å dekke over inkonsekvensene mellom teori og handling. Robert Michels, kjent for blant annet ”oligarkiets jernlov”, ble medlem av den italienske fascistbevegelsen i 1928 (Dahl 1999:39). Et sentralt element hos Michels var nødvendigheten av en oligarkisk elite fremmet som en kritikk av sosialdemokratisk ideologi og praksis. Dette ledet frem til hans ideer om effektiviteten i oligarkiet, konsentrering av makt og den karismatiske diktator slik Mussolini etterhvert fremstod. I Tyskland var, om mulig, førerens rolle enda mer dominerende. Teoretisk sett hadde Hitler all makt og kunne i prinsippet gi lover og forordninger til alt. Det var også en uttalt intensjon at hele det tyske samfunnet skulle gjennomstrømmes av en vilje, førerens vilje (Sørensen 1991:28). I praksis var dette imidlertid langt fra den hele og fulle sannhet.

Lederkulten var allikevel ingen definatorisk komponent i fascismen, men mer en pragmatisk nødvendighet dersom den ultra-nasjonale populistiske organisasjonen skulle kunne bli til en massebevegelse (Griffin 1993:42). Det mest unike ved førerprinsippet er imidlertid kombinasjonen av partielite og populisme som fascistene praktiserte. Forsøket på å inkorporere hele nasjonen i både partistrukturen og myten om nasjonen foregikk ofte parallelt med fokuseringen på rollen og funksjonen til eliten i partiet (Payne 1995:14). Det var eliten som tok på seg ansvaret med å definere folkets behov og ledende fascister argumenterte for at den nasjonale gjenfødelsen ikke kunne legges i hendene til folket, nettopp fordi de var infisert av modernitetens umoral og klassebevissthet (Griffin 1993:41). Det ligger dermed et stort paradoks i fascismen ved

at den var populistisk i innhold og retorikk, men elitistisk i praksis. Fascismen kan med andre ord sies å ha vært en kombinasjon av ekstrem elitisme, massemobilisering og førerprinsippet.

I utledningen av fascismen som ultra-nasjonalistisk og populistisk søkte den å skape en stat bygd på det nasjonale fellesskapet. Avstanden var dermed kort til ulike former for rasisme som et populistisk instrument for å fremme det nasjonale fellesskapet (Griffin 1993:48). Fascistene tolket nasjonen som et høyere rasemessig, historisk, åndelig og organisk hele, som omfavnet alle medlemmene av det etniske fellesskapet, eller "folket", som tilhørte nasjonen. Elementer som individualisme og internasjonalisme var med på å forstyrre den naturlige ordenen og mulighetene for å bevege det nasjonale fellesskapet. Argumentasjonen for statsborgerlige rettigheter tok derfor ofte utgangspunkt i biologiske faktorer hvor integrering og assimilering for enkelte folkeslag var umulig. Det var imidlertid bare i Tyskland antisemittismen slo virkelig rot og det kan diskuteres hvorvidt antisemittisme er et allmennt og nødvendig kjennetegn ved fascismen, eller om dette kom som konsekvenser av spesifikke nasjonale faktorer (Griffin 1993:48). I Italia var for eksempel ikke antisemittismen et sentralt tema før i 1938. Det er allikevel et faktum at fascistbevegelsene var ultra-nasjonalistiske, noe som innebar et visst potensiale for å utlede doktriner hvor det ble fremhevet en nasjonal suverenitet som en parallel til kategorisk antisemittisme (Payne 1995:11). Det kan dermed argumenteres for at antisemittisme og kategorisk rasisme ikke var en nødvendig del av fascismen, men at den hele tiden var tilstedeværende som en mulighet.

I måten de fascistiske bevegelsene organiserte seg på er det også mulig å finne visse fellestrekk. Dette gjelder kanskje spesielt de militaristiske og sosialistiske elementene i organiseringen som kan knyttes til fascismens innebygde ønske om å bli en massebevegelse samtidig som det ble gjort forsøk på å militarisere politikken (Payne 1995:12). Mye av dette ble gjort gjennom å knytte kvasi-militære grupperinger til partiet. I Tyskland ble for eksempel de kvasi-militære bevegelsene Hitler Jugend, Arbeitsdienst og Wehrmacht etter hvert en perfekt propagandistisk virkeliggjøring av

en sosial modell hvor alle etniske tyskere så lik ut i den tyske uniformen (Schoenbaum 1967:67). I partistrukturen var også barne- og ungdomsavdelinger et ledd i oppfostringen og utdanningen av nye partimedlemmer, hvor formålet var å skape et totalitært samfunn. På møter og store tilstelninger var det som oftest et stort estetisk fokus på symboler og politisk koreografi. Symbolene som ble tatt i bruk var gjerne knyttet til romantiske og mytiske aspekter ved nasjonen (Payne 1980:21).

Kapittel 3: Nasjonal Samlings historiske utvikling frem til 1937

3.0 Forløpere

Den 24.mai 1930 ble artikkelen ”*Politiske tanker ved Fridtjof Nansens død*” av Vidkun Quisling, trykket i Tidens Tegn¹². Quisling hadde tidligere vært Nansens assistent i hjelpearbeidet i Russland og følte seg nok derfor berettiget til å skrive en nekrolog. Det skulle allikevel vise seg å være mer enn bare en nekrolog. Quisling gjorde det utførlig klart at Nansens død var et stort tap både for det norske og internasjonale samfunnet. Ifølge Quisling hadde Nansen, før sin død, et stort arbeide både for fedrelandet og menneskeheten foran seg. Selv om mannen nå dessverre var borte, var de viktige nasjonale oppgavene fortsatt tilstede. Quisling skrev at: ”*Nansen hadde ønsket å befri landet fra klassekamp og splittende partipolitikk, og gjennomføre en nasjonal samling og gjenreisning på basis av sunne politiske og økonomiske prinsipper*”.

Nasjonen manglet altså nå en stor personlighet å samle seg rundt for å gjøre slutt på den nasjonale splittelsen. Quisling, som gjerne tok i bruk apokalyptiske visjoner om samfunnet, så for seg en fremtid preget av stor usikkerhet og uro dersom ikke en politisk nyorientering kom i stand. I artikkelen foreslo han derfor, i ti punkter, en rekke politiske tiltak hentet fra hans egen filosofi: ”*Universismen*” (Barth 1996).

Bekjempelse av klassekamp og partipolitikk, sanering av offentlige utgifter og skatter, samt økt fokus på det norske folks rasemessige begavelse var blant de viktigste momentene for å kunne arbeide for hele nasjonens vel. Quisling ønsket også å fjerne all unødvendig sosial forsorg da staten ikke skulle være noen forsørgelsesanstalt. Staten skulle, uten å hindre den frie utfoldelsen til næringslivet og det private initiativ, kun brukes til å regulere og stimulere næringslivet. Quisling hadde for øvrig planer om å etablere et helt nytt statsorgan, nærmere bestemt en rikskongress bestående av representanter fra de ulike yrkeslaug, for å fremme nasjonalt samarbeid og solidaritet. Som bærer av denne nye politikken ønsket ikke Quisling en samling av de borgerlige

---

¹² Vidkun Quisling: Politiske tanker ved Fridtjof Nansens død. Tidens Tegn 24.05.30.

partiene, da de ville øke klassemotsetningene mellom folket. Det som trengtes var et ungdommelig nasjonalt samlingsparti. Noe tvilende funderte Quisling på om Fedrelandslaget kanskje kunne danne utgangspunkt som politisk samlingsorganisasjon. I store trekk var det altså en næringslivsvennlig og nasjonalt samlende ideologi Quisling presenterte. De praktiske momentene knyttet til gjennomførbarheten lot Quisling ligge. Det lå imidlertid implisitt i kronikken at Quisling, etter Nansens død, så på seg selv som nasjonens naturlige samlingspunkt. Kronikken var altså ment som et tilbud til det norske folk.

I 1931 dannet Quisling, sammen med sin etterhvert gode venn Frederik Prytz, Nordiske Folkereisning. Organisasjonen var på mange måter virkeliggjøringen av politikken Quisling tidligere hadde presentert i Tidens Tegn og en viktig forløper for Nasjonal Samling. Det konstituerende møtet ble holdt den 17.mars på Håndverkeren i Oslo. Tilstede var imidlertid bare 33 personer¹³, noe som utgjorde omtrent en tredjedel av de inviterte (Dahl 1991:159). Ifølge retningslinjene¹⁴ som ble lagt frem på møtet, var organisasjonen ment å stå på tvers av det politiske landskapet og virke samlende på det norske folk. Formålet var både å bevisstgjøre det norske folkets rasemessige egenskaper, skape en byggende nasjonal arbeiderpolitikk, styrke regjeringen, tilintetgjøre marxismen, og selvfølgelig motarbeide parti- og klassepolitikk gjennom opprettelsen av rikstinget. Prytz, som tidligere hadde vært et aktivt medlem av Bondepartiet, var overbevist om at det var bondeinstinktet i det norske folk som måtte bygges opp i kampen mot marxismen, nettopp fordi det var bonden som var bæreren av det typisk norske¹⁵. Bondepartiet ble derfor sett på som det ideelle partiet for å gjenopprette samfunnets enhet, selv om Nordiske Folkereisning i utgangspunktet var negativ til partidannelser.

På det konstituerende møtet ble det fra Prytz foreslått å vedta de fremlagte retningslinjene uten diskusjon. Retningslinjene var, ifølge Prytz, allerede utmerket

---

¹³ Konstituerende møte Nordiske Folkereisning 17.03.31. NSP 20. RA.

¹⁴ Nordisk Folkereisning i Norge. Retningslinjer og lover. Oslo 1931. NSP 20 RA.

¹⁵ Fredrik Prytz: Kjenn dig selv! Vær dig selv! Nationen 16.oktober 1930.

skikket til å danne grunnlaget for bevegelsen og ville bare bli svekket ved diskusjon og forandringer¹⁶. Den politiske praksis som Nasjonal Samling etterhvert skulle bli kjent for var dermed allerede her et faktum og retningslinjene ble enstemmig vedtatt av forsamlingen uten noen form for diskusjon. Fire personer, blant dem dikteren Ronald Fangen, hadde imidlertid på dette tidspunktet allerede valgt å forlate møtet.

Gjennomføringen av Nordiske Folkereisning ble ikke særlig vellykket. Interessen var lav og organisasjonen ble liggende brakk da Quisling fikk tilbud om å tre inn i Bondepartiregjeringen som forsvarsminister våren 1931¹⁷. På senvåren 1932 ble det imidlertid planlagt et masseopprop til støtte for Quisling hvor det ble krevd å sette en stopper for revolusjonær og landsforrædersk virksomhet, i tråd med valgresultatet fra 1930¹⁸. Etter Quislings trontaledebatt i Stortinget den 7.april 1932, hvor han holdt et flammende innlegg mot Arbeiderpartiets revolusjonære motiver og antatte samarbeid med agenter fra Moskva, hadde en kjernegruppe, også kjent som ”polkom”, bestående av advokatene Johan B.Hjorth og Christopher Borchgrevink, Frederik Prytz, næringslivsmannen Johan Throne Holst, professor Nikolaus Gjelsvik og kaptein Adolf Munthe vært raskt ute med å plukke opp tråden(Dahl 1991:208).

”Polkom” var i utgangspunktet identisk med den politiske komite som fra våren 1931 ledet det utadvendte arbeidet i Nordiske Folkereisning. De fleste av dem tilhørte en selskapelig krets som fra høsten 1930 hadde vært svært nysgjerrig på Quisling og hans ideer. I forbindelse med oppropet ble kretsen igjen aktiv og møttes 3-4 ganger før offentliggjørelsen av oppropet (Dahl 1991:225). I arbeidet med utformingen av oppropet deltok også vitenskapsmannen Herman Harris Aall og redaktør for Nationen, Thorvald Aadahl¹⁹. Quisling fikk i det hele mye positiv respons fra personer på den borgerlige side for sin tale. Tidens Tegn gikk enda så langt at de hadde forventninger om en mobilisering rundt personen Quisling (Dahl 1991:205). Fedrelandslaget meldte seg også som med- og etterhvert hovedarrangør, noe som gjorde at oppropet ikke

---

¹⁶ Konstituerende møte Nordiske Folkereisning 17.03.31. NSP 20. RA.

¹⁷ Frederik Prytz: Brev til Wilhelm Dietrichson 08.07.31. NSP 20. RA.

¹⁸ FPP 3. RA.

¹⁹ FPP 3. RA.

lenger var utelukkende en hyllest til Quisling. Oppropet som ble offentliggjort den 3. juni 1932 fikk stor oppmerksomhet i media og mange underskrifter. Mange av underskriftene kom fra særdeles innflytelsesrike menn i Norge anno 1932²⁰.

I løpet av høsten 1932 utarbeidet Prytz og Hjorth seriøse planer om å gjøre Bondepartiet til det politisk bestemmende parti, med Quisling som den samlende personlighet. Quislings posisjon som regjeringsmedlem skulle dermed utnyttes til fulle for å etablere et nasjonalt gjenreisningsarbeide, hvor regjeringen igjen skulle bli den nasjonale statsmakt som kjempet imot partiorganisasjonene i Stortinget²¹. Forsøket mislyktes imidlertid av ukjente grunner og kretsen rundt Quisling måtte vente til våren 1933 før en ny sjanse bød seg. Throne Holst hadde på denne tiden så smått begynt å melde seg ut av kretsen. Bakgrunnen for at han hadde deltatt i forberedelsene til Nordiske Folkereisning var ønsket om å skape en ny arbeids- og næringspolitikk. Throne Holst deltok imidlertid aldri på noen av Nordiske Folkereisnings møter og interessen for Quisling kjølnet etterhvert (Rudeng 1989:225-232).

3.1 Dannelsen

Den 12. januar 1933 skrev Peter Th.Viken, tidligere generalsekretær i Fedrelandslaget, en lengre artikkel i Tidens Tegn hvor han var med på igjen å starte ryktene om at Quisling, som fortsatt var forsvarsminister, etter planen skulle danne et nytt parti med seg selv som den samlende skikkelse²². To uker senere satte Tidens Tegn, som var nært knyttet til Frisinnede Venstre, av hele forsiden til en hyllest av Quisling²³. Mannen bak artikkelen var Christopher Borchgrevink, også han tidligere medlem av Fedrelandslaget. Borchgrevink skrev at nasjonen etter 1905 hadde savnet de store menn i norsk politikk og at borgerlige politikere i ettertid var preget av de endeløse unionskampene som hadde utspilt seg. Krigstiden og den økonomiske misere som fulgte hadde lagt beslag på deres siste krefter. Quisling var derimot en ny mann i norsk politikk, som var ubundet av unionskampens og krigstidens misere og enda ikke

---

²⁰ FPP 3. RA.

²¹ Hjorth: Utkast til PM angående de politiske fremgangslinjer i den nærmere fremtid. 01.10.32 FPP. RA.

²² Peter TH. Viken: Et nytt parti? Tidens Tegn 12.01.33.

²³ Christstopher Borchgrevink: Vidkun Quisling. Tidens Tegn 25.01.33.

finmalt i partipolitikkens kvernstener. Borchgrevink ønsket en nasjonal regjering av fremragende folk som kunne arbeide uten å bli forstyrret av Stortinget. Bondepartiet kunne, ifølge Borchgrevink, fremstå som det nasjonale samlingspartiet og dermed danne grunnlaget for en nasjonal regjering med Quisling i spissen.

Utover vinteren og våren 1933 mottok Quisling flere oppmuntrende ord fra personer som ønsket en ny bevegelsen mot kommunisme og partistyre velkommen²⁴. Eivind Blehr, som senere ble medlem i Nasjonal Samling, var blant dem som sendte positive ord. De senere år hadde han stemt Frisinnede Venstre fordi det minnet han mest om det gamle nasjonale Venstre. Han hadde imidlertid lenge følt seg hjemløs i norsk politikk på grunn av parti- og klasseinteresser. Nå håpet han at Quislings fremtidige bevegelse kunne fremtvinge det ønskede borgerlige samarbeidet mellom Høyre, Bondepartiet og Frisinnede Venstre²⁵. Blehr var av den oppfatning at Nasjonal Samling skulle fungere som en bevegelse for borgerlig samling, uten nødvendigvis å stille til valg.

Den 27. februar, bare 4 dager etter Bondepartiregjeringens avgang, ble ”Klare Linjer” trykket i Nationen²⁶. Artikkelen ble skrevet etter oppfordring fra avisens redaktør, Thorvald Aadahl, som ønsket en tydelig redegjørelse fra Quisling etter hans trontale i Stortinget rett før bonderegjeringens fall hvor han krevde en nasjonal riksregjering, samt hvor han stod i forhold til Bondepartiet (Dahl 1991:253). Quisling gjorde i artikkelen grundig rede for sine personlige politiske tanker. Det var nettopp de, hevdet han senere, som var bakgrunnen for at han ble anmodet om å gå inn i bondepartiregjeringen²⁷. Dersom hans politikk ikke lenger skulle passe Bondepartiet var det de som hadde skiftet linje og ikke han²⁸.

---

24 NSP 21. RA.

25 Brev fra Eivind Blehr til Quisling 02.03.33 NSP 21. RA.

26 Vikdkun Quisling: Klare linjer. Nationen 27.02.33.

27 Vidkun Quisling: Brev til Bondepartiets Stortingsgruppe 24.03.33. NSH 1990.RA.

28 Vikdkun Quisling: Klare linjer, Nationen 27.02.33.

Quisling fremhevet i artikkelen at det var bondesamfunnet som var bæreren av de fundamentale prinsipper for det norske folks eksistens. Bondepartiet burde derfor være et naturlig redskap for den nasjonale gjenreisningspolitikk. Likevel eksisterte det for Quisling bare et parti, nemlig ”det norske folks store parti”. Derfor hadde hans virke i Bondepartiet hatt en adresse utover partiets grenser som dreide seg om en dyptgående endring av samfunnet. Så lenge Bondpartiet greide å holde klare nasjonale linjer aktet Quisling å støtte partiet. Han måtte likevel ikke regnes som medlem av Bondepartiet, men som en selvstendig politiker klar til å inngå samarbeid med partiet. Døren var altså på vidt gap dersom Bondepartiet ønsket å danne en nasjonal regjering med Quisling i spissen. Når det gjaldt den mye omtalte riksregjeringen, siktet han ikke til en samarbeidsregjering sammensatt av forskjellige partier, men en regjering ubundet av partipolitikk og med Stortingets fullmakt til å gjøre alt nødvendig for Norges økonomiske og nasjonale gjenreisning. Quisling gjorde det altså klart at han hadde ingen planer om statskupp, men ønsket derimot å gå den lovlige og parlamentariske veien gjennom partiene for å oppnå den ønskede makt.

Rolf Thomessen, redaktør i Tidens Tegn, ønsket å smi mens jernet var varmt. Han utfordret derfor Quisling til å redegjøre for hvilke retningslinjer som måtte ligge til grunn for en nasjonal blokkdannelse. Bare en uke etter ”Klare linjer” fylte derfor artikkelen ”Retningslinjer”²⁹ hele forsiden på Tidens Tegn. Quisling svarte at en eventuell blokkdannelse måtte ta sikte på en grundig revisjon av de moralske, økonomiske, politiske og sosiale faktorer som hadde forårsaket den nasjonale krisen. Bakgrunnen for krisen var i hovedsak to grunner. En feilaktig penge- og finanspolitikk hvor skattebyrden var blitt altfor stor og de revolusjonære krefters samfunnsnedbrytende virksomhet. Partipolitikken måtte derfor skyves til side for en positiv og sosial politikk. Den nye riksregjeringen måtte være ubundet av partipolitikk og inneha fullmakt til å gjøre alt nødvendig for Norges økonomiske og nasjonale gjenreisning. Frihet for personlige tiltak, samarbeid istedenfor klassekamp, styrking av regjering og stat, samt stans av den usunne og uklare utvidingen av statsbegrepet var

---

29 Vidkun Quisling: Retningslinjer, Tidens Tegn 02.03.33.

linjene som måtte ligge til grunn. Med andre ord en rekke nasjonale og økonomiske elementer som var kritiske til den moderne og egalitære utviklingen av samfunnet.

Mest interessant med artikkelen var allikevel at den inneholdt ti punkter som skulle utgjøre en slags politisk plattform, og som straks vekket assosiasjoner til partidannelse. I punktene la Quisling frem et nytt ønske om å fjerne den gamle liberalistiske ”la det skure politikk” og den forfeilede stats- og kommunesosialisme. Dette måtte erstattes med et organisert samvirke mellom økonomiske interesser og et rasjonelt samarbeide mellom bedrifter innenfor de forskjellige næringer. Antageligvis hadde Quisling en form for korporativisme i bakhodet og ønsket et organisert og kontrollert samarbeid mellom stat og næringsliv. Private tiltak og eiendomsretten skulle bevares som nødvendige drivfjær i samfunnsvirksomheten, men vel og merke bare så lenge det var i samfunnets interesse. Staten skulle på tross av dette avlastes for unødvendige gjøremål og kun ha en aktiv rolle som tilrettelegger og rådgiver.

I de to månedene som fulgte etter artiklene, ble det forhandlet om et samarbeid mellom Quisling og Bondepartiet. Et av forslagene var å danne et paralletparti til Bondepartiet i byene. Dette falt imidlertid i fisk, og i et brev til Bondepartiets hovedstyre den 5.mai takket Quisling nei til samarbeidet³⁰. Den egentlige bakgrunnen for samarbeidets kollaps er imidlertid kompleks og vanskelig å se uten å benytte seg av bekreftende kilder fra Bondepartiet. Fra Quislings side skinner det imidlertid gjennom at mye av bakgrunnen for samarbeidets kollaps var hans vanskelige forhold til sin tidligere regjeringssjef Jens Hundseid. Hundseids gjenvalg som formann for Bondepartiets stortingsgruppe den 9. mars 1933 plaget nok Quisling grenseløst³¹. Quisling sendte da også i slutten av mars et brev til Bondepartiets stortingsgruppe som inneholdt mangfoldige beskyldninger mot Hundseid. Uten å kunne si det med sikkerhet, var nok noe av formålet å få Hundseid ut av Bondepartiet slik at veien lå åpen for han selv. Selv om mange av beskyldningene i brevet muligens var sanne, snakket imidlertid brevets enorme lengde for seg selv og et enstemmig Bondeparti valgte å støtte

---

³⁰ Brev fra Quisling til Bondepartiets hovedstyre 05.05.33. VQP F-2. RA.

³¹ Vidkun Quisling: Brev til Bondepartiets Stortingsgruppe 24.03.33. NSH 1990.RA.

Hundseid³². Quisling hadde uansett på dette tidspunktet i lengre tid jobbet med utkast til sitt nye parti med arbeidstittelen ”Det norske folkeparti”³³. Den 10. mars hadde for øvrig ”polkom” besluttet at Nordiske Folkereisning skulle omdannes til et politisk parti med navnet Nasjonal Samling³⁴.

Onsdag 26. april 1933, mens forhandlingene med Bondepartiet fortsatt pågikk, møttes ”polkom”, nå bestående av Quisling, Hjorth, Borchgrevink, Munthe og også O. Schiøtz, hjemme hos Prytz. På møtet ble komiteen enig om å danne partiet eller bevegelsen ”Det norske folkeparti”. Det var altså fortsatt usikkerhet rundt navnet på partiet eller bevegelsen. Ifølge møtereferatet redegjorde Quisling for de pågående forhandlingene med Bondepartiet og uttrykte at det fortsatt var muligheter for samarbeid³⁵. I løpet av de neste dagene skulle denne forsamlingen, med unntak av Borchgrevink, møtes ytterligere to ganger. Den 1. mai ble ”polkom” enig om å arbeide for å trekke til seg representanter fra Høyre, samtidig som de nå krevde et klart svar fra Bondepartiet om hvorvidt de ønsket samarbeid³⁶. Quisling og ”polkom” hadde ennå ikke gitt opp mulighetene for samarbeid med Bondepartiet.

En av dem som hadde det svært travelt med å få stiftet det nye partiet, var Walter Fyrst. Fyrst var en særdeles initiativrik reklamemann, som tidligere hadde tatt initiativet til et borgertog i Oslo 17.mai 1930³⁷. Fyrst ble derfor av naturlige grunner partiets første propagandasjef. Etter påtrykk fra Fyrst ble det avholdt tre møter den 8,9 og 11. mai på Grand Hotell. Quisling selv var bare tilstede på møtet den 9. mai, mens Prytz var tilstede 8 og 9. mai³⁸. Foruten Johan Throne Holst og Fyrst var blant annet de tidligere medlemmene av Norges Nasjonalsosialistiske Parti, Adolf Egeberg jr og Stein Barth Heyerdahl tilstede på møtene³⁹.

---

32 Brev fra medlem til Quisling 28.06.33. VQP F-3. RA.

33 Vidkun Quisling: Utkast til Det norske folkeparti. Januar 1933. NSH 1990 RA.

34 Møtereferater. VQP F-11. RA.

35 Møtereferater. VQP F-11. RA.

36 Møtereferater. VQP F-11. RA.

37 Initiativet ble det imidlertid ikke noe av, da Fridtjof Nansen døde 13.mai 1930.

38 Møtereferat Nasjonal Samling. 09.05.33. FPP 5(gave 1989). RA.

39 Møtereferat Nasjonal Samling. 09.05.33. FPP 5(gave 1989). RA.

Den 13. mai møttes Quisling, Munthe, Hjorth, Prytz, og nå også major Ragnvald Hvoslef igjen. Forsamlingen ble på dette møtet enige om å offentliggjøre en appell til det norske folk om "Nasjonal Samling". Appellen skulle tilkjenne vilje til samarbeid med de eksisterende borgerlige partier. Samtidig ble de enige om å vente med anmeldelsen av partiet til Justisdepartementet. Quisling hadde fortsatt et ønske eller håp om å stille som stortingskandidat for Bondepartiet, dog uten å anerkjenne den sittende partiledelse⁴⁰. Bakgrunnen for nølingen med anmeldelsen var altså at det fortsatt ble håpet på samarbeid med Bondepartiet og de ønsket derfor ikke å binde seg opp som en mulig konkurrent til valget (Dahl 1991:261), selv om Quisling hadde takket nei til samarbeid allerede den 5.mai.

Borchgrevink, som lenge hadde vært aktiv i "polkom", var ikke lenger en del av komiteen. I et brev den 12.mai skrev han at ingen av hans forventninger til Quisling hadde blitt innfridd⁴¹. Han følte seg sviktet av manglende initiativ og Quislings bruk av "andre" rådgivere, som han mente gav resultater stikk i strid med forutsetningene. Borchgrevink valgte altså å forlate organisasjonen allerede før den var stiftet. Over et år senere uttrykte Borchgrevink at det var en ulykke at Nasjonal Samling i sitt partiprogram gikk inn for sosialisme og at førerprinsippet tok den form det gjorde⁴². Antakeligvis var han meget skuffet over at "polkom" ikke hadde lyktes i å etablere en nasjonal regjering utgått av Bondepartiet.

Den 16. mai tryktes partioppfordringen "Nasjonal Samling"⁴³ i sin helhet i Tidens Tegn. Flere personer rundt Quisling hadde vært med på både forberedelsene til partiet og den offentlige oppfordringen. Da var det bare naturlig at de også ønsket innflytelse på oppfordringen, slik det kommer frem av møtereferatet fra den 13. mai⁴⁴. Hjorth uttrykte imidlertid i ettertid sterk irritasjon over Quislings neglisjering av innspillene.

---

⁴⁰ Møtereferater. VQP F-11. RA.

⁴¹ Brev fra Borchgrevink til Quisling 12.05.33. VQP Ge-1. RA.

⁴² Brev fra Borchgrevink til Hvoslef 08.11.34. VQP Ge-1. RA.

⁴³ Vidkun Quisling: Nasjonal Samling. Tidens Tegn 16.05.33.

⁴⁴ Møtereferater. VQP F-11. RA.

Spesielt punktene om 10% samskatt og stabiliseringen av kronen til pund sterling var tiltak Hjorth anså som svært uheldige og som skapte unødvendige problemer i ettertid for partiet. Problemene kunne, ifølge Hjorth, lett vært unngått dersom Quisling hadde diskutert og tatt imot innspill til utkastet på forhånd⁴⁵. Sentrale personer i partiet fikk altså få, eller ingen, muligheter til å øve innflytelse på den offisielle partikallelsen⁴⁶.

I oppfordringen ble det fremhevet at Nasjonal Samling ikke skulle være et nytt politisk parti, men en bevegelse som skulle sørge for en åndelig og nasjonal vekkelser⁴⁷.

Paradokset var imidlertid at Quisling ønsket å gå den parlamentariske veien for å gjennomføre den nasjonale samlingen, noe som må sies å være litt av en inkonsekvens gitt bevegelsens ønske om å avskaffe partistyret. Quisling var samtidig påpasselig med å holde døren fortsatt åpen til Bondepartiet. Han argumenterte for at Bondepartiet var et relativt nytt parti som ikke i samme grad som andre politiske partier var bundet av partitradisjoner. Bevegelsen skulle altså ikke være et parti i samme betydning som de partipolitiske partier, men en bevegelse utenom partiene. Quisling fremhevet at det var en illusjon å vente seg gunstige resultater av en samling mellom de borgerlige partier. Bevegelsens mål var å samle, ikke splitte. Allikevel ønsket Nasjonal Samling å stille egne kandidater til stortingsvalget og så seg også beredt til å gå i listeforbund med Bondepartiet, Høyre, Frisinnede Folkeparti⁴⁸ og Det Radikal Folkeparti for å sikre et samfunnsbevarende og nasjonalt innstilt flertall på Stortinget. Vel og merke uten å ha avklart de nevnte partiers ønske om et slikt samarbeid.

Borchgrevink var blant dem som paradoksalt nok lovpriste oppropet, men kunne ikke se sammenhengen i hentydningene til at den nye organisasjonen ikke skulle være et parti, men en bevegelse. På tross av dette skulle altså Nasjonal Samling både stille egne kandidater og arbeide for borgerlige listeforbund ved det kommende valget⁴⁹.

---

⁴⁵ Brev fra Johan.B.Hjorth til Vidkun Quisling 08.02.37. NSH RA.

⁴⁶ Stein Barth Heyerdahl: Korrektur til Nasjonal Samling. NSH RA.

⁴⁷ Vidkun Quisling: Nasjonal Samling. Tidens Tegn 16.05.33.

⁴⁸ Frisinnede Venstre endret navn til Frisinnede Folkeparti i 1933.

⁴⁹ Brev fra Borchgrevink til Quisling 18.05.33. VQP F-3. RA.

Bare to måneder etter partistiftelsen meddelte partiet til sine medlemmer at formålet med Nasjonal Samling var å få de nødvendige plasser i Stortinget for å oppnå et samfunnsbevarende flertall⁵⁰. I valgprogrammet, som ble offentliggjort i første nummer av ukesavisen "Nasjonal Samling", ble det skrevet at Nasjonal Samling gikk inn for å støtte de stortingskandidatene som på forhånd ønsket å danne en nasjonal blokk basert på en sterk og stabil nasjonal regjering⁵¹. I et foredrag på Nordstrand middelskole den 23. august gikk imidlertid Quisling imot denne linjen og argumenterte for populistiske og nasjonalsosiale ambisjoner. Han hevdet da at partiets formål ikke var å få med høyre- og bondepartifolk, men først og fremst massen som gikk revolusjonens vei⁵². I enkelte bygder hadde Nasjonal Samling allerede oppnådd nesten 100% av velgerne, hevdet Quisling. Det var derfor Høyre som var det store splittelsespartiet, siden de tidligere på året hadde nektet å gå i listeforbund med Nasjonal Samling. Quislings parti hadde derimot forsøkt å samle de nasjonale og samfunnsbevarende partiene og var ikke skyld i den nasjonale splittelse.

Tre måneder før stortingsvalget hadde Quisling sendt brev til de andre borgerlige partilederne, unntatt Venstre, og foreslått et generelt listeforbund for å sikre et samfunnsbevarende og nasjonalt innstilt flertall i Stortinget slik at det kunne dannes en nasjonal regjering (Dahl 1991:270). På tross av dette ble det bare opprettet listeforbund med andre partier i fire valgkretser. Bondepartiet og Bygdefolkets Krisehjelp i Øst-Agder, Bondepartiet og Frisinnede Folkeparti i Akershus, Høyre og Frisinnede Folkeparti i Bergen og Frisinnede Folkeparti i Oslo. Det ble forøvrig opprettet felleslister med Bygdefolkets Krisehjelp i seks fylker (Dahl 1991:272). Høyre takket konsekvent nei til Nasjonal Samlings tilbud, unntatt i Bergen, hvor Høyre allerede hadde forpliktet seg til å samarbeide med Frisinnede Folkeparti og dermed fikk Nasjonal Samling på kjøpet⁵³. Ifølge Quisling var bakgrunnen for at Høyre takket nei, Nasjonal Samlings samarbeid med det "trekvtart sosialistiske

---

⁵⁰ Partimeddelelse til Nasjonal Samlings medlemmer: 12.07.33. NSP 21. RA.

⁵¹ Nasjonal Samling 1 1933: NS Valgprogram 1933. NSP. RA.

⁵² NSP 21. RA.

⁵³ NSP. 21. 15.11.33. RA.

Radikale Folkepartiet” og Bøndernes Krisehjelp⁵⁴. Nasjonal Samling ble med andre ord neglisjert av det borgerlige selskap og det ble bare opprettet sporadisk samarbeid i noen valgkretser. Resultatet fra valget var heller ikke oppløftende. Tilsammen fikk partiet 27 850 stemmer, noe som utgjorde 3,5% av de avgitte stemmene i de kretsene de stilte liste. Derfor fikk Nasjonal Samling heller ingen mandater⁵⁵.

Før valget ble det diskutert hvorvidt Høyres svar var negativt for Nasjonal Samling. Et medlem skrev at Høyre, nest etter kommunistene, var Nasjonal Samlings største fiende. Dette kom spesielt av Høyres kapitalistiske syn som var økonomisk rovdrift for å holde det brede lag av folket nede i fattigdommen. Samtidig hevdet vedkommende at Høyre hadde et unasjonalt grunnsyn og en jøde som leder. Avvisningen var derfor bare til det positive for Nasjonal Samling⁵⁶. Et annet medlem var derimot dypt bekymret for det forestående valget. Han ba derfor Nasjonal Samling innstendig å følge Fedrelandslagets henstilling om ikke å stille liste ved valget. Det var av hans oppfatning at såfremt Nasjonal Samling opprettholdt beslutningen om å delta i valget med egne lister ville dette splitte den borgerlige anti-marxistiske front, og dermed bidra til enda gunstigere valgresultat for de radikale partiene. Vedkommende ønsket å bli strøket som medlem dersom Fedrelandslagets henstilling ble avvist⁵⁷. Han var imidlertid ikke alene om å bekymre seg for at Nasjonal Samling kunne skape enda mer splittelse blant de borgerlige partiene. Før valget mottok Nasjonal Samling en rekke brev fra medlemmer som oppfordret Quisling til ikke å stille liste⁵⁸. Nysgjerrigheten for det nye partiet var allikevel fortsatt tilstede og Quisling mottok flere brev fra interesserte folk. Interessen sprikte imidlertid fra dem som savnet en samlende borgerlig bevegelse, til dem som trodde Quisling hadde startet et nytt Hitler

---

⁵⁴ Partimeddelelser Quisling: 05.08.33 NSP 21. RA.

⁵⁵ Statistisk Sentralbyrå (2008, november 27) [online]. - URL http://www.ssb.no/histstat/nos/nos_ix_26.pdf.

⁵⁶ Brev til Quisling fra medlem: 07.09.33 NSP 23. RA.

⁵⁷ Brev til Nasjonal Samlings hovedkontor: 21.09.33 NSP 21. RA.

⁵⁸ Brev til Quisling. VQP F-3.RA.

parti⁵⁹. Spesielt fra nordmenn i utlandet mottok Quisling flere brev hvor de fleste av dem var interessert i å vite om han hadde dannet et nytt nazistisk eller fascistisk parti⁶⁰.

3.2 Programutforming

Etter den lave valgoppslutningen hersket det naturlig nok stor skuffelse blant medlemmene i Nasjonal Samling. De mest nøkterne hadde håpet på ihvertfall tre representanter til Stortinget (Dahl 1991:288). I partiavisen "Nasjonal Samling" ble skylden lagt på løgn og skremsler fra borgerlig hold og samtidig hevdet at listeforbundet Nasjonal Samling hadde innbudt til ville reddet mange borgerlig mandater⁶¹. Fylkesfører i Bergen, Georg Vedeler, var imidlertid utålmodig og ventet på en oppfordring fra partiet til fortsatt intenst arbeide. Vedeler ønsket å skape en folkebevegelse hvor fellesnyttene gikk foran egennytten og ingen klasser beriket seg på andre. Partiet måtte nå peke på de positive oppgaver for å overbevise det brede lag av folket at Nasjonal Samling var hverken en diktaturbevegelse eller en overklassebevegelse. Hovedvekten av det kommende partiprogrammet burde derfor legges på den sosiale og økonomiske del, med formål om å fremme den nasjonale solidaritet. Vedeler mente at Hitlers store suksess i Tyskland skyldtes at NSDAP åpent kalte seg et arbeiderparti⁶².

Hans S.Jacobsen, kretsfører i Moss, ønsket heller ikke å sitte på gjerdet. Jacobsen mente årsakene til Nasjonal Samlings valgnederlag var Arbeiderpartiets fremragende organisering, agitasjonen mot Nasjonal Samling og sist, men ikke minst, partiets uferdige organisering, program og manglende overbevisende evne⁶³. Jacobsen hadde også et meget godt poeng: *"det nytter ikke å lage noen Nasjonal Samling om man ikke har noe ganske konkret og fast å samle sig om"*. 27.oktober forelå det derfor et ferdig utkast til partiprogram fra Jacobsen. Utkastet var kort og konsist, og sterkt preget av at Jacobsen tilhørte den tysklandsvennlige delen av partiet som ønsket å bevege Nasjonal

---

⁵⁹ VQP F-3. RA.

⁶⁰ Brev til Quisling: NSP 21. RA.

⁶¹ Nasjonal Samling 20.10.33.

⁶² Brev fra Georg Vedeler til NS Hovedkontor 25.10.33. VQP F-3. RA.

⁶³ Hans S.Jacobsen: N.S og dens fremtidige politikk 27.10.33. VQP F-3. RA.

Samling i fascistisk retning. Jacobsen skrev i sitt programutkast at en massebevegelse ikke kunne skapes uten å ha arbeidere, bønder og fiskere med seg. Dette krevde et nasjonalt, planøkonomisk og sosialistisk program, som tok helt avstand fra ”borgerlig”, som var den rake motsetningen til ”arbeider”. Dersom Nasjonal Samling skulle bli en massbevegelse måtte altså det borgerlige stempelet, som kunne virke skremmende på arbeiderklassen, erstattes med sosialisme. Sosialisme var, ifølge Jacobsen, et uttrykk for en helt ny livsstil ved at folket, nasjonen og samhørighetsfølelsen ble satt over individ, klasse og stand. Sosialismen hadde nasjonens liv og politiske eksistens som mål, begrunnet i biologiske og organiske elementer⁶⁴.

Januar-februar 1935 meldte Jacobsen seg ut av Nasjonal Samling og startet da det nasjonalsosialistiske magasinet Ragnarok. Bakgrunnen for utmeldelsen var partiets vikende holdning ovenfor sosialismen. I et rundskriv fra 1935 hadde for eksempel ildsjelen fra Stavanger, Gulbrand Lunde, advart mot bruken av sosialisme som en betegnelse på partiet. Quisling unngikk også ”sosialisme” så godt han kunne (Dahl 1991:334). Jacobsens utkast ble uansett støttet av Walter Fyrst som i april 1935 ble ekskludert fra Nasjonal Samling, angivelig for å ha forsøkt å danne en sosialistisk arbeiderreisning ved siden av Nasjonal Samling⁶⁵. Etter eksklusjonen ble Fyrst en del av kretsen rundt Ragnarok. Fyrst var for øvrig en meget upopulær mann i Nasjonal Samling og høsten 1933 ble det arrangert underskriftskampanje for å få han fjernet som propagandasjef⁶⁶.

Jacobsens initiativ tvang Quisling til å iverksette arbeidet med partiprogram. Senhøsten 1933 kladdet derfor Quisling tallrike utkast til en prinsipiell innledning til det nye programmet (Dahl 2004:120). For Quisling gikk imidlertid programarbeidet trått, og Vedeler bad i desember om fortgang i arbeidet samtidig som han foreslo å legge Jacobsens utkast til grunn for arbeidet⁶⁷. Utkastene til Quisling var som vanlig lange og kronglete. Tradisjonen tro skulle programmet inneholde langdryge elementer

---

⁶⁴ Foredrag av Hans S.Jacobsen i Ingeniørsalen Oslo: ”Norsk Socialisme” 25.01.34 NSP 24. RA.

⁶⁵ Rundskriv fra Nasjonal Samling til fylkes- krets- og lagførere 06.05.35. NSP 27. RA.

⁶⁶ Underskriftskampanje 30.10.33.VQP F-11. RA.

⁶⁷ Brev fra Vedeler til Quisling 07.12.33. VQP F-3. RA.

fra hans egen politiske filosofi. Peter Østbye var en av dem som foreslo at programmet burde bli kortet ned til et minimum, slik at alle med samfundsbevarende intensjoner kunne være enige⁶⁸. Vedeler minnet også om at Hitlers program var meget kort og konsist og berørte ikke diktatur i det hele⁶⁹.

Før det offisielle utkastet forelå, utviklet det seg en heftig diskusjon om bruken av ordet ”sosialisme”. Jacobsen hadde som nevnt lagt vekt på at sosialisme burde være et sentralt element i programmet. Quisling, derimot, valgte å utelate sosialisme fra sine egne utkast⁷⁰, samtidig som Hjorth også var tilbakeholdende. Kompromisset i programforhandlingene ble tilslutt å bruke ordene ”sann sosialisme” og ”norsk sann sosialisme”⁷¹. Fra andre medlemmer kom det også reaksjoner på Jacobsens utkast. Jacob Ihlen var blant dem som ønsket å ta avstand fra utkastet, da han mente alle dragninger mot fascisme eller nazisme var uheldig. Bevegelsen måtte også legges mye mer folkelig an i en arbeider- og funksjonærvennlig retning. Hans forslag var derfor å tilby samarbeid med arbeiderne som en motstrategi mot Arbeiderpartiet⁷². Vedeler var også bekymret for sammenligningen med NSDAP og frarådet Quisling å bruke forkortelsen SA⁷³ i Nasjonal Samling, noe som var et altfor lettkjøpt plagiat fra Tyskland⁷⁴.

28-29. januar 1934 ble resultatet av forhandlingene lagt frem for Partitinget og godkjent av Rådet. På selve Partitinget ble det få muligheter for de fremmøtte til å komme med innspill. Det ble isteden presisert at det var muligheter til å komme med skriftlige kommentarer i etterkant (Dahl 1991:306). Kommentarene lot seg da heller ikke la seg vente på. Det var igjen et gjennomgående ønske fra flere medlemmer om å stryke mest mulig av Quislings livsfjerne filosofi i programmet. Punktet om at partiet

---

⁶⁸ Brev fra P.Østbye til Quisling 02.01.34 VQP F-4. RA.

⁶⁹ Brev fra Vedeler til Quisling 26.12.33. VQP F-4. RA.

⁷⁰ VQP F-4. RA.

⁷¹ VQP F-4.RA.

⁷² Brev fra Jacob Ihlen til Quisling 26.12.33 VQP F-3. RA.

⁷³ SA(Spesialavdelingen) skiftet i september 1934 navn til Hirden, muligens som et forsøk på å unngå sammenligninger med Tyskland(Dahl 1991:315).

⁷⁴ Brev fra Georg Vedeler til Quisling, 07.01.34. NSH RA.

skulle spesielt hjelpe den lavere middelklasse vakte også mange negative reaksjoner. Eivind Blehr var blant dem som mente at fokuset da ble på en enkelt klasse og ikke hele nasjonen⁷⁵. I forhold til antisemittisme tok ikke programmet oppsiktsvekkende radikale standpunkter. Noen medlemmer mente allikevel at det burde være med et punkt om innvandring og oppholdstillatelse⁷⁶.

I programmet som ble stadfestet av Quisling 15. februar 1934 var det i innledningen stort fokus på krisen både i verdenssamfunnet og i Norge⁷⁷. ”*Lik alle andre folkesamfund som vil berge sig fra en alvorlig krise og gjenfødes, må også det norske samfund hente nytt liv fra det nasjonale grunnlag*”. Norge var altså i en så dyp krise at bare en total omstilling kunne løse problemene: ”*Bare en slik åndelig og nasjonal reising, som er gitt øket kraft ved det som er godt i de sosiale ideer, vil ha styrke til å fri Norge fra marxister, partipolitikere, pengevelde og alle andre krefter som holder på å bryte ned vårt retts-og kultur samfunn, og til å gjennomføre de store reformer som er nødvendige for nasjonens fremgang, og som svarer til den nye tid og dens krav.*”

I det endelige programmet hadde Quisling, i tråd med Jacobsens utkast, valgt å beholde punktet om en flerårig finansplan med streng økonomi, noe som minnet sterkt om planøkonomi. Det som imidlertid igjen skapte debatt blant medlemmene var bruken av ordene ”sann sosialisme” og ”norsk sann sosialisme”. Karmsund krets av Nasjonal Samling var meget skeptisk til å bruke ordet sann sosialisme, da de mente dette kunne bli forstått som en samfunnstilstand hvor staten rådet over alle produksjonsmidlene, noe som ikke var i samråd med partiets ønske om å forsvare den private eiendomsretten. Ordet statssosialisme ville gi en bedre definisjon av hva partiet stod for, da det ville indikere at partiet ønsket en viss kontroll med statens arbeidsliv og næringsvirksomhet hvor samfunnshensynet krevde det. Aller riktigst var derimot å

---

75 Brev fra Eivind Blehr til Quisling 29.01.34. NSH RA.

76 Brev fra C.F.Lange til Quisling 31.01.34. NSH RA.

77 Program for Nasjonal Samling. 15.03.34. NSH RA.

bruke betegnelsen nasjonal-sosialisme. Dette begrepet var det som klarest fikk frem ønsket om nasjonal likhet, solidaritet mellom klassene, og et sterkt og stødig styre⁷⁸.

Fylkesfører i Hedmark, W.F.K Christie, befestet seg også ved bruken av ”sann sosialisme” som han mente ingen ville forstå og bare forårsake skade⁷⁹. Sosialisme kunne lett assosieres med marxismen og dens ønske om å avskaffe den private eiendomsretten. Christie fremmet i det store og det hele ønsker om endringer som gikk utelukkende på det nasjonale samholdet, samtidig som han ønsket å stryke punktet om det nordiske samarbeidet som forelå. Han mente dette både kunne og ville bli misbrukt, og ønsket seg derfor et program som kun skulle være konsentrert om det nasjonale uten anstrøk av internasjonal duft.

En måned etter at partiprogrammet var vedtatt, gikk Quisling ut og avkreftet ryktene om at Nasjonal Samling var en kopi av nasjonalsosialismen⁸⁰. I den første utgaven av ”Nasjonal Samling” i mars 1934, fremhevet han at Nasjonal Samling bygde på det samme åndelige utviklingsgrunnlaget og den felles holdningen mot kommunismen som det tyske nasjonalsosialistiske partiet (NSDAP) gjorde. NSDAP var med andre ord knyttet til de samme tendensene som i Nasjonal Samling. Tilsvarende partier eller bevegelser som Nasjonal Samling eksisterte også i andre land uten at de nødvendigvis var tro kopier. En måned senere bekreftet Nils Dahl Lie dette da han tolket fascismen som en reaksjon mot tidens mange samfunnsmessige utsekelser. Fascismen var et tidsfenomen direkte knyttet til den politiske utvikling i Europa⁸¹. Lie var imidlertid opptatt av at nasjonalsosialismen var direkte knyttet til det germanske folk og derfor en evigvarende ideologi.

Denne våren ble det skrevet en artikkel i ”Nasjonal Samling” som gikk langt i å definere fascismen som en fellesbetegnelse for alle antiparlamentariske og antikommunistiske bevegelser på nasjonal og sosial grunn. Det ble tegnet opp et bilde

---

78 Brev fra O.Å.Pedersen til Quisling 08.02.34. NSH RA.

79 Brev fra W.F.K.Christie til Quisling 12.02.34. NSH. RA.

80 Vidkun Quisling; NS er en nasjonal bevegelse. Nasjonal Samling 1. 1934.

81 Nils Dahl Lie: Nasjonalsosialisme kontra fascisme. Nasjonal Samling 4 12.april 1934.

av de fascistiske bevegelsene som dukket opp i ulike europeiske land hvor Nasjonal Samling var en av dem⁸². Dette synet bekreftet også Nasjonal Samlings studentergruppe i Trøndelag da de tilkjennegav sitt slektskap med nasjonale reisninger i andre land som Tyskland, Italia og England. Fascismen, mente de, var blitt en alminnelig betegnelse på tidens nasjonale reisninger⁸³. Noen medlemmer gikk imidlertid lenger enn andre og Nasjonal Samling fikk blant annet våren 1934 tilbud fra et medlem som ønsket å holde foredrag om Norges stilling til den hvite rases utvikling, avskaffelsen av det parlamentariske system, og innføring av et kraftig riksting under mottoet: ”Hele folket i samarbeide”⁸⁴.

3.3 Blokkforhandlinger

Selv om det på vårparten 1934 altså kunne se ut som Nasjonal Samling var iferd med å forlate det borgerlige fellesskapet til fordel for fascismen hadde ikke alle gitt opp håpet om en nasjonal regjering med borgerlig basis. På kvelden den 9. mars ble Quisling og representanter fra Bondepartiet, Frisinnede Folkeparti, Fedrelandslaget og Norges Bondelag invitert hjem til Hjorth. Dette var langt fra bare et vanlig middagsselskap. Ønsket til Hjorth var å starte forhandlinger om muligheten for å danne en nasjonal blokk, samlet rundt Quisling, for å demme opp for Arbeiderpartiet⁸⁵. Tanken var å samle Fedrelandslaget, Frisinnede Folkeparti og Nasjonal Samling rundt det store og etablerte Bondepartiet for å sikre en ny bonderegjering i tilfelle regjeringen Mowinckel falt (Dahl 1991:295). Dette var også i tråd med hva Quisling hadde forespeilet medlemmene i oppfordringen til Nasjonal Samling, da han skrev at partiet var beredt til å gå i listeforbund med Bondepartiet, Høyre, Frisinnede Folkeparti og Radikalt Folkeparti for å sikre et samfunnsbevarende og nasjonalt innstilt flertall på Stortinget.

I Bergen hadde det, ifølge Vedeler etter initiativ fra Høyre, allerede blitt forhandlet om å stille felleliste til kommunevalget bestående av Høyre, Frisinnede og Nasjonal

---

⁸² Fascisme over Europa. Nasjonal Samling 10 1934.

⁸³ Brev fra NS studentergruppe i Trøndelag til Quisling 07.02.1934. VQP F-3. RA.

⁸⁴ Brev til Nasjonal Samlings kontor 03.04.34. NSP 22. RA.

⁸⁵ Brev fra Hjorth til Quisling 05.03.34 VQP F-4. RA.

Samling. Vedeler var imidlertid bekymret for at de som forhandlet på vegne av Nasjonal Samling var altfor vennligsinnet til et slikt samarbeid og ønsket at partiene isteden ble enige om ikke å bekjempe hverandre innbyrdes⁸⁶. Samarbeidet i Bergen ble det da heller ikke noe av. Ellers i landet hadde Høyre, som tidligere nevnt, takket konsekvent nei til alt samarbeid med Nasjonal Samling og var derfor utelukket i blokkforhandlingen.

Før det nevnte møtet hadde Hjorth allerede utarbeidet forslag til opprettelsen av et nasjonalt fellesråd som ble lagt frem på møtet⁸⁷. Rådet skulle være sammensatt av representanter fra alle de inviterte organisasjonene for å regulere samarbeidet. Selve hovedformålet med rådet var å begynne arbeidet med et utkast til en ny forfatning bygget på de ulike politiske grupperingene i yrkeslivet. Dette skulle etterhvert gjøre det mulig å danne en nasjonal blokkregjering uavhengig av partipolitikk, som kunne hindre et revolusjonært parti i å komme til makten.

I etterkant av møtet hos Hjorth, skrev Quisling brev til Vedeler, der han meddelte at alle parter, og kanskje spesielt Fedrelandslaget, var enige om behovet for et samarbeid. Allikevel oppfattet han Bondepartiet som veikt og ubestemt. Samarbeidet med Fedrelandslaget og Frisinnede Folkeparti kunne han heller ikke si hva ville føre til⁸⁸. Allikevel var nok Quisling aller mest bekymret over hva han måtte oppgi av uavhengighet og egne retningslinjer dersom et slikt samarbeid kom i stand. Både Frisinnede Folkeparti⁸⁹, Fedrelandslaget og et noe mer avventende og nølende Bondeparti⁹⁰ stilte seg etterhvert positive til å oppta forhandlinger. Svaret fra Bondepartiet tok imidlertid lang tid og de ønsket også å stille til forhandlingene med klare forbehold. Av ukjente grunner deltok ikke Norges Bondelag lenger i forhandlingene.

---

⁸⁶ Brev fra Vedeler til Quisling 28.02.34 VQP F-4. RA.

⁸⁷ Johan B.Hjorth: Forslag til avtale om opprettelse av et nasjonalt fellesråd 09.03.34 VQP F-4. RA.

⁸⁸ Quisling brev til Vedeler 13.03.34. VQP-F4. RA.

⁸⁹ Brev fra R.Thommesen til Quisling 17.03.34 VQP F-4. RA.

⁹⁰ Brev fra Bondepartiet til Nasjonal Samling 17.04.34 VQP F-4. RA.

Den 23.mars 1934 forelå det et utkast til en overenskomst mellom partene om å danne en nasjonal blokk. Alle skulle forplikte seg til å støtte hverandre i kommune- og stortingsvalg, enten gjennom felleslister eller ved å henvise sine velgere til å stemme på noen av de andre dersom partiet ikke stilte liste selv⁹¹. Professor Birger Meidell var en av dem som meldte seg inn i Nasjonal Samling i denne perioden. Han hadde tidligere vært aktivt medlem i Frisinnede Venstre og uttrykte sterke ønsker om at en fusjon mellom de to partiene burde finne sted⁹². Bare få dager etter innmeldelsen sendte Meidell igjen brev til Nasjonal Samling og uttrykte glede over at det fortsatt ble forhandlet mellom Frisinnede Folkeparti og Nasjonal Samling⁹³.

Den 9. april sendte Fedrelandslaget og Nasjonal Samling brev til Bondepartiet, og oppfordret til opprettelse av et forhandlingsutvalg for å sikre samarbeid frem mot det kommende kommunevalget og ikke minst stortingsvalget i 1936⁹⁴. Det allerede foreliggende utkastet skulle dermed danne grunnlaget for forhandlingsutvalget⁹⁵. For Nasjonal Samling var det Prytz og arkitekt Tormod Hustad som skulle forhandle. Hjorth, som hadde vært selve drivkraften bak forhandlingene, ble sannsynligvis skjøvet ut fordi Quisling fant de langt mer ubetydelige personlighetene Prytz og Hustad både tryggere og mer trofast (Brevig 1979:68). Den 28. juni ble det forhandlet frem en overenskomst mellom partene. Det ble da fastslått at partene ønsket å etablere et fast samarbeid om sine politiske idealer og på denne måten skape et stort nasjonalt parti som de fire organisasjonene kunne gå opp i. Det er imidlertid mye fra Quislings notater som tyder på at han var imot dannelsen av et nytt parti⁹⁶ og forhandlingene ble det heller aldri noe mer av etter 28. juni.

Paradoksalt nok gled Nasjonal Samling, parallelt med blokkforhandlingene, mer og mer bort fra tanken om å samarbeide med andre borgerlige partier. På et styremøte den

---

⁹¹ Forslag til utkast. 23.03.34.VQP F-4. RA.

⁹² Brev fra B.Meidell til Nasjonal Samling. NSP 23. RA.

⁹³Brev fra B.Meidell til Nasjonal Samling 12.03.34. NSP 23. RA.

⁹⁴ Brev fra NS og Fl til Bondepartiet 09.04.34 NSP 22. RA.

⁹⁵ Brev fra Frisinnede Folkeparti til Nasjonal Samling 05.07.1934 VQP F-4.RA.

⁹⁶ VQP F-4. RA.

23. april besluttet Quisling at Nasjonal Samling, i størst mulig grad etter fylkesføernes bestemmelser, skulle stille med egne lister i kommunevalget høsten 1934. Samarbeid med rene høyre- og venstregrupper måtte ikke forekomme, likeledes som betegnelsen "borgerlig" måtte unngås på de lister der Nasjonal Samling deltok⁹⁷. Partitinget åpnet imidlertid for at felleslister med Frisinnede Folkeparti, og også Bondepartiet etter partiledelsens spesielle samtykke, kunne overveies⁹⁸. Frisinnede Folkeparti og Bondepartiet ble altså av ukjente grunner ikke definert som borgerlige. For å bekrefte dette skrev Hjorth i august på lederplass i "Nasjonal Samling" at en samlingsregjering kun ville vise sin manglende evne til å løse vanskeligheter og bare være en fortsettelse av den nåværende tilstand⁹⁹. Den indre fornyelsen kunne bare skapes av nye ideer og måtte derfor ikke bygges på de gamle.

Ved kommunevalget høsten 1934 ble det derfor vist laber interesse for valgsamarbeid. "Rene lister" ble løsningen i de 29 kommuner hvor Nasjonal Samling stilte. Unntaket var i Oslo og Akershus hvor Frisinnede Folkeparti, Bondepartiet og Nasjonal Samling ble enige om å stille i en "Nasjonal Fellesliste" (Dahl 1991:291). Nasjonal Samling fikk tilsammen 69 kommunestyrerepresentanter. De beste resultatene ble oppnådd i Stavanger og Vadsø med henholdsvis 12 og 19 prosent av stemmene¹⁰⁰. I de to byene var Gulbrand Lunde og sogneprest Martin Tveter ildsjeler som så det velgermessige potensialet i å fokusere på kristne verdier (Høidal 2002:146).

3.4 Radikalisering

Våren 1934 ble det tydelig at Nasjonal Samling beveget seg mot fascismen. Allikevel brukte "Nasjonal Samling" mye plass på reaksjonære saker som minnet lite om sosialisme og fascisme¹⁰¹. Både Hjorth og Quisling argumenterte for at den rådende parlamentariske praksis var grunnlovsstridig og satte partienes suverenitet i tvil. Hjorth spurte da også retorisk i et innlegg hva Norge skal med et statsoverhode dersom

---

⁹⁷ Brev til Trøndelag Fylkesorganisasjon fra NS hovedkontor 16.06.34. NSP 22. RA.

⁹⁸ Brev fra Partitinget i NS til fylkesorganisasjonene 1934. NSH. RA.

⁹⁹ Johan B. Hjorth; Hvor glir vi hen. Nasjonal Samling 23 1934.

¹⁰⁰ Statistisk Sentralbyrå(2008, november 27) [online]. - URL http://www.ssb.no/histstat/nos/nos_ix_57.pdf.

¹⁰¹ Vidkun Quisling; Komite-regjereriet. Nasjonal Samling 5 1934.

vedkommende bare fungerer som en automat som ekspederer andres beslutninger¹⁰². Vedeler, som var en ivrig skribent både i ”Nasjonal Samling” og Teknisk Ukeblad, tok til orde nettopp for en sterkere utdøvende makt og avskaffelse av partistyret¹⁰³. Sogneprest Ludvig Zwilgmeyer valgte på sin side å trekke linjer tilbake til 1905 da han i Nasjonal Samling så muligheten for en ny folkesamling. Dette fordi Nasjonal Samling stilte seg over partiene og ønsket en nyreisning på nasjonens grunn¹⁰⁴. Johan Throne Holst skrev denne høsten også en artikkel i ”Nasjonal Samling” hvor han gjorde rede for hvordan han tolket Nasjonal Samlings ønske om en sterkere stat. Throne Holst mente at staten svekket sin autoritet gjennom å utvide sitt virksomhetsområde og dermed opprette lover den ikke maktet å overholde.¹⁰⁵ En sterk stat, mente Throne Holst, ville være med på å forhindre diktaturer enten de var fascistiske eller sosialistiske. Throne Holst ønsket at Nasjonal Samling skulle arbeide for en næringslivsvennlig politikk, stikk i strid med hva som ble vedtatt i partiprogrammet.

Mot slutten av 1934 merkes det imidlertid en endring i det redaksjonelle innholdet i ”Nasjonal Samling”. For første gang er det tendenser til negativ polemikk mot jøder og en tiltagende antisemittisme i avisen¹⁰⁶. Dette var imidlertid bare antydninger til hva som skulle komme og preget ikke partiet nevneverdig på dette tidspunktet. Fremstillingen av fascismen antok også på denne tiden en ny retning. I et nyttårsintervju i ”Nasjonal Samling” den 3. januar 1935 satte Quisling fokus på krisen som den europeiske og amerikanske sivilisasjon var inne i¹⁰⁷. Quisling innrømmet igjen at systemene i Italia og Tyskland bygget på mye av den samme tankegangen som hans eget parti og plasserte Nasjonal Samling inn i denne europeisk trenden. Senere på våren deltok Quisling på en feiring for landdagen for den nasjonale bevegelse i Nederland, i forbindelse med et møte i den europeiske fascistiske organisasjonen

---

102 Johan B.Hjorth: Står kongedømmet for fall i Norge. Nasjonal Samling 5 1934.

103 Georg Vedeler: Bare det nye syn kan løse tidens vanskeligheter. Nasjonal Samling 10 1934.

104 Ludvig Daae Zwilgmeyer: Splittet og delt er vårt land. Nasjonal Samling 11 1934.

105 Johan Throne Holst: Privat bedrift. Nasjonal Samling 14 1934.

106 Vidkun Quisling; Ved sann opplysning skal vi splitte marxismens mørke. Nasjonal Samling 30 1934.

107 Nyttårsintervju med Quisling: Nasjonal Samling 03.01.35

CAUR. Hensikten med deltakelsen var ifølge Quisling å skape personlig kontakt mellom de forskjellige nasjonale bevegelsene i Europa¹⁰⁸. Quisling hadde også deltatt på CAURs første møte i Montreux i Sveits høsten 1934 noe flere medlemmer, blant annet fra Bergen, stilte seg svært kritiske til¹⁰⁹.

På Nasjonal Samlings riksmøte i Stavanger ved Hafrsfjord den 27. juli 1935, kunne Quisling fortelle at det nå var reist en sunn reaksjon på den nasjonale oppløsning som de internasjonale revolusjonister stod bak. De nye nasjonale bevegelsene var en kamp folket, i pakt med sine sunne instinkter, reiste mot den liberalistiske og marxistiske internasjonalisme. Grunnen til at Nasjonal Samling hadde fått likhetstrekk med lignende bevegelser i Europa var at den var utgått fra de samme årsaker¹¹⁰. Utover 1935 ble også Nasjonal Samling mye mer radikal og negativ. I en lengre artikkel i Nasjonal Samling høsten 1935 ble jødene fremstilt som et folk som ikke lot seg assimilere inn i nasjonen¹¹¹. Quisling stod også fast på at Arbeiderpartiet var en marxistisk, revolusjonær og internasjonal bevegelse, selv om de offisielt hadde endret kurs fra sin tidligere revolusjonære linje. Forskjellen fra tidligere var at Arbeiderpartiet nå ble sett på som en del av et internasjonalt spill som hadde som formål å knuse nasjonale bevegelser i Europa¹¹². Da Arbeiderpartiet overtok regjeringskontorene i mars 1935, sendte Quisling brev til de borgerlige partiene og bad dem ta avstand fra den revolusjonære regjeringen da han anså regjeringsskiftet som et brudd på grunnloven¹¹³. Quisling mente at spesielt Bondepartiet hadde inngått en uverdigg allianse med Arbeiderpartiet¹¹⁴. Halldis Neegård Østbye, som var glødende antisemittist og en stor beundrer av Quisling, mente at de borgerlige partiene nå hadde utspilt sin rolle¹¹⁵. Allerede i 1934 hadde hun anklaget de borgerlige for å ha stukket

---

108 Veien til nasjonal og internasjonal fred og forståelse. Nasjonal Samling 15 1935.

109 Brev fra Gen.sek til Vedeler 04.11.35. NSP 25. RA.

110 Over 1000 deltakere ved NS riksmøte i Stavanger. Nasjonal Samling 03.08.35

111 Jødespørsmålet. Nasjonal Samling 26.09.35.

112 Vidkun Quisling; Fedrelandsforrederi. Nasjonal Samling 24.01.35

113 NSP 25. RA.

114 Brev fra Quisling til Stortinget 07.02.36. QPA. RA.

115 Østbye foredrag 09.35 HØP 6. RA.

hodet i sanden¹¹⁶. Høsten 1935 argumenterte hun for at det eneste som kunne redde verden fra de rødes skrekkelige var de nasjonale reisninger i ulike land¹¹⁷.

Quislings irritasjon over arbeiderpartiregjeringen var tydeligvis grenseløs. I desember 1935 anmeldte han justisminister Trygve Lie for revolusjonær virksomhet¹¹⁸.

Som om ikke det var nok, blusset også Trotskij affæren opp høsten 1935. Trotskij var sommeren 1935 kommet helt overraskende til landet, etter at han av Stalin ble utstøtt fra kommunistpartiet. Fritt Folk skrev at marxistregjeringen bevisst hadde hentet Trotskij til Norge som en konsesjon til venstrefløyen i partiet. Samtidig ble det satt ut rykter om at Trotskij skulle stått i forbindelse med "Gjøvikoverfallet" som fant sted i mai 1936(Dahl 1991:397), hvor flere medlemmer fra Nasjonal Samling ble overfalt av politiske motstandere. Den 20. oktober 1935 marsjerte Italia inn i Etiopia. Dette skulle bli nok en akutt og betent sak for Nasjonal Samling som skapte mye diskusjon.

Østbye fikk i denne perioden etterhvert posisjon som partiets mest fremtredende antisemitt. Hun så klare likhetstrekk mellom jødene og marxismen og mente arvelighets- og raseproblemet var et av tidens viktigste spørsmål¹¹⁹. Nasjonale bevegelser skulle, ifølge henne, kun bygge på folkets nasjonale egenart og verdifelleskap. Jødedommen var for henne unorsk og nasjonalt nedbrytende¹²⁰. Østbye var overbevist om at jødiske revolusjonsagenter, etter Arbeiderpartiets inntreden i regjeringskontorene, hadde begynt å virke mer åpenlyst ettersom jødiske emigranter strømmet til og fikk et fristed i Norge¹²¹. Mest sannsynlig siktet hun til den tyske legen og sexologen Max Hodann. Generalsekretær i Nasjonal Samling, Rolf Jørgen Fuglesang, forklarte i et brev til et medlem hva som lå bak jødeproblemet. Problemene knyttet seg ikke nødvendigvis til et befolkningsproblem hjemme, men innvandringen av jøder, og da spesielt marxistiske jødiske elementer, var tiltagende og

---

¹¹⁶ Østbye foredrag i NSK studiesirkel 19.06.34 HØP 5. RA.

¹¹⁷ Østbye: Klassekampens forbannelse 03.10.35 HØP 5. RA.

¹¹⁸ NSP 29. RA.

¹¹⁹ Halldis Neegaard Østbye: Hva rasespørsmålet gjelder. Fritt Folk 1935: 31.

¹²⁰ Halldis Neegaard Østbye. Utkast til foredrag. VQP Gg-1. RA.

¹²¹ Halldis Neegaard Østbye: Utkast til NS historie. HØP 6. RA.

måtte bekjempes. De hjemlige marxistene stod i jødisk internasjonal tjeneste samtidig som de solgte landet til jødisk storfinans¹²².

Gulbrand Lunde skrev i november 1936 brev til Quisling og advarte mot de uheldige konsekvensene, ihvertfall på vestlandet, jødehetsen kunne få for Nasjonal Samling. Av brevet han sendte kan det se ut som advarselen ikke kom av personlige overbevisninger, men mer av taktiske årsaker for ikke å miste medlemmer og stemmer¹²³. Forfatteren Lars Hansen fra Tromsø, som var et aktivt medlem av Nasjonal Samling, var imidlertid en av mange som advarte mot å fordømme alle jøder som forbrytere. Hansen mente at *”selv den tykkhodete vet at det er ikke de gode jøder som står bak kommunismen”*¹²⁴. Dersom Nasjonal Samling skulle fortsette å marsjere frem mot fedrelandets redning, måtte kampen føres med ganske andre retninger. Dette synet støttet også oberstløytnant Einar Halle i et senere innlegg. Han mente at et for radikalt jødesyn kunne støte bort de gode elementene fra Nasjonal Samling¹²⁵. Halle hadde allerede høsten 1933 argumentert for at Nasjonal Samling var en kristen bevegelse hvor rasisme ikke hørte hjemme¹²⁶. Vinteren 1935 bad han Quisling sterkt overveie et samarbeid både med Fedrelandslaget og kanskje også Bondepartiet, siden organisasjonene stod hverandre nær. Halle var redd for at Quisling brukte et altfor sterkt språk ovenfor de borgerlige siden mange av dem ønsket akkurat det samme som Nasjonal Samling¹²⁷.

Sogneprest Knut Geelmuyden, som var en svært aktiv skribent for Nasjonal Samlings partiaviser, argumenterte også imot anitsemittismen. Geelmuyden kunne være enig i at rasene var forskjellige, men stilte seg imot det han kalte nasjonalt hovmod ovenfor rasene og ønsket ikke å ta del i den økende internasjonale trenden til antisemittisme¹²⁸. Det ville tjene bevegelsen mer å behandle jødeproblemet på et høyere og kristelig

---

¹²² Brev fra Gen.sek til medlem 22.08.35. NSP 28. RA.

¹²³ Brev fra Lunde til Quisling 01.11.36 GLP. RA.

¹²⁴ Lars Hansen: Oxford. Fritt Folk. 28.04.36.

¹²⁵ Einar Halle: Oxford. Fritt Folk 22.04.36.

¹²⁶ Einar Halle brev til Quisling 18.09.33. NSP 21. RA.

¹²⁷ Brev fra E.Halle til Quisling 11.02.1935 VQP F-4.RA.

¹²⁸ Knut Geelmuyden: Her er ikke jøde eller greker. Fritt Folk 22.05.36.

plan¹²⁹. Geelmuyden hadde tidligere argumentert for at Nasjonal Samling med sin moralske fanatisme kunne være med på å rette opp i den nasjonale krisen landet hadde havnet i gjennom den egoistiske materialismen¹³⁰. Ifølge Geelmuyden burde Nasjonal Samling være en norsk bevegelse som ivaretok stolte norske tradisjoner for hvordan staten burde bygges opp rundt den samlende folkevilje. Bevegelsene i Italia og Tyskland, mente han, hadde oppstått kun som en følge av deres egne nasjonale problemer¹³¹. Tor Vikværing, en annen aktiv skribent i "Nasjonal Samling", mente imidlertid at det var på høy tid at Nasjonal Samling tok et standpunkt i jødespørsmålet¹³². Tor Vikværing var også en sterk tilhenger av førerprinsippet. Han mente at å følge høvdingen og uten videre godta hans avgjørelser når han ærlig ville landets beste var en sann norsk mentalitet.¹³³ Eivind Mehle mente også at det var jødene som var skyld i samfunnsproblemene, men nektet samtidig å karakterisere seg selv som antisemittist¹³⁴. Mehle hevdet at Nasjonal Samling var helt uavhengig av NSDAP, men uttrykte allikevel sympatier for Hitler¹³⁵.

Høsten og vinteren 1935/36 mottok Nasjonal Samling flere utmeldelser både fra aktive og passive medlemmer¹³⁶. De fleste utmeldelsene inneholdt imidlertid ingen begrunnelser og man kan derfor bare gjette seg til bakgrunnen. En rekke kretsførere valgte også, angivelig på grunn av manglende tid, å trekke seg. I et utmeldelsesbrev skrev et medlem at han ønsket å melde seg ut på grunn av førerprinsippet, som han mente ville bringe de største ulykker. I brevet beklaget han også Nasjonal Samlings syn på de italienske fascistenes mord i Etiopia¹³⁷. Et syn han forøvrig delte med Gulbrand Lunde, som også var skeptisk til Nasjonal Samlings fremstilling av Italias

---

¹²⁹ Brev fra Geelmuyden til G.Lunde 16.07.36. GLP. RA.

¹³⁰ Nasjonal Samling 24 1934.

¹³¹ Nasjonal Samling 44 1935.

¹³² Tor Vikværing; Nasjonal Samling og jødene. Fritt Folk 11.05.36.

¹³³ Tor Vikværing; Norsk mentalitet. Fritt Folk 13.06.36.

¹³⁴ Eyvind Mehle:Psykoanalysen og Nasjonal Samling. Nasjonal Samling 9 1934.

¹³⁵ Eyvind Mehle: Nasjonal Samling 16 1934.

¹³⁶ NSP 27. RA.

¹³⁷ Brev til Nasjonal Samlings hovedkontor 28.10.35. NSP 27. RA.

invasjon av Etiopia¹³⁸. En dame meldte seg også ut i denne perioden i sinne over at Nasjonal Samlings avis hadde blitt nesten en tro kopi av Arbeiderbladet¹³⁹. Hun var lite begeistret over at Nasjonal Samling hadde blitt så opptatt av å knytte til seg arbeiderklassen i sitt forsøk på å bli en massebevegelse.

Da Valdemar Hansteen i 1936 ble erstattet med Adolf Egeberg som redaktør av Vestlandets Avis, Nasjonal Samlings eneste dagsavis på den tiden, mente mange at dette var nok et symbol på utviklingen i Nasjonal Samling. Egeberg, som var tidligere medlem av Norges Nasjonalsocialistiske Parti, bekreftet da også at han ønsket å orientere avisen mye mer mot Europa¹⁴⁰. Egeberg hadde tidligere kritisert Nasjonal Samling fordi han mente partiet manglet fullstendig plan i sin marxistkampanje, noe som gjenspeilet seg i partiavisene som var for negative og manglet det positive og agitatoriske¹⁴¹.

Vestlandets Avis begynte å komme ut som dagsavis i september 1934 og hadde fra begynnelsen av et helt annet preg enn den mer propagandistiske "Nasjonal Samling". Sogneprest Martin Tveter fra Vadsø var en av dem som mente at Vestlandets Avis holdt en grei kurs både for bevegelsen og det norske folks fremtid¹⁴². I november 1935 meldte imidlertid Tveter seg ut av Nasjonal Samling. Tveter hadde lenge tolket Nasjonal Samlings tro på folkesolidaritet kontra klassekamp i tråd med et kristent livssyn som kunne redde nasjonen. Utviklingen i Tyskland, konflikten i Etiopia, Quislings deltakelse på de fascistiske CAUR-møtene og skytset mot Folkeforbundet til fordel for Italia, gjorde at han ikke lenger fant seg tilrette. Tveter var imot antisemittismen og utfallene mot jødene i avisene, samtidig som han mente at Nasjonal Samling nå bygde på samme ideologi som de tyske og italienske bevegelsene. Byttet av Hansteen med Egeberg var i så måte symptomatisk for utviklingen i Nasjonal

---

¹³⁸ Brev fra G.Lunde til Propagandakontoret v/Østbye 12.10.35. NSP 28. RA.

¹³⁹ NSP 30. RA.

¹⁴⁰ Brev fra A.Egeberg til G.Lunde 12.10.35. GLP. RA.

¹⁴¹ Adolf Egeberg jr brev til NS Hovedstyre 11.04.34. NSP 23. RA.

¹⁴² Brev fra Tveter til Hansteen 11.09.35 GLP. RA.

Samling, mente Tveter¹⁴³. Egebergs forgjenger, Waldemar Hansteen, hadde lenge forsøkt å fratre som redaktør etter at han tok over for Arnt Rishovd ved nyttårstider i 1935¹⁴⁴. Hansteen følte det var praktisk umulig å kombinere et verv i Norske Misjonsselskap med en del av det som ble skrevet i avisen utenfor hans kontroll.

Etter Tveters utmeldelse kom det reaksjoner fra "Framsyn", partiavisen i Haugesund. De var irritert over ikke å ha blitt underrettet om Tveters utmeldelse, og var samtidig svært kritisk til Nasjonal Samlings støtte til Italia i Etiopia¹⁴⁵. Et annet sentralt medlem fra Haugesund hadde tidligere uttalt at Nasjonal Samling hadde så mange anti-fascister at det ville skade partiet å innta en pro-Italia holdning¹⁴⁶. Vedkommende mente at konflikten i Etiopia var helt uvesentlig for Nasjonal Samlings hovedoppgave, som jo var å reise Norge kulturelt og materielt¹⁴⁷. Dette var et syn lagfører i Grimstad, Sjur Fuhn, delte da han i november 1935 etterlyste mer saklighet i partipressen. Først og fremst måtte avisene ha mer av det Hjorth skrev, mente han. Med den pressen som nå ble frontet ville Nasjonal Samling bare vinne tilhengere partiet ikke var tjent med. Fuhn satte spørsmålstegn ved hvor stor betydning det egentlig hadde at Trotskij befant seg i landet og hvorfor partiet absolutt måtte innta en positiv innstilling til Italias invasjon av Etiopia¹⁴⁸. Fuhn var forøvrig en av dem som fant det nyttesløst å fortsette arbeidet i Nasjonal Samling etter Hjorths avgang¹⁴⁹. G.Madsen, organisasjonsleder i Stavanger bykrets, mente på sin side at Nasjonal Samlings syn på førerprinsippet måtte revideres. Han ønsket ikke at førersystemet skulle utarte seg slik at medlemmer ble viljeløst stemmekveg. Madsen var spesielt irritert over den stadige nedrakkingen på Arbeiderpartiet. Gjennom Trotskij aksjonen, bekjempelsen av Arbeiderpartiet og støtten til Italia i Etiopia hadde partiet fremstilt seg selv som en arbeiderfiendtlig organisasjon, noe de andre borgerlige partiene var så fornuftige at de holdt seg borte

---

¹⁴³ Brev fra Tveter til Lunde 16.07.36 GLP. RA.

¹⁴⁴ Brev fra Hansteen til Tveter 08.03.36. VQP F-3. RA.

¹⁴⁵ Brev fra Framsyn v/ Arne Gram til Lunde 18.11.35 GLP. RA.

¹⁴⁶ Brev fra O.Bertelsen til Lunde 28.10.35 GLP. RA.

¹⁴⁷ Brev fra O.Bertelsen til Lunde 18.11.35 GLP. RA.

¹⁴⁸ Brev fra Sjur Fuhn til Quisling 04.11.35. VQP F-8. RA.

¹⁴⁹ Brev fra Fuhn til Quisling 15.02.37 VQP F-11. RA.

fra. Propagandaen måtte derfor organiseres slik at arbeiderbevegelsen ikke tok avstand fra Nasjonal Samling¹⁵⁰.

3.5 Partikrise

Etter det skuffende stortingsvalget, med en oppslutning på bare 1,8%¹⁵¹, stod problemene i kø for Nasjonal Samling. Økonomisk var partiet i en meget vanskelig situasjon og flaggskipet Fritt Folk måtte derfor legges ned¹⁵². Parallelt med de økonomiske problemene rådet det også misnøye blant medlemmene over hvordan partiet hadde opptrådt i valgkampen. Allerede våren 1936 hadde flere medlemmer av Nasjonal Samlings Studentergruppe (NSSG) etterlyst en mer saklig tone i pressen¹⁵³. I et lukket gruppemøte hos NSSG den 23. oktober, rett etter valget, var generalsekretær Rolf Jørgen Fuglesang invitert for å forklare valgets nederlag. Fuglesang fremstilte nederlaget som utelukkende en konsekvens av ytre omstendigheter. Agitasjonen om bortkastede borgerlige stemmer og ryktene om at Nasjonal Samling arbeidet for diktatur hadde rammet partiet hardt. De fleste studentene på møtet stilte seg imidlertid svært kritisk til denne forklaringen. Problemet, mente de, lå hos Nasjonal Samling selv og den negative propagandaen partiet hadde bedrevet. Mange av medlemmene uttrykte at de var forvirret og visste i liten grad hvor partiet egentlig ville. Et positivt propaganda- og opplysningsarbeide måtte derfor igangsettes for å avløse alt jødepratet¹⁵⁴.

Quisling selv innså ikke nederlaget og mente at bevegelsen aldri hadde stått så sterkt som nå. På det utvidede rådsmøtet den 30.oktober skulle ledende personer i partiet forsøke å diskutere seg frem til hvorfor valget hadde vært så mislykket¹⁵⁵. Quisling begynte møtet med å trekke frem den velkjente agitasjonen om de bortkastede stemmene og den generelle økonomiske oppgangen i Norge. Spørsmålet om Nasjonal

---

¹⁵⁰ Brev fra G.Madsen til Quisling 05.03.36 VQP Gg-1. RA.

¹⁵¹ Statistisk Sentralbyrå (2008, november 27) [online]. - URL <http://www.ssb.no/histstat/tabeller/25-25-3t.txt>.

¹⁵² NSP. RA.

¹⁵³ NSP 8. RA.

¹⁵⁴ NSSG møtebok NSP 8. RA.

¹⁵⁵ Referat fra rådsmøte 30.10.36. NSP 29. RA.

Samling burde jobbet mer for å opprette borgerlige listeforbund ble kontant avvist. Etterhvert som møtet skred frem ble det imidlertid klart at ikke alle mente det bare var omgivelsenes skyld. Partiet hadde også seg selv å takke og spesielt jødespørsmålet ble tatt opp flere ganger på møtet. Vedeler uttrykte at det burde utdøves forsiktighet med hvordan jødespørsmålet ble behandlet og minnet samtidig på at partiet ikke måtte glemme sine sosialistiske oppgaver. Ifølge Vedeler måtte det finnes andre årsaker enn bare borgerlig agitasjon som årsak til at Nasjonal Samling gjorde det så dårlig. Garnisonsprest Kjeld Stub, som i april 1936 ble oppnevnt som Nasjonal Samlings ombudsmann for kirkesaker, argumenterte for at det i valgkamper er lett å bli mer ytterliggående enn ellers. Nå måtte partiet imidlertid igjen ty til forsiktighet for ikke å gli ut blant de andre partiene. Stub hadde, som Knut Geelmuyden og Martin Tveter, tidligere begrunnet sitt medlemsskap i Nasjonal Samling med at partipolitikken var kommet over på et materialistisk grunnlag som bare strebet etter materialisme og egeninteresser¹⁵⁶.

Spørsmålet knyttet til sosialismen ble som vanlig et hett diskusjonstema. Overretssaksfører Albert Wiesener, som senere ble ekskludert våren 1937, argumenterte for at Nasjonal Samling hadde mislykkes i valget fordi partiet var falt mellom to stoler på marsjen fra borgerlig til sosialisme. Arbeiderne hadde enda ikke forstått at Nasjonal Samling var et arbeidervennlig parti. Radikaliseringen av Nasjonal Samling måtte derfor fortsette videre. Dette var Quisling uenig i, han brøt derfor inn og argumenterte for forsiktighet med bruken av nasjonalsosialisme for ikke å bli sammenlignet med Tyskland. W.F.K Christie fra Hedmark, som tidligere hadde jobbet imot bruken av sosialisme, mente at folket ikke kunne vinnes av en ensidig sosialisme. Ved bruken av sosialisme ble det i steden slått løs på dem som skulle vinnes til partiet. Det utviklet seg etterhvert til et rent munnhuggeri mellom Wiesener og Christie på grunn av Wieseners positive syn på sosialisme. Senere på møtet ble det også fra Kjell Gundersen, som for øvrig ba om å bli løst fra sine tillitsverv i april 1937¹⁵⁷, foreslått å bruke navnet ”nasjonale arbeiderreisning” for å knytte seg nærmere arbeiderklassen.

---

¹⁵⁶ Nasjonal Samling 1934:26.

¹⁵⁷ Brev fra K. Gundersen til Quisling 10.04.37 VQP F-4. RA.

Dette falt imidlertid ikke i smak hos Tormod Hustad som hadde forankringer i bondereisningens organisasjoner (Dahl 1991:286), og derfor mente et slikt navn ville støte fra seg både bønder, småbrukere og fiskere. En fullstendig nasjonal samling var ikke mulig dersom det bare ble fokusert på arbeiderklassen.

Et annet medlem ønsket også at det ble tatt selvkritikk for valgnederlaget. I et brev til Quisling skrev han at det nå var viktig å spørre seg selv hva det var ved Nasjonal Samling som virket så støtende på norsk mentalitet. Han hadde inntrykk av at Nasjonal Samling hentet sine uttrykksformer fra Tyskland, noe som virket komisk.

Vedkommende hadde heller ikke gitt opp håpet om en borgerlig samling og spurte i brevet om det fortsatt var muligheter for en sammensmeltning mellom Nasjonal Samling, Fedrelandslaget og Frisinnede Folkeparti¹⁵⁸. I september 1934 var det kommet instruks til medlemmene av Nasjonal Samling, hvor det søktes innarbeidet hilsen med oppstrakt hånd mellom medlemmene¹⁵⁹. Det var imidlertid ikke alle som var like glad for de visuelle former for virkemidler. Et medlem fra Nordstrand mente at slike virkemidler for å skape massesuggesjon gjorde at bevegelsens bærende ideer fort ble glemt slik at det åndelige innholdet kom i annen rekke. Formålet måtte være individets frihet under ansvar, ikke brutaliteten som en såkalt ”kamporganisasjon” bærer med seg. Før eller senere, mente han, ville Nasjonal Samling begynne å marsjere og brøle og dermed utspille sin egen rolle¹⁶⁰.

Så, mot slutten av 1936, tok partikonfliktene i Nasjonal Samling virkelig av. I et brev datert lillejulaften 1936 til medlemmene av Nasjonal Samlings råd, gikk Hjorth kraftig imot den kulturen han mente rådet i partiet¹⁶¹. På dette tidspunktet hadde Hjorth allerede trukket seg som fylkesfører i Akershus på grunn av manglende kommunikasjon og samråd med partiet sentralt¹⁶². Ifølge Hjorth fulgte ikke partiet sine egne lover og det var generelt en utvikling som var stikk i strid med partiets prinsipper.

---

¹⁵⁸ Brev fra medlem til Quisling 23.10.36 VQP F-8. RA.

¹⁵⁹ Instruks fra R.F.Fuglesang til medlemmer 25.09.34 NSP 24. RA

¹⁶⁰ Brev fra delegert i Nordstrand sogn til Quisling 03.02.34 VQP F-5. RA.

¹⁶¹ Brev fra Johan.B.Hjorth til Nasjonal Samlings råd 23.12.36. NSH RA.

¹⁶² Brev fra Johan.B.Hjorth til Quisling 31.10.36. NSH RA.

Hjorth ønsket at Quisling skulle heve seg over den daglige politikk og fungere som en kontroll og ankeinstans. Bare på den måten kunne han fremstå som en nasjonalt samlende skikkelse. I Nasjonal Samling, som var en kamporganisasjon bygget på førerprinsippet, var det strengt nødvendig at det mellom føreren og hans nærmeste medarbeidere oppstod en personlig kontakt som resultat av likverdig og gjensidig samarbeid. Ifølge Hjorth var ikke dette tilfellet, isteden ble Nasjonal Samling ledet av en enevoldshersker¹⁶³. Hjorths bror, Erling Falsen Hjorth, som var medlem av Høyanger lag av Nasjonal Samling, valgte å melde seg ut på grunn av konflikten. Han hadde tidligere meldt seg inn i partiet fordi han ønsket et fritt og selvstendig folk, en motvekt til marxismen og en aktiv innsats for å bygge bro over sosiale motsetninger. Da han meldte seg ut av Nasjonal Samling skrev han følgende: ”*I Nasjonal Samling fant vi disse retningslinjer, og svelget derfor også, som en bitter pille, det såkalte førerprinsipp*”¹⁶⁴.

Frustrasjonen som nå brast ut av Hjorth var langtifra ny. Allerede høsten 1933, i etterkant av valget, hadde han kritisert Quisling for manglende kontakt med ledelsen i partiet¹⁶⁵. Hjorth beskrev seg selv som nestkommanderende utad, noe som på langt nær var tilfellet innad. I det store og det hele etterlyste Hjorth konkrete planer og kritiserte partiets uklarheter som førte til mange ulike meninger innad i partiet. Spesielt ”oppfordringen til Nasjonal Samling”¹⁶⁶ mente han burde vært bedre diskutert og bearbeidet. I november 1935 sendte Hjorth brev til hovedkontoret i Nasjonal Samling hvor han skrev at bevegelsen hadde gått for fort frem etter dannelsen og dermed ikke dannet en ordentlig kjerne. Dette, mente han, var en av grunnene til at bevegelsen nå var så uensartet og fraksjonsdannelsen så utbredt¹⁶⁷.

---

¹⁶³ Brev fra Johan.B.Hjorth til Nasjonal Samlings råd 23.12.36. NSH. RA.

¹⁶⁴ Brev fra Erling Falsen Hjorth til Vidkun Quisling 19.01.37. NSH. RA.

¹⁶⁵ Brev fra Johan.B.Hjorth til Vidkun Quisling 04.11.33. NSH. RA.

¹⁶⁶ Vidkun Quisling:Oppfordring til Nasjonal Samling. Tidens Tegn 16.05.33.

¹⁶⁷ Brev fra Hjorth til Hovedkontorets Organisasjonsavd 25.11.35 GLP. RA.

Den 29. desember 1936 skrev Quisling til Hjorth og informerte om at han var avskjediget som medlem av Nasjonal Samlings styre¹⁶⁸. Hjorth på sin side utfordret Quisling til å begrunne offentlig de beskyldningene han hadde kommet med mot han¹⁶⁹. Utfordringen ble imidlertid aldri besvart, isteden ble Hjorth noen dager senere igjen anklaget av Quisling, denne gangen for å være ansvarlig for den dårlige administrasjonen av Fritt Folk. Hjorth ble ytterligere kritisert for å ha trukket seg som sjef for Hirden og som fylkesfører i Akershus¹⁷⁰. Den 8. februar skrev Hjorth til Quisling for å informere at han at han ikke ville ha noen form for befatning med partiet mer. Ingen nasjonal samling kunne vokse opp av et slikt miljø som det Nasjonal Samling hadde skapt¹⁷¹.

Etter prosessen mot Hjorth fulgte det sakte, men sikkert, et skred av utmeldinger. Spesielt fra fylkesorganisasjonen i Akershus, Akershus Unghird, Hirden og i Nasjonal Samlings Ungdomsfylking (NSUF) kom det mange utmeldelser. Flere av de utmeldte savnet friheten og var lei av de dikaturiske tendensene som nå for alvor tok til i Nasjonal Samling¹⁷². Fra våren 1936 hadde det også utviklet seg til en bitter strid mellom fylkesorganisasjonene i Oslo og Akershus. Hjorth hadde lenge arbeidet for å slå sammen de to fylkesadministrasjonene av praktiske grunner, men hadde mislykkes. Enkelte gikk så langt at de meldte seg over fra Oslo til Akershus på grunn av den angivelig uutholdelige situasjonen i Oslo¹⁷³. Quislings eksklusjon av Arne Dolven, tidliger leder av NSUF i Akershus, medførte også flere utmeldelser. Dolven ble angivelig ekskludert for å ha brutt seg inn i Nasjonal Samlings kontorlokaler. Ifølge Hjorth, derimot, ble Dolven ekskludert da han protesterte mot at en unghirdavdeling som han selv hadde skapt ble fratatt han av organisasjonsmessige grunner¹⁷⁴.

---

168 Brev fra Vidkun Quisling til Johan.B.Hjorth 29.12.36. NSH RA.

169 Brev fra Johan.B.Hjorth til Vidkun Quisling 16.01.37. NSH RA.

170 Brev til medlemmene av Nasjonal Samlings råd 20.01.37. VQP F-5. RA.

171 Brev fra Johan.B.Hjorth til Vidkun Quisling 08.02.37. NSH RA.

172 Utmeldelsesbrev til Quisling 11.01.37 VQP F-5. RA.

173 Brev fra medlem til Hjorth 03.04.36. VQP 6. RA.

174 Pressemelding vedrørende eksklusjon av Arne Dolven 20.01.37. VQP F-5. RA.

I et fortvilet brev fra Trondheim ved inngangen til 1937 ble det meddelt at organisasjonen der oppe lå nesten helt brakk. Folket hadde ikke lenger noen interesse i bevegelsen. Det var nå viktig å fjerne seg fra ridestøvler, brun skjorte, sort slips og bandolær og komme tilbake til norsk nasjonalisme. Det gikk ikke som i valgkampen bare å rakke ned på de andre partiene og skryte av seg selv¹⁷⁵. Fylkesfører i Telemark Worren takket også av i februar på grunn av det han oppfattet som misbruk av Quislings førerposisjon¹⁷⁶. Hjorths advokatkollega, Otto Engelschiøn, meldte seg også ut i denne vinteren etter det han mente var en hekseprosess bygget på en pervers trang til å kverke alle som hadde en selvstendig mening¹⁷⁷.

Det ble nå tydelig at Nasjonal Samling var i ferd med å forlate det politiske samfunnet for godt. I et utkast til et foredrag fra 1937 med navnet ”Kan det være mulig”¹⁷⁸, fordømte Halldis Neegaard Østbye at noen fra Fedrelandslaget, Bondeungdomslaget og tidligere medlemmer av Nasjonal Samling hadde forsøkt å skape en politisk sammenslutning. Nasjonal Samling gikk nå fullstendig inn for å bekjempe parlamentarisme, jødevelde og borgerligheten. Østbye stilte seg derfor svært negativ til dem som trodde at en borgerlig samling ville få arbeiderne med seg. Ifølge Østbye hadde ingen politisk nydannelse noen fremtid dersom den ikke kunne vinne arbeidermassene og noe slikt hadde ikke en borgerlig samling mulighet til. En samling av de borgerlige partier kunne kanskje friste noen av de borgerlig pregede elementene innenfor Nasjonal Samling som aldri helt ut hadde forstått hvorfor Nasjonal Samling måtte stå alene.

Frem mot riksmøtet på Hamar den 2-4.juli var det nå Albert Wiesener som tok over Hjorths rolle som opposisjonsleder i partiet. Østbye hevdet at Wiesener satte all kraft inn på å ødelegge riksmøtet, blant annet gjennom å arrangere ulovlige medlemsmøter. Quisling var også oppmerksom på opposisjonen i partiet som forsøkte å svekke hans posisjon. Grunnen, mente han, var at dette var mennesker som tenkte mer på seg selv

---

¹⁷⁵ Brev fra Trondheim til Quisling 09.01.37 VQP F-4. RA.

¹⁷⁶ Brev fra Worren til Quisling 13.02.37 VQP F-4. RA.

¹⁷⁷ Brev fra Engelschiøn til Quisling 05.02.37 VQP F-4. RA.

¹⁷⁸ H.N.Østbye: Kan det være mulig? 1937. HØP 2. RA.

enn saken. Riksmøtet på Hamar ble naturlig nok preget av stiridighetene i partiet og opposisjonen gjorde da også et fånyttets forsøk på å svekke Quislings posisjon¹⁷⁹. Så og si alle partiets intellektuelle krefter, med unntak av Gulbrand Lunde og noen få andre, var nå ute av partiet(Brevig 1979:100). Nasjonal Samling hadde dermed kvittet seg med alle elementer som kunne skapt diskusjon innad i partiet. Tilbake stod en liten forsamling av medlemmer som alle hadde en nærmest grenseløs beundring for Quisling.

---

¹⁷⁹ Østbye Utkast til NS historie. HØP 4. RA.

Kapittel 4: Drøfting

4.0 Ulikhetene trer frem

Jeg har nå gått gjennom den historiske utviklingen til Nasjonal Samling frem til 1937. I lys av utviklingen er det mulig å se både likheter og ulikheter ved liberalistisk elitisme og europeisk fascisme. I dette kapittelet vil jeg diskutere noen hovedpunkter, eller ideologiske knekkpunkter, som kan ha vært med på å skille de to teoriene og dermed dannet grunnlag for diskusjon og konflikt. Samtidig vil jeg forsøke å vise hvordan Nasjonal Samling som parti utviklet seg ideologisk ved hjelp av de to teoriene. Det som imidlertid er meget viktig å legge merke til, er at begge teoriene sprang ut av modernisering, industrialisering og urbanisering. Alle disse strukturelle endringene i samfunnet skapte reaksjoner på begynnelsen av 1900-tallet. Samtidig er teoriene nært knyttet opp til nasjonalisme, riktignok med noen ulikheter. Det var derfor ikke unaturlig at representanter fra begge retningene kunne trekke sammen i en felles bevegelse som Nasjonal Samling for å finne løsninger på samfunnets nye problemer. Med tanke på at teoriene i utgangspunktet var så like kan dette også forklare hvorfor enkelte medlemmer ble værende mye lenger i Nasjonal Samling enn det som kan virke naturlig i ettertid. Muligens fornektet mange utviklingen i partiet, men var allikevel innerst inne klar over hvor det bar.

Ved å se partiets ideologiske utvikling i sammenheng med medlemmenes reaksjoner og ideologiske preferanser oppstår det muligheter for å peke på noen såkalte ideologiske knekkpunkter som kan ha åpnet for konflikter og utmeldelser. I gjennomgangen av Nasjonal Samlings historiske utvikling har det vært vanskelig å finne en stor og avgjørende ideologisk konflikt som splittet Nasjonal Samling. Snarere kan det ha vært den kronglete utviklingen som gjorde at både personer med liberalistiske elitistiske og europeiske fascistiske preferanser hadde grunn til å uttrykke misnøye. Parallelt med den kronglete utviklingen oppstod det uenigheter og konflikter mellom medlemmer angående virkemidlene som ble tatt i bruk for å demme opp for den moderne utviklingen. Det var altså metodene for å løse problemene som fremviste ulikhetene. Som jeg gjorde rede for i kapittel to har teoriene noen sammenfallende

løsninger på hvordan problemene bør løses, som for eksempel anti-parlamentarisme. Teoriene fremstiller imidlertid også løsninger som ikke er sammenfallende og som da etterhvert fremprovoserer konflikt. Det er dette jeg nå vil diskutere som ideologiske knekkpunkter.

Det skal imidlertid føyes til at ideologiske knekkpunkter naturligvis vil variere fra individ til individ. Siden det aldri oppstod en stor og avgjørende partikonflikt i Nasjonal Samling vil det være naturlig å diskutere flere ideologiske elementer som mulige grunner til de indre stridighetene. Både den liberalistiske elitismen og europeiske fascismen er samlebetegnelser på et relativt høyt generalitetsnivå, som trakk til seg personer med høyst ulik bakgrunn og ideologiske preferanser. Derfor var det også bare naturlig at de ideologiske knekkpunktene varierte for ulike medlemmer i Nasjonal Samling.

Det fremkommer ganske tydelig av det kildematerialet jeg har lagt frem, at Nasjonal Samling utviklet seg fra å være et parti preget av høyre-radikale og liberalistisk elitære tendenser til gradvis å orientere seg mer mot europeisk fascisme. Ved stiftelsen er det imidlertid vanskelig å se at Nasjonal Samling var et entydig liberalistisk elitistisk parti. Dette gjelder også i 1937, hvor Nasjonal Samling heller ikke fremstod utelukkende som et europeisk fascistisk parti. Allerede ved dannelsen av partiet ser vi at Walter Fyrst, og med han de tidligere medlemmene av Norges Nasjonalsocialistiske Arbeiderparti Adolf Egeberg og Stein Barth Heyerdahl, prøvde å dra partiet i en mer fascistisk retning enn det ”polkom” må ha ønsket. Det eksisterte altså to utvalg som begge arbeidet med dannelsen av Nasjonal Samling, hvor personene som samlet seg på Grand Hotell hadde helt andre politiske ambisjoner enn dem som utgjorde ”polkom”. I ”polkom” satt det som tidligere nevnt personer som var meget liberalistisk elitistisk innstilt. Møtene på Grand Hotell var nok imidlertid av en mer uoffisiell art enn møtene til ”polkom” og kan ikke ilegges like mye historisk verdi. Prytz og Quisling deltok allikevel på noen av møtene på Grand Hotell, og selv om kildene er svake, er det mulig å anta at møtene på Grand fikk innvirkninger på dannelsen av Nasjonal Samling. Det faktum at Fyrst ble partiets første propagandasjef og Adolf Egeberg senere ble

redaktør i Vestlandets Avis, taler for seg. Utviklingen var altså fra starten av meget kronglete og det dannet seg høyst forskjellige forventninger til partiet.

I den tidlige perioden frem til våren 1934 ser vi at drømmen om den nasjonale regjeringen etterhvert måtte gis opp. Bare Frisinnede Folkeparti, Fedrelandslaget og et noe tilbakeholdende Bondeparti viste i begynnelsen snev av interesse. Dersom det i det hele skulle være aktuelt med en nasjonal regjering var dette helt avhengig av Bondepartiets samarbeidsvilje. Denne negative liberalistisk elitistiske utviklingen er det lett å få øye på ved å betrakte perioden fra oppropet våren 1932 og frem til de mislykkede blokkforhandlingene våren 1934. Det er liten tvil om at oppropet i 1932 skaffet Quisling mange tilhengere som hadde stor tro på at det kunne være mulig å danne en nasjonal regjering med han som den samlende person. Oppropet kan på mange måter sies å være bakgrunnen for at Nasjonal Samling dro med seg liberalistiske elitistiske elementer inn i partidannelsen. Johan Throne Holst var en av mange fremtredende personligheter som i 1932 hadde stor tro på en nasjonal regjering med Quisling i spissen. Throne Holst mistet imidlertid denne troen allerede høsten 1932 og meldte seg gradvis ut av kretsen rundt Quisling. Christopher Borchgrevink, en annen liberalistisk elitist som jeg skal komme mer tilbake til senere, mistet troen i mai 1933.

Allerede på det konstituerende møtet til Nordiske Folkereisning i 1931 valgte fire personer, blant dem dikteren Ronald Fangen, å forlate møtet før det var ferdig¹⁸⁰. Hva som var den opprinnelige årsaken har jeg ikke funnet tilstrekkelig med kilder til å besvare med sikkerhet. Fangen hadde allerede i 1930 gjennom flere middagsselskaper fått kjennskap til Quisling (Rudeng 1989:224). Kanskje hadde både han, og de tre andre, blitt lokket til møtet i den tro at de hadde noen sammenfallende interesser med Quisling og Prytz, men allerede i løpet av møtet funnet både politikk og praksis for radikal. Throne Holst hadde før dannelsen av Nordiske Folkereisning drevet aktiv verving i sin omgangskrets (Rudeng 1989:225-232) og muligens gitt sine bekjente mange falske forhåpninger. I Throne Holsts omgangskrets var det stor grad av menn

---

180 Konstituerende møte Nordiske Folkereisning 17.03.31. NSP 20. RA.

med viktige posisjoner i næringslivet og samfunnet generelt. Det er derfor heller ikke så usannsynlig at mange av dem hadde liberalistiske elitistiske interesser.

Prytz argumenterte, som tidligere nevnt, for at retningslinjene til Nordiske Folkereisning ikke burde forandres på og bli vedtatt uten videre diskusjon. Den udemokratiske praksisen og retningslinjene kan derfor ha pekt for langt i fascistisk retning til at de fire ønsket å ha noe med organsiasjonen å gjøre. Det skal også føyes til at flere andre som var tilstede på det konstituerende møtet bare var aktive en kortere periode (Dahl 1991:162). Ved å lese listen over de fremmøtte kommer det også frem at dette var høyerestående herrer både med nasjonale og næringslivsvennlige interesser¹⁸¹. Bakgrunnen for at så mange etterhvert trekte seg ut kan ha vært at deres liberalistiske elitistiske interesser ikke passet inn i retningslinjene til Nordiske Folkereisning. Muligens var ikke alle direktørene, advokatene og disponentene så intresserte i å vinne arbeiderklassen og ”reise rasen”. Kanskje var det også dette Throne Holst innså da han etterhvert mistet sin interesse for Quisling. Det er ingen tvil om at Throne Holst var en rendyrket liberalistisk elitist som hadde store interesser i et fritt næringsliv. Dette skinner også igjennom i artikkelen han skrev i ”Nasjonal Samling” i 1934, hvor han ønsket fokus på det frie næringsliv. Artikkelen var på mange måter et slags siste forsøk på å overbevise Nasjonal Samling om ikke å rote seg inn i en uklar økonomisk politikk med anstrøk av planøkonomi.

Gjennom de artiklene Quisling skrev før stiftelsen av Nasjonal Samling, er det tydelig at han skapte forventninger som var uklare og dermed gav stort rom for individuell tolkning. Quisling utelukket hverken en borgerlig samling eller en massebevegelse. Det er i det hele meget tydelig at Quisling og ”polkom” helt frem til våren 1934 hadde forhåpninger om å danne en nasjonal regjering med utgangspunkt i Bondepartiet. Allikevel gir artiklene inntrykk av at det hersket usikkerhet rundt dette samarbeidet. Dette manifesterer seg i artiklene når det fremstår som meget tvetydig hvorvidt det var en nasjonal regjering utgått av borgerlige partier eller en nasjonal samlingsregjering uavhengig av partipolitikk som var formålet. I den historiske fremstillingen kommer

---

¹⁸¹ Konstituerende møte Nordiske Folkereisning 17.03.31. NSP 20. RA.

det også frem at flere medlemmer var usikre på hva som var formålet med Nasjonal Samling. Mulighetene var absolutt tilstede for at mange misforstod og tolket Nasjonal Samling enten som en borgerlig samlingsbevegelse eller som et parti med tilnærmede fascistiske ambisjoner om å bli en massebevegelse. Brevene medlemmene sendte til Quisling viste at deres oppfatning av partiet sprikte stort. Noen ønsket et parti som samlet hele nasjonen til en massebevegelse etter fascistisk mønster, mens andre mente det viktigste var å samle de borgerlige kreftene mot arbeiderbevegelsen og marxismen. I den liberalistiske elitismen var jo som kjent formålet å danne en nasjonal regjering for å demme opp for arbeiderbevegelsen, mens fascistiske bevegelser ønsket å trekke til seg arbeiderklassen gjennom sosialistiske og nasjonale virkemidler. Akkurat på dette punktet er det meget viktig å ta nærmere for seg Christopher Borchgrevink.

Borchgrevink hadde i sin tid invitert Quisling inn i Oslo Fedrelandslag, deltatt i oppropet og vært en del av ”polkom”. På nyåret 1933 hadde han store forhåpninger til at Quisling kunne skape en nasjonal samlingsbevegelse med basis i Bondepartiet¹⁸². Det er imidlertid av interesse å finne svar på hvorfor han trekte seg ut av ”polkom” allerede før Nasjonal Samling ble dannet. Muligens så Borchgrevink allerede på dette stadiet at partiet ikke kom til å bli en samlende borgerlig bevegelse, slik han tidligere hadde sett for seg. Den 5. mai sendte Quisling brev til Bondepartiet og takket nei til samarbeid. Borchgrevinks ønske om en nasjonal regjering med utgangspunkt i Bondepartiet så derfor ut til å være en fjern drøm. Kanskje valgte han derfor å trekke seg ut når han innså at ambisjonene om borgerlig samarbeid ble skjøvet til side for et masseparti. Det er også grunn til å anta at Borchgrevink var meget skeptisk til en del av personene Quisling omgikk. Det kan i det hele synes som Borchgrevink var oppgitt over at Quisling hadde kontakt med fascistisk orienterte personer som Adolf Egeberg og Walter Fyrst. Brevet han sendte til Ragnvald Hvoslef, høsten 1934, er med på å styrke denne antakelsen da han ytret sin negativitet til de sosialistiske tendensene og førermentaliteten som hadde tatt overhånd i Nasjonal Samling¹⁸³.

---

¹⁸² Christopher Borchgrevink: Vidkun Quisling. Tidens Tegn 25.01.33.

¹⁸³ Brev fra Borchgrevink til Hvoslef 08.11.34. VQP Ge-1. RA.

Fra oppropet i 1932 og et par år fremover var det altså et uttrykt håp om å inngå samarbeid med Bondepartiet for å danne en nasjonal regjering. Da blokkforhandlingene våren 1934 ikke førte frem må dette tolkes som det endelige nederlaget for ønsket om borgerlig samarbeid. Hadde Nasjonal Samling vært et rendyrket liberalistisk elitistisk parti ville det nok blitt seriøst vurdert å trekke inn årene. For å forstå utviklingen til Nasjonal Samling er det imidlertid viktig å spørre hvorfor det ikke ble noe av den borgerlige blokken og hvorfor partiet valgte å fortsette sin egen ”interne” kamp mot resten av samfunnet. En forklaring som ofte blir nevnt er at Quisling var lite interessert i å føye på egne retningslinjer og at han derfor insisterte på at førerprinsippet måtte gjelde fullt ut i den nasjonale blokken. Det er ikke så rent lite politisk dagdrømmeri å tro at et etablert parti uten videre vil gi opp alle sine retningslinjer for å danne en nasjonal regjering med Quisling i spissen. Dahl (1991:298) argumenterer likevel for at det i realiteten var like mye den politiske avstanden mellom Bondepartiet og Nasjonal Samling som på dette tidspunktet ble synliggjort.

Når dette forsøket mislykkes og ønsket om å fortsette kampen fortsatt var levende, stod Nasjonal Samling foran to valg. Enten kunne partiet nøye seg med å være et lite, men radikalt borgerlig parti på ytterste høyre fløy eller de kunne forsøke å bli et nasjonalt samlende parti med basis i massene. Muligens var det for mange som i utgangspunktet var liberalistiske elitister vanskelig å legge fra seg de enorme politiske ambisjonene som etterhvert hadde bygget seg opp. Drømmene og ikke minst desperasjonen kan ha blitt så sterk at tidligere ideologiske preferanser ble totalt neglisjert. Flere medlemmer ble altså ideologisk blindet av de storstilte drømmene om nasjonal samling.

Som det fremgår av denne fremstillingen kan det se ut til at partiet aldri helt og fullt greidde å bestemme seg for en tydelig ideologisk retning. Det tok lang tid før det ble innsett at de borgerlige partiene ikke ønsket samarbeid. Når programforhandlingene pågikk rundt årskiftet 1933/34 hadde Quisling og Hjorth fortsatt ikke gitt opp Bondepartiet. Dette gir også mening når vi husker at både Hjorth og Quisling var meget tilbakeholdende til bruken av sosialisme i partiprogrammet. Alternativet ble

allikevel etterhvert å forsøke å vinne massene, altså arbeidere, bønder og fiskere. På denne veien mistet imidlertid Nasjonal Samling mange av sine liberalistiske elitistiske elementer, samtidig som implementeringen av fascistisk ideologi tok lang tid. Selv om Nasjonal Samling etterhvert ønsket å vinne massene kan det diskuteres hvorvidt partiet i stor nok grad tok til seg alle de populistiske elementene ved fascismen. Det er tydelig at mange vegret seg for at sosialismen skulle få fritt utløp. Det samme gjelder andre elementer som førerprinsippet, visuelle virkemidler, den ekstreme negativiteten til resten av det politiske samfunnet og sist, men ikke minst rasefokuset.

4.1 Europeiske fascister mot liberalistiske elitister

Før jeg går nærmere inn på drøftingen mellom europeisk fascisme og liberalistisk elitisme, vil jeg ta for meg den såkalte tysklandsvennlige delen av Nasjonal Samling. Både Hans S. Jacobsen, Walter Furst og Adolf Egeberg er eksempler på personer som var meget opptatt av å trekke Nasjonal Samling inn i en nasjonalsosialistisk retning (Bruknaap 1976:12). Allikevel mener jeg det kan være vel så hensiktsmessig å plassere denne delen av partiet inn i europeisk fascisme. I en artikkelen av Dag Olav Bruknaap (1976) som tar for seg ideologiske skillelinjer i Nasjonal Samling, blir fascister og nasjonalsosialister fremstilt som to motstridende grupperinger. Antisemittismen blir videre trukket frem som den avgjørende konfliktlinjen mellom de to retningene.

Fra 1935 kan det imidlertid argumenteres for at antisemittismen ikke bare var forbeholdt den nasjonalsosialistiske delen av Nasjonal Samling. Det er derfor mer formålstjenlig å tolke antisemittismen som en mulighet fascismen var i besittelse av. Dermed er det også mulig å vurdere de nasjonalsosialistiske og fascistiske elementene under ett som europeisk fascisme, noe som gir helt nye perspektiver i tolkningen av Nasjonal Samling og Nasjonal Samlings medlemmer. Det er imidlertid langt fra ukontroversielt å slå sammen fascisme og nasjonalsosialisme. Mange vil hevde at nasjonalsosialismen og fascismen var så ulike at en sammensmeltning ikke er mulig. De vil nok også hevde at forenklingene som blir gjort for å finne en felles definisjon er så grove at viktige elementer ved retningene går tapt. Både de korporative elementene

i Italia og antisemittismen i Tyskland vil da bli trukket frem som så sentrale og viktige at de ikke kan generaliseres bort.

Når vi studerer de fascistiske elementene i Nasjonal Samling nærmere ser vi at det også går en skillelinje mellom dem som trodde på fascistiske ideer, men som ikke ønsket å bli assosiert med utenlandske bevegelser, og de som aktivt brukte den italienske og tyske modellen som forbilder. I tidligere arbeider, blant annet av Bruknapp (1976), blir det forutsatt at bare medlemmer med klare sympatier til enten Italia eller Tyskland kan kategoriseres som enten fascist eller nasjonalsosialist. Dette gjør imidlertid at det vil oppstå problemer med å plassere ideologisk de medlemmene som hevdet at Nasjonal Samling var en norsk bevegelse, men som likevel hadde klare fascistiske interesser. I denne oppgaven forutsetter jeg imidlertid ikke at Italia eller Tyskland var prototypene på fascisme, men at fascisme var en tankestrømning med et sett av holdninger og verdier som preget Europa i mellomkrigstiden. Dette gjør det mulig å plassere dem som mente at Nasjonal Samling burde være en norsk bevegelse inn i den europeiske fascismen såfremt de hadde fascistiske interesser.

Jacob Ihlen kan dermed karakteriseres som en av dem som fremmet fascistiske elementer innenfor Nasjonal Samling. Ihlen var imot Jacobsens programutkast fordi han mente det var for tysklandsvennlig. Allikevel støttet han flere av de fascistiske momentene ved programmet og ønsket samarbeid med arbeiderne som en motstrategi til Arbeiderpartiet¹⁸⁴. Det var altså ikke det sosialistiske ved utkastet Ihlen var imot. Viktigere var det å betone at Nasjonal Samling var et norsk parti uten utenlandsk innflytelse. For mange var det nettopp viktig å ta avstand fra Italia eller Tyskland på grunn av velgermessige årsaker. Den økende antisemittismen i Tyskland og Italias invasjon av Etiopia høsten 1935 var grunn god nok mente mange til å dempe sympatiene for ikke å miste medlemmer og velgere.

Gulbrand Lunde skrev blant annet brev til Quisling hvor han manet til forsiktighet både med sosialisme, jødehets og konflikten i Etiopia. Han forklarte at dette ikke kom

---

184 Brev fra Jacob Ihlen til Quisling 26.12.33 VQP F-3. RA.

av personlig overbevisning, men fordi partiet fort kunne miste sine kjernevelgere dersom det ikke ble utvist forsiktighet¹⁸⁵. Det kan argumenteres for at Lunde var fascistisk orientert, men at han av velgermessige grunner forsøkte å dempe fascismen. Tolkningen av Lundes ideologiske posisjon legger dermed vekt på at han forsøkte å skjule ideologiske intensjoner for å fremme partiets interesser. Lundes fremstøt dempet imidlertid ikke de fascistiske strømningene i Nasjonal Samling. I løpet av 1935 ble det tydelig at Quisling mer og mer orienterte Nasjonal Samling mot europeisk fascisme. Han presiserte riktignok at Nasjonal Samling var en norsk bevegelse, men var også bevisst på at partiet hadde oppstått av de samme årsaker som andre nasjonale bevegelser i Europa.

Ved å sette den europeiske fascismen opp mot den liberalistiske elitismen trer bruken av sosialisme frem som et distinkt skille mellom de to teoriene. Jacobsen, som var en av de mest fremtredende og rendyrkede fascistene, var i sitt programutkast spesielt opptatt av at Nasjonal Samling skulle være sosialistisk, ikke borgerlig. Han mente at dersom Nasjonal Samling skulle bli en massebevegelse måtte arbeidere, bønder og fiskere føle seg hjemme i partiet. For å gjennomføre dette trengtes det et et nasjonalt, planøkonomisk og sosialistisk program. Et program som altså fremmet egalitære og sosiale verdier for å fange massene. Jacobsen tok helt avstand fra ”borgerlig”, som han mente var den rake motsetningen til ”arbeider”¹⁸⁶. Dette stod i sterk kontrast til den liberalistiske elitismen som ikke ønsket en massebevegelse, men en borgerlig oppsamling mot arbeiderbevegelsen i form av en nasjonal regjering. Sosialisme betydde også, som Jacobsen var inne på, en overgang til en kontrollert og planøkonomisk ordning av statlige finanser. Dette betydde mindre frihet for individ og næringsliv, og muligens også en innsnevring av den private eiendomsretten.

Det var i det hele tatt mange i Nasjonal Samling som var skeptiske til bruken av sosialisme. Spesielt W.F.K Christie kan trekkes frem som en av de mest innbitte motstanderne mot sosialisme. Brevene som Nasjonal Samling mottok både i forkant og

---

¹⁸⁵ Brev fra G.Lunde til Propagandakontoret v/Østbye 12.10.35. NSP 28. RA.

¹⁸⁶ Hans S.Jacobsen: N.S og dens fremtidige politikk 27.10.33. VQP F-3. RA.

etterkant av programbehandlingen viste også hvilket ideologisk spenn som var tilstede i Nasjonal Samling. På bakgrunn av diskusjonen og vegringene som oppstod til bruken av sosialisme er det vanskelig å konkludere med at Nasjonal Samling tok et endelig skritt inn i fascismen etter at partiprogrammet var vedtatt. Det kan virke som de mest overbeviste fascistene ønsket en utstrakt bruk av sosialisme for å kunne vinne arbeiderklassen fra Arbeiderpartiet, mens de som fortsatt hadde en fot i den liberalistisk elitistiske leiren vegret seg for å forlate den borgerlige side fullstendig.

Mye tyder derfor på at Jacobsen i 1934 var for tidlig ute i Nasjonal Samling med sine ønsker om sosialisme og planøkonomi. Som tidligere nevnt arbeidet på denne tiden fortsatt Hjorth for å få til en borgerlig samling og det er naturlig å anta at også Quisling fortsatt håpet på samarbeid med Bondepartiet. Derfor er det ikke så rart at begge de to stilte seg skeptiske til en altfor eksplisitt bruk av sosialisme.

Forhandlingene om et eventuelt borgerlig samarbeid ville da, om mulig, blitt enda vanskeligere. Albert Wiesener, som også var fascistisk orientert, forklarte valgnederlaget i 1936 med at Nasjonal Samling hadde beveget seg altfor tregt i prosessen fra borgerlig til sosialistisk. På det samme møtet mente også Quisling at det burde utdøves forsiktighet i bruken av "sosialisme"¹⁸⁷. På grunnlag av dette kan det virke fornuftig å forklare Jacobsens utmeldelse fra Nasjonal Samling i januar/februar 1935 med at partiet ikke oppfylte hans ambisjoner om sosialisme og planøkonomi (Dahl 1991:334). Dette er det også mulig å konkludere med når det gjelder Walter Fyrst, om enn i et litt mer uklart ideologisk lys, siden han faktisk ble ekskludert.

Som tidligere nevnt er det ikke usannsynlig av Nasjonal Samling fikk mange medlemmer på grunn av oppropet i 1932. Det er også mye som tyder på at det var "polkom", Quislings nærmeste krets, som ønsket sterkest en borgerlig og nasjonal regjering. Da det viste seg at det ble vanskelig å få med Bondepartiet på et slikt samarbeid, trakk først Throne Holst seg, siden Borchgrevink. Allikevel valgte flere fra denne kretsen å bli værende i Nasjonal Samling. Det kan argumenteres for at noen av dem hadde vanskelig for helt og fullt å innse den desperate utviklingen som fant sted i

---

¹⁸⁷ Referat fra rådsmøte 30.10.36. NSP 29. RA.

Nasjonal Samling. En av dem som det er både vanskelig og viktig å plassere ideologisk for å forstå Nasjonal Samlings utvikling, er Johan B.Hjorth. Han hadde sterke bånd til Tyskland gjennom sin mor, og to av hans søstre var gift med høytstående tyskere tilhørende NSDAP (Dahl 1991:285). I 1935 hevdet Hjorth at det var stor forskjell på Fedrelandslaget og Nasjonal Samling, og mente at Vestlandets Avis på denne tiden var altfor tamt og borgerlig innstilt¹⁸⁸. Det skal heller ikke glemmes at Hjorth lenge var øverste leder for Hirden, et åpenbart eksempel på kvasi-militær og fascistisk organisering. En tilsvarende organisering fant aldri sted verken i Frisinnede Folkeparti eller Fedrelandslaget. Fra 1935 er det heller ikke helt fritt for at han tok del i noe av jødehetsen¹⁸⁹. Det er altså ingenting av kildene som tyder på at han vegret seg for å ta del i krasse uttalelser mot politiske motstandere selv om han heller aldri var fremtredende på dette området

Våren 1934 var allikevel Hjorth selve motoren i de nasjonale blokkforhandlingene helt til han ble skjøvet ut av Quisling. Det finnes heller ikke kilder som tyder på at Hjorth argumenterte positivt for sosialisme. Hjorth var samtidig opptatt av at grunnloven, slik den ble praktisert etter 1884, var i strid med dens egentlige formål¹⁹⁰. Det er heller ingen hemmelighet at Hjorth tok med seg et elitistisk og liberalistisk syn inn i Nasjonal Samling. Hjorth var tidligere medlem av Høyre og Oslo Fedrelandslag og ble på mange måter radikalisert i årene 1931/32. Prinsippet om dugelighet, ytelse og ansvar var svært viktig for Hjorth, noe han ofte praktiserte i sitt arbeid i Nasjonal Samling¹⁹¹. Førerprinsippet handlet ikke for Hjorth om å være enerådende eller diktatorisk, men mer om å være ”primus inter pares” og ta på seg ansvar og ta de riktige avgjørelsene¹⁹².

Hjorths fortvilelse over situasjonen i Nasjonal Samling kan på mange måter tolkes som et savn av de faglige prinsipper som han selv satte så høyt, samtidig som han var kraftig provosert over hvordan Quisling selv tolket sin førerrolle. På bakgrunn av dette

---

¹⁸⁸ Brev fra Hjorth til Gulbrand Lunde. 12.12.35. GLP. RA.

¹⁸⁹ J.B.Hjorth: Vi må forhindre at vi får noe jødespørsmål i Norge. Fritt Folk. 08.05.36.

¹⁹⁰ J.B.Hjorth: Regjeringsspørsmålet. Nasjonal Samling 1934:25.

¹⁹¹ Johan B.Hjorth: Hva vi vil. Statsforvaltningen. Nasjonal Samling 27 20.09.34

¹⁹² Johan B.Hjorth: Hva vi vil. Samfund, individ og stat. Nasjonal Samling 1935 19.09.35.

begynner det å danne seg et bilde av en person som ikke hadde så mange interesser i en sosialistisk og populistisk bevegelse. Av kildene ser vi også at Hjorth tolket førerprinsippet ulikt det fascistene gjorde. Den diktatoriske førermentaliteten, hvor føreren gjennomsyret alt, var Hjorth negativ til. Hans tanker om føreren stemmer bedre overens med den apolitiske samlende personligheten som vi kjenner fra liberalistisk elitisme.

Selv om Hjorth til slutt fikk nok av Nasjonal Samling og Quisling, er det likevel verdt å spørre seg hva det var som gjorde at han ble værende så lenge i partiet. Hjorth var altså fra starten av med i ”polkom” og hadde store planer for et ”samarbeid” med Bondepartiet. Muligens var det hans personlige ambisjoner som en god stund tok overhånd for hans ideologisk overbevisninger, noe som gjorde at han presset seg selv til å svelge mange ideologiske kameler i overbevisning om at han ville oppnå politiske gevinster. Kanskje var Hjorth en av dem som ikke ønsket å innse at slaget allerede i 1934 var tapt og derfor ble med på en utvikling som var i strid med hans tidligere overbevisninger. Det er besynderlig at Hjorth selv ikke innså hvor galt det bar avsted med Nasjonal Samling, før han selv var ute av partiet. Muligens var det altså førerprinsippet som til slutt gjorde at Hjorth meldte seg ut. Denne antagelsen bekrefter også hans bror Erling Falsen Hjorth, som vi må gå ut fra stod Johan B.Hjorth nær, når han forklarer at han meldte seg inn i Nasjonal Samling fordi partiet arbeidet for verdier som ble truet av den moderne utviklingen. Førerprinsippet var imidlertid noe han hadde svelget som en bitter pille¹⁹³. I den historiske delen kommer det også frem at det ikke var bare var brødrene Hjorth som var imot førerprinsippet. Mange hadde nok sett for seg en apolitisk og nasjonalt samlende personlighet, men etterhvert innsett at Quisling var altfor enerådende og diktatorisk til å utfylle en slik rolle.

Fra og med 1935, da Arbeiderpartiet hadde tatt over regjeringsmakten, er det tydelig at Nasjonal Samling la seg på en mye mer radikal linje. Borgerlige partier som det tidligere hadde blitt forsøkt å samarbeide med, ble nå kritisert på det groveste. Nasjonal Samling ønsket altså fra nå av å stå helt alene mot resten av det politiske

---

¹⁹³ Brev fra Erling Falsen Hjorth til Vidkun Quisling 19.01.37. NSH. RA.

samfunnet. Kompromisser eller samarbeid med andre partier var helt utelukket. Av kildene er det imidlertid mye som tyder på at ikke alle medlemmene var enig i nødvendigheten av å skulle forlate det borgerlige samfunn. Samtidig kommer det frem at ikke alle skjønnte poenget med å drive en så negativ agitasjon. Den europeiske fascismen åpnet jo som tidligere nevnt for en utstrakt negativitet til det bestående samfunn som en betoning av nødvendigheten av den nasjonale gjenfødelse. Flere medlemmer virket imidlertid irritert over at den negative polemikken fikk ta helt overhånd, noe som gjorde at bevegelsens egentlige formål ble helt glemt. Den åpenlyse støtten til Italia i Etiopia-konflikten, akksjonene mot Trotskij, Arbeiderpartiet og resten av det borgerlige samfunnet møtte altså kritikk fra medlemmer. Mange så ikke poenget, da Nasjonal Samlings oppgaven skulle være å skape samhold og nasjonal reisning.

Antisemittismen, som også fikk fotfeste i 1935, må tolkes som en ytterligere radikaliserings av behovet for den nasjonale gjenfødelse. Som tidligere nevnt trengte ikke antisemittismen å være en nødvendig del av fascismen, men mer en mulighet. Denne muligheten kom imidlertid til syne i Nasjonal Samling når desperasjonen tok overhånd. Tar vi utgangspunkt i Halldis N. Østbyes syn på antisemittismen, ser vi at hun nevner en åpenbar grunn til nødvendigheten. Ifølge henne hadde Arbeiderpartiet åpnet for jødisk virksomhet i Norge. Når dette blir satt i sammenheng med Trotskij og Max Hodann, er det tydelig at antisemittismen ble forsøkt brukt som et populistisk virkemiddel for å skremme arbeiderklassen bort fra Arbeiderpartiet. Det skal allikevel for ordens skyld føyes til at bare rundt 3-400 jødiske flyktninger kom fra Tyskland til Norge i løpet av perioden 1933-38, hvor de fleste reiste videre umiddelbart (Dahl 1991:382). Det er derfor vanskelig å forklare de antisemittiske holdningene av rent ”praktiske” grunner. Muligens gir det mer mening å tolke antisemittismen som en generell ideologisk eller fascistisk utvikling som fikk utløp da nye strategier ble forsøkt for å vinne arbeiderklassen fra Arbeiderpartiet. Det var også definitivt et snev av desperasjon ved utviklingen av antisemittismen. Både den generelle utviklingen i Europa, Nasjonal Samlings svake posisjon blant de borgerlige partiene, samt Arbeiderpartiets regjeringsposisjon gjorde det nødvendig å finne nye områder for å

vinne tilhengere. En av de fremste eksponentene for det antisemittiske synet var altså Halldis N. Østbye som må karakteriseres som en av partiets fremtredende fascister. Østbye var særdeles førertro, en glødende antisemittist og fremhevet at Nasjonal Samling ikke burde ha noe med andre borgerlige partier å gjøre.

Når vi setter den liberalistiske elitismen i sammenheng med nedrakkingen av det øvrige politiske samfunn og antisemittismen, kan det virke som en del ikke skjønnte formålet med den negative polemikken og jødehetsen. Et medlem skrev da også at han trodde formålet med Nasjonal Samling skulle være å skape en nasjonal reising¹⁹⁴. I den liberalistiske elitismen var formålet å demme opp for arbeiderbevegelsen, ikke å trekke den til seg. All den negative propagandaen må derfor ha virket formålsløs når det ikke fantes noen intensjoner om å knytte til seg massene. Det synes derfor som bruken av populistiske verktøyer for å fremme nødvendigheten av en nasjonal gjenfødelse virket formålsløs for dem som kan karakteriseres som liberalistiske elitister. Det skal allikevel føyes til at karakteristiske fascister, som for eksempel Adolf Egeberg, også var imot all den negative agitasjonen. Dette forteller at det muligens heller ikke var alt ved den negative agitasjonen som var ren fascismen.

Spesielt den kristne delen av Nasjonal Samling reagerte negativt på antisemittismen og sympatiene til andre fascistiske bevegelser. Det er imidlertid langt fra uproblematisk å plassere denne gruppen inn i en liberalistisk elitistisk retning. Den liberalistiske elitismen var jo, som tidligere nevnt, ikke en utpreget kristen retning. Retningens anti-modernistiske holdninger hadde lite til felles med pietistiske lekmannsbevegelser, avholdssaken eller målsaken som var kjerneverdiene i dannelsen av Kristelig Folkeparti i 1933 (Solhjell 2008:22). De liberalistiske elitistene mente allikevel at den kristne tro skulle forsvares, men dette var bare generelle vendinger uten noen form for dypere mening (Torgersen 1994:43). Mange kristne så imidlertid første verdenskrig og jobbetiden som et tegn på moralsk forfall og var også skremt av klasse- og partipolitikken (Solhjell 2008:43). Veien til Nasjonal Samling var derfor ikke altfor

---

¹⁹⁴ Brev fra O.Bertelsen til Lunde 18.11.35 GLP. RA.

lang når vi husker på at Kristelig Folkeparti i 1933 var et helt nytt parti som bare stilte liste i noen få kretser.

Når Nasjonal Samling derimot ble for radikalt valgte flere kristne å bryte med partiet. Sogneprest Martin Tveter skrev for eksempel at han valgte å melde seg inn i Nasjonal Samling på grunn av partiets tro på folkesolidaritet kontra klassekamp. Han mente et kristent livssyn kunne redde nasjonen. Tveter ville altså kombinere liberalistisk elitistiske verdier med kristendommen. Antisemittismen i partiavisene, Quislings deltakelse på CAUR møtene og den generelle utviklingen i Tyskland og Italia gjorde imidlertid at han ikke lenger fant seg tilrette¹⁹⁵. Alt sommeren 1936 orienterte Nasjonal Samling seg for mye mot europeisk fascisme til at han kunne være medlem. Den tidligere så aktive sognepresten Knut Geelmuyden ble også stille etter sommeren 1936, men meddelte aldri partiledelsen sin avskjed skriftlig. Waldemar Hansteen, den tidligere redaktøren av Vestlandets Avis, og garnisonsprest Kjeld Stub ble imidlertid værende en stund utover 30-tallet, men gled etterhvert ut av partiet (Bruknaap 1979:36-37).

Det er altså meget dristig å plassere den kristne delen inn i den liberalistiske elitistiske modellen. Selv om kristendommen var deres primære verdiorientering, er det allikevel elementer ved den liberalistisk elitistiske teorien som kan ha virket tiltrekkende. Tanken om den nasjonale samlingsideologien, de reaksjonære verdiene og ikke minst bekjempelsen av marxismen kan ha virket forlokkende på de kristne. At Nasjonal Samling gradvis gikk over til sosialisme, antisemittisme og populisme må ha skremt bort de kristne. Spesielt antisemittismen ser ut som det avgjørende ideologiske knekkpunktet for denne delen av Nasjonal Samling. Så kan det alltså spørres hvorvidt Nasjonal Samling hadde hatt en kristelig fløy på denne tiden dersom Kristelig Folkeparti hadde vært et etablert parti.

Bruken av de visuelle virkemidlene og den militære organiseringen ser også ut til å ha både skremt og irritert en del av medlemmene. Fokuset på visuelle virkemidler er så

---

¹⁹⁵ Brev fra Tveter til Lunde 16.07.36 GLP. RA.

godt som fraværende i den liberalistiske elitistiske retningene. Muligens kan det også argumenteres for at Nasjonal Samlings bruk av de visuelle virkemidlene var med på å øke avstanden til de borgerlige partiene som de ønsket samarbeid med. Mange medlemmer mente at de fascistisk inspirerte uttrykksformene gav Nasjonal Samling et komisk preg, fordi det ble altfor tydelig hvem det ble forsøkt å etterligne. Instruksen som kom i september 1934 om hilsen med utstrakt hånd skapte som tidligere nevnt reaksjoner¹⁹⁶. Fascismens formål med virkemidlene var nettopp massesuggesjon, mens de liberalistiske elitistene ikke ønsket en massebevegelse. Det synes imidlertid ikke som bruken av visuelle virkemidler skapte like sterke reaksjoner blant medlemmene som de andre ideologiske knekkpunktene som har blitt trekt frem. Allikevel kommer det frem av kildene at det skapte irritasjon blant en del av Nasjonal Samlings medlemmer som var orientert mot liberalistisk elitisme og mer opptatt av nasjonal samling enn kvasi-militær organisering.

Selv om jeg nå har gått igjennom flere mulige ideologiske knekkpunkter i Nasjonal Samling, er det mange medlemmer som er vanskelig å plassere. I gjennomgangen av arkivene til Nasjonal Samling og Quisling kommer det klart frem at mange medlemmer var ukritiske beundrere av Quisling. De fleste av dem, med noen unntak, var nesten blottet for systematiske ideologiske preferanser. Quisling mottok en rekke brev fra medlemmer som sjelden eller aldri stilte kritiske spørsmål til partiet. Det kommer altså klart frem at Brevig (1979) var i sin fulle rett til å karakterisere de gjenværende medlemmene etter 1937 som en sekt.

---

¹⁹⁶ Instruks fra R.F.Fuglesang til medlemmer 25.09.34. NSP.RA.

Kaptittel 5: Konklusjon

Etter å ha diskutert kildene opp mot teoriene er det noen ideologiske knekkpunkter som virker avgjørende for konflikten som oppstod i Nasjonal Samling. Sosialisme, førerprinsippet, negativ agitasjon, bruk av visuelle virkemidler og ikke minst antisemittismen ser alle ut til å ha vært distinkte forskjeller mellom europeisk fascisme og liberalistisk elitisme. Noen, som sosialisme og antisemittisme, peker seg imidlertid ut som mer avgjørende. De fem ideologiske knekkpunktene er altså virkemidler som ble brukt for å motvirke moderne utviklingstendenser i samfunnet, men som det oppstod uenigheter omkring.

Når jeg i diskusjonen knyttet til antisemittisme velger å plassere de kristne inn under den liberalistiske elitistiske paraplyen er dette selvfølgelig diskutabelt. Ved å gjøre dette valget underordner jeg kristne kjerneverdier andre verdier som kan ha vært med på å plassere dem i den liberalistiske elitismen. I denne sammenhengen er det viktig å føye til at mange medlemmer hadde ideologiske preferanser som er vanskelig å fange inn med mine teorier. Dette gjelder altså spesielt de kristne elementene som jeg likevel velger å behandle som jeg gjør, nettopp fordi det var en viktig del av Nasjonal Samling.

I denne oppgaven har jeg også ”dessverre” måttet nøye meg med de mest fremtredende medlemmene. Flertallet av dem som meldte seg ut, eller som kanskje hadde meninger om partiet, gjorde dette i stillhet. Nærmere 70 år etter at partistridighetene fant sted er det dermed umulig å finne kilder fra andre enn dem som bidro enten i partiavisene, eller gjennom korrespondanse i form av brev. Dermed har de mest fremtredende medlemmene også fått det tilvsomme privilegiet å tale for alle medlemmene. Muligens kan det allikevel antas at det var dem som tok del i debatten som også involverte seg mest i den ideologiske utformingen av Nasjonal Samling.

Det skal også føyes til at min bruk av teorier i enkelte tilfeller er meget kontroversiell. Det å slå sammen italiensk fascisme og tysk nasjonalsosialisme åpner selvfølgelig for diskusjon. Mange vil hevde at viktige elementer da blir utelatt slik at teoriene fremstår

som ufullstendige. Dette gjelder for såvidt også den liberalistiske elitismen som spenner over et stort tidsrom, noe som gjør at enkelte utviklingstendenser ikke blir utførlig behandlet. Jeg vil allikevel hevde at teoriene gir en meget innsiktsfull forståelse i hvordan de ideologiske stridighetene i Nasjonal Samling utspilte seg. De fem ideologiske knekkpunktene som jeg har trukket frem blir synliggjort nettopp ved å sammenfatte nasjonalsosialisme og fascisme. Samtidig har det vært av stor nødvendighet å presisere at dem som hevdet Nasjonal Samling var en norsk bevegelse også kan ha vært fascister.

Med bakgrunn i de fem ideologiske knekkpunktene jeg har diskutert, og da kanskje spesielt sosialismen, kan det argumenteres for at Nasjonal Samling i perioden 1933-37 aldri fremstod med en klar og entydig ideologi. Det er meget vanskelig å se at partiet var entydig liberalistisk elitistisk ved stiftelsen, og det er heller ikke lett å se at partiet var fullt ut fascistisk sommeren 1937. Selv om de to teoriene i mange tilfeller glir inn i hverandre, virker det som Nasjonal Samling aldri helt greide å bestemme seg for en av dem. Christopher Borchgrevink, som trer frem som et klart eksempel på en liberalistisk elitist, meldte seg ut av "polkom" våren 1933. Hans S. Jacobsen, som var en av partiets mest fremtredende fascister, meldte seg ut i begynnelsen av 1935. Albert Wiesener, som må plasseres blant de europeiske fascistene, var høsten 1936 heller ikke fornøyd med partiets vikende holdning til fascismen. Det skal allikevel føyes til at Nasjonal Samling tok et langt skritt mot fascismen i løpet av våren 1937.

Ved å studere kildene knyttet til Hjorths utmeldelse og de påfølgende stridighetene, er det heller ingen tvil om at det i 1936 hadde utviklet seg en personstrid i Nasjonal Samling. Et viktig spørsmål er allikevel hvorvidt personstriden ville funnet sted i et like stort omfang dersom Nasjonal Samling allerede fra starten av hadde hatt en klar ideologisk profil. Mange ville nok da fra starten av unnlatt å melde seg inn i visshet om at partiet ikke passet deres ideologiske forventninger. Konsekvensen ble altså at partiet måtte gjennomgå en omfattende og ødeleggende konflikt.

Et paradoks er at partiet på grunn av sin kronglete utvikling mistet flere medlemmer både med europeiske fascistiske og liberalistiske elitistiske preferanser. Det kan dermed argumenteres for at de som hadde med seg en relativt systematisk ideologisk oppfatning inn i partiet aldri fant seg skikkelig tilrette i perioden 1933-37. De gjenværende medlemmene etter sommeren 1937, som Brevig (1979) med fullt belegg karakteriserer som en sekt, hadde muligens få systematiske preferanser utover beundringen for Quisling. I dette bildet finnes selvfølgelig unntakene Gulbrand Lunde og Halldis Neegaard Østbye, som var ideologiske drivkrefter i Nasjonal Samling. Det er imidlertid nettopp her Brevig kan kritiseres fordi han ikke gir de utmeldte et ideologisk ansikt og konkluderer med at alle havnet i personlig konflikt med Quisling. Dermed antar han, feilaktig vil jeg hevde, at de utmeldte var en like ensartet gruppe som den gjenværende sekten. Det kan derfor argumenteres for at Nasjonal Samling i perioden 1933-1937 bestod av to, ikke en, dominerende ideologiske retninger.

Kapittel 6: Kilder og litteratur

6.0 Litteratur

Andersen, Svein. S (1997): *Case-studier og generalisering. Forskningsstrategi og design*. Bergen: Fagbokforlaget.

Barth, Else Margaret (2003): *A nazi interior. Quislings hidden philosophy*. Frankfurt am Main: Europäischer Verlag der Wissenschaft.

Borgen, Per Otto (1999): *Norges statsministre*. Oslo: Aschehoug.

Breuer, Stefan (1993): *Anatomie der Konservativen Revolution*. Darnstadt.

Brevig, Hans Olav (1979): *NS, Fra parti til sekt*. Oslo: Pax forlag.

Bruknapp, Dag Olav (1976): *Ideene splitter partiet. Rasespørsmålets betydning i NS utvikling*, i Danielsen, Rolf og Uglevik Larsen, Stein: *Fra ide til dom. Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal Samling*. Universitetsforlaget.

Bussche v.d, Raimund (1998): *Konservatismus in der Weimarer Republik. Die Politisierung des Unpolitischen*. Heidelberg.

Dahl, Hans Fredrik (1974): *Hva er fascisme? Et essay om fascismens historie og sosiologi*. Oslo: Pax forlag.

Dahl, Hans Fredrik (1991): *Vidkun Quisling. En fører blir til*. Oslo: Aschehoug.

Dahl, Hans Fredrik (2004): *Quisling. En norsk tragedie*. Oslo: Aschehoug.

Dahl, Ottar (1999): *Syndicalism, fascism and post-fascism in Italy 1900-1950*. Oslo: Solum Forlag.

Dahl, Ottar (2002): *Grunntrekk i historieforskningens metodelære*. Oslo: Universitetsforlaget.

Danielsen, Rolf og Uglevik Larsen, Stein (1976): *Fra ide til dom. Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal Samling*. Oslo: Universitetsforlaget.

Figueiredo, Ivo de (1994): *Nasjonal Samling 1937-1940, En analyse av partiets politiske og ideologiske utvikling fra juli 1937 til april 1940*. Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for historie. Hovedoppgave.

Figueiredo, Ivo de (2002): *Fri mann, Johan Bernhard Hjorth*. Oslo: Aschehoug.

- Furre, Berge (1991): *Norsk historie 1905-1940*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Greve, Tim (1974): *Fridtjof Nansen. 2 bind*. Oslo: Gyldendal.
- Griffin, Roger (1993): *The nature of fascism*. London og New York: Routledge.
- Griffin, Roger (1995): *Fascism*. Oxford: University Press.
- Griffin, Roger (1998): *International fascism: Theories, causes and the new consensus*. London: Oxford university press.
- Hernes, Gudmund (1977): *Modellenes maskerade*. Historisk tidskrift nr 1, bind 56. Oslo: Universitetsforlaget.
- Høidal, Oddvar (2002): *Quisling, en studie i landssvik*. Oslo: Orion Forlag.
- Kjeldstadli, Knut (1999): *Fortida er ikke hva den engang var. En innføring i historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Looock, Hans Dietrich (1970): *Quisling, Rosenberg und Terbhoven. Zur Vorgeschichte und Geschichte der nationalsozialistischen Revolution in Norwegen*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Mannheim, Karl (1955): *Ideology and utopia: An introduction to the sociology of knowledge*. New York: Harcourt.
- Nerbøvik, Jostein (1969): *Antiparlamentariske straumdrag i Noreg 1905-14*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Njølstad, Olav (2008): *Jens Chr. Hauge. Fullt og helt*. Oslo: Aschehoug.
- Nolte, Ernst (1968): *Die Krise des liberalen Systems und die Fascistischen Bewegung*. Munchen: R. Piper & Co. Verlag.
- Nolte, Ernst (1969): *Three faces of fascism. Action Francaise, italian fascism, national socialism*. New York: Mentor.
- Nordby, Trond (1984): *Kampen om Venstre (1906-1908)*, i Nerbøvik, Jostein og Grepstad, Ottar. red: *Venstres hundre år*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.
- Nordby, Trond (1983): *Venstre og samlinspolitikken (1906-1908)*. Oslo: Novus Forlag.
- Norland, Andreas (1973): *Hårde tider. Fedrelandslaget i norsk politikk*. Oslo: Dreyers forlag.

Payne, Stanley G (1995): *A history of fascism, 1914-1945*. Wisconsin: The University of Wisconsin press.

Ringer, Fritz (1969): *The decline of the german mandarins. The german academic community, 1890-1933*. Massachusetts: Harvard University Press.

Rudeng, Erik (1989): *Sjokoladekongen. Johan Throne Holst- en biografi*. Oslo: Universitetsforlaget.

Schoenbaum, David (1967): *Hitlers social revolution. Class and status in Nazi Germany 1933-1939*. London: Weidenfeld and Nicolson.

Seip, Jens Arup (1980): *Dyd og nødvendighet. Høyres historie gjennom 100 år. 1880-1980*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.

Solhjell, Kåre Olav (2008): *Tru og makt. Kristeleg Folkepartis historie 1933-2008*. Oslo: Det norske samlaget.

Stenseth, Bodil (1993): *En Norsk elite*. Oslo: Aschehoug.

Sternhell, Zeev (1980): *Strands of French Fascism*, i Uglevik Larsen, Stein. Hagtvedt, Bernt og Myklebust, Jan Petter: *Who were the Fascists*. Oslo: Universitetsforlaget.

Sternhell, Zeev (1994): *The birth of Fascist Ideology. From cultural rebellion to political revolution*. New Jersey: Princeton University Press.

Sørensen, Øystein (1989): *Hitler eller Quisling. Ideologiske brytninger i Nasjonal Samling 1940-1945*. Oslo: Cappelen.

Sørensen, Øystein (1991): *Solkors og solidaritet. Høyreautoritær samfunnsstenkning i Norge ca 1930-1945*. Oslo: Cappelen.

Tingsten, Herbert (1992): *Nazismens och fascismens ideer. Den nationella diktaturen*. Göteborg: Ratio.

Torgersen, Ulf (1963): *Glør Thorvald Mejdell. En undersøkelse av liberalistisk elitetro*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.

Torgersen, Ulf (1966): *The anti party ideology: Elitist liberalism in Norwegian social and political structure*. Oslo: Institute for social research department for sociology.

Torgersen, Ulf (1994): *Anmeldelse av Bodil Stenseth: En norsk elite. Nasjonsbyggerne på Lysaker 1890-1940*. Tidsskrift for samfunnsforskning bind 35, side 134-140. Oslo: Universitetsforlaget.

Torgersen, Ulf (2005): *Styre og stell. Artikler i utvalg 1966-2002*. Oslo: Unipub forlag.

Wyller, Thomas.Chr(1959):*Utvidelsen av statens myndighetsområde i Norge under første verdenskrig*. Historisk Tidsskrift. Bind 39, Side 321-337. Oslo: Universitetsforlaget.

Wyller, Thomas.Chr(1975): *Christian Michelsen. Politikeren*. Oslo: Dreyers forlag.

Østerud, Øyvind (2002): *Statsvitenskap. Innføring i politisk analyse*.Oslo: Universitetsforlaget.

6.1 Trykte kilder

Fritt Folk 1936-1937.

Nasjonal Samling 1933-1936.

Nationen 1930-1933.

Tidens Tegn 1930-1933.

Vestlandets Avis 1934-1936.

6.2 Arkiver

Riksarkivet (RA), Oslo:

-Frederik Prytz Privatarkiv (FPP) 1931-1937 (samt materiale overført RA som gave i 1989).

-Gulbrand Lundes Privatarkiv (GLP) 1933-1937.

-Halldis Neegaard Østbyes Privatarkiv (HØP) 1933-1937.

-Hermann Harris Aalls Privatarkiv (HAP) 1933-1937.

-Nasjonal Samlings Hovedkontor (NSH) 1933-1937.

-Nasjonal Samlings Partiarkiv (NSP) 1933-1937.

-Rolf Jørgen Fuglesangs Privatarkiv (RFP) 1933-1937.

-Vidkun Quislings Privatarkiv (VQP) 1931-1937.

